

SZEMLE—ISMERTETÉSEK

Bárcki Géza
1894—1975

Nem is oly rég ünnepeltük 80. születésnapját, még az idén tavasszal Szekszárdon tartott előadást, ő elnökölt a Magyar Nyelvtudományi Társaság idei közgyűlésén, részt vett szeptemberben a IV. Nemzetközi Finnugor Kongresszus ülésein. Aktív elnöke volt a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, az Anyanyelvi Konferenciák védnökségének és az akadémiai névtani bizottságnak. Hiába múlt el nyolcvan éves, még tevékenyen működött a tudományos közéletben, folyamatosan olvashattuk cikkeit tudományos folyóiratainkban, tavaly jelent meg Nyelvművelésünk című könyve. A 82. évében levő BÁRCZI GÉZA teljes szellemi frissességben élt, alkotott, és ezért vettük magas kora ellenére váratlan megdöbbenéssel elhunytának hírét. Vele századunk egyik legnagyobb és legsokoldalúbb nyelvtudósát veszítettük el.

Noha közvetlen hozzátartozója nem volt, temetésén tanítványainak, barátainak, tisztelőinek százai gyászolták a nagy tudóst, a kitűnő nevelőt és a szerény, igaz embert.

Csak néhány évszamban próbálok összefoglalni élettörténetét és tudós pályáját: 1894. január 9-én született Zomborban. Itt végezte iskoláit, és 1911-ben érettségizett. A budapesti egyetemen magyar-latin-görög, majd francia szakon volt hallgató mint az Eötvös-Kollégium tagja. 1914-ben ösztöndíjasként utazott Franciaországba. Az első világhorú kitorése után mint hadban álló ország állampolgárát internálták. 1917-ben erősen leromlott egészségi állapota miatt a Vöröskereszt segítségével Svájcba jutott, és itt a lausanne-i egyetemen folytatta tanulmányait. Hazatérése után magyar-francia szakos oklevelet szerzett a budapesti egyetemen, és 1920-tól kezdve középiskolában tanított. 1926-ban doktorált a szegedi egyetemen francia nyelvészetből. 1932-ben a szegedi, 1938-ban a budapesti egyetem magántanára lett ófrancia nyelvből. 1941-ben nevezték ki a debreceni egyetem nyilvános rendes tanárává. Itt 1948—9-ben a bölcsészettudományi kar dékánjaként

is működött. 1952-ben átvette az ELTE-n az újonnan alakított II. számú magyar nyelvtudományi tanszék vezetését. Itt működött tanszékvezető egyetemi tanárként 1967-ben bekövetkezett nyugalmába vonulásáig, de ezután is rendszeresen bejárt az egyetemre és tartott órákat.

1939-ben választották a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1947-ben rendes tagjává. 1952-ben kapott Kossuth-díjat, 1955-ben Munka Érdemrendet, 1964-ben ennek arany fokozatát, 1970-ben az Állami Díj I. fokozatát. 1958-ban a Finnugor Társaság, 1967-ben a Finn Tudományos Akadémia választotta meg külső, illetőleg tiszteletbeli tagjának, 1973-ban pedig a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem avatta díszdoktorává. A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak 1960-tól, a Magyarok Világszövetségében az Anyanyelvi Konferenciák védnökségének pedig 1970-től elnöke volt 1975. november 7-én bekövetkezett elhúnytáig.

Már ez a száraz felsorolás is tanúskodik BÁRCZI GÉZA sokoldalú szerepéről a középiskolai és egyetemi oktatásban valamint a tudományos közéletben. Magam 1936-ban találkoztam vele először mint gyakorló tanár a Trefort utcai gimnáziumban, ahol akkor franciát tanított. Később sokszor találkoztunk a nyelvészkrúzsokban, a nyelvatlasz-munkálatok közben, amelynek ő volt irányítója. Mikor 1952-ben a budapesti egyetemre hívták, Debrecenben megüresedett helyére ketten kerültünk PAPP ISTVÁNNAL, mert akkor osztották meg az addig egyetlen magyar és finnugor nyelvészeti tanszéket. Azóta is számos bizottságban dolgoztunk együtt.

Tudományos munkásságát részletesen méltatta BENKŐ LORÁND az ünnepelt 70. születésnapjának tiszteletére kiadott emlékkönyvben (Nyelvt-Ért. 40: 5—15), tudományos munkáinak jegyzékét ugyanott állította össze E. ABAFFY ERZSÉBET (375—81). Őt évvel később PAIS DEZSŐ emlékezett meg róla (ALH 19: 1—12). Debreceni díszdoktorrá avatása és 80. születésnapja alkalmából pedig SEBESTYÉN ÁRPÁD mutatta be addigi életpályáját és debreceni kapcsolatait (MNYelvj. 20: 3—7). Így én csak könyveiről és életének utolsó 12 évében megjelent tudományos munkáiról emlékezem meg.

Francia középiskolai tankönyvei 1926—29, 1939—43 és 1947—1948-ban jelentek meg, mindegyik több kiadásban. A következőkben csak időrendben sorolom fel a könyv- és/vagy füzetalakban megjelent műveit. 1932: A „pesti nyelv” (MNYTK. 29. sz.) — 1933: Ófrancia hang- és alaktan (Pécs—Bp.) — 1938: A magyar nyelv francia jövevényszavai (MNYK. 1: 12) — 1941: Magyar Szófejtő Szótár Bp. — 1944: A Magyar Nyelvatlasz előkészítése (A MNYA. munk. I.) — 1947: Régi magyar nyelvjárások (Néptud. Int. kiadv.) — 1951: A Tihanyi apátság Alapítólevele, mint nyelvi emlék (Ak. K.); Fonetika (Tankk.); A magyar szókincs eredete (uo.) és számos sokszorosított egyetemi jegyzet. — 1953: Bevezetés a nyelvtudományba (Tankk.) — 1954: Magyar hangtörténet (uo.) — 1958: Magyar történeti szóalaktan I (uo.) — 1963: A magyar nyelv életrajza (Gondolat) — 1974: Nyelvművelésünk (uo.).

Mindehhez hozzá kell tennem, hogy könyveinek többsége 3—4 kiadást ért meg, és mintegy két évtizedig számos egyetemi kollokviumi és vizsgatárgyból mindhárom egyetemen az ő egyetemi tankönyvei voltak az egyedüli tudományos kézikönyvek. Így ebben az időben nemcsak tényleges tanítványai, akik közvetlenül, hanem szinte minden egyetemi magyar nyelvész oktató és hallgató közvetve az ő tanítványa volt.

1964 után is töretlenül folytatta tudományos munkásságát. Egy hevenyészett és korántsem teljes lapozás alapján is e tizenkét évben negyvennél

több kisebb-nagyobb tanulmánya jelent meg. Egy részük hangtani, alaktani és etimológiai cikk: A tárgyrag eredetének kérdéséhez (MNy. 61: 276—81), Megjegyzések a finnugor zárhangok magyar nyelvi fejlődéséhez (uo. 63: 8—14), A *-nak, -nek* rag eredetéhez (uo. 65: 417—21), Fiatal (uo. 66: 80), Fa (uo. 326—7), Fiú (uo. 327), Tilt (uo. 67: 70—3), A hangzóközi zárhangok szörványos geminációja a magyarban (uo. 129—34), A magyar föltételes mód jelének eredetéhez (uo. 69: 210—12), Úcsörög (uo. 71: 67—8), A tárgyas *-ja, -i* személyrag (uo. 129—31), Les éléments lexicaux de création interne (ALH 17: 1—19).

Tudománytörténeti és helyenként programadó cikkei utolsó korszakában a következők: A nyelvjárás kutatás újabb eredményei és feladatai (MNy. 60: 3—16), A Magyar Nyelvtudományi Társaság hatvan éve (uo. 61: 4—12), Kniezsa István (uo. 131—2), Pais Dezső nyolcvanadik születésnapjára (uo. 62: 129—34), A magyar szókincre vonatkozó etimológiai kutatások mai állása (uo. 63: 285—92), Pais Dezső búcsúztatása (uo. 129—31), Szabó T. Attila hatvan éves Nyr. 90: 111—3), Simonyi Zsigmond (uo. 93: 313—7), A Magyar Nyelvőr és a nyelvtörténet (uo. 96: 257—66), Pais Dezső és a nyelvművelés (uo. 97: 129—30), Sechzig Jahre ungarische Gesellschaft für Sprachwissenschaft (ALH 15: 213—27), Dezső Pais zum 80. Geburtstag (uo. 16: 215—24), Contributions à l'histoire de l'Atlas des dialectes hongrois (uo. 19: 261—91), Dezső Pais (uo. 23: 275—7).

Továbbra is megtartotta érdeklődését a mai magyar nyelv, az irodalmi nyelv kialakulása és a stilisztika iránt: Les origines de la langue littéraire hongroise. Langue et orthographe au 16e siècle (ALH 14: 1—22), A Rozsdatemető stílusáról (Nyr. 89: 336—8), Gondolatok anyanyelvünkről (A magyar nyelvért és kultúráért 1973, 6—8), A magyar nyelv kialakulása (MNyj. 12: 3—21), A XX. század magyar nyelve (Látóhatár 16: 1107—17).

BÁRCZI GÉZA számos bírálatot, ismertetést, opponensi véleményt írt, vitákon gyakran hozzászólt, és még akkor is, ha egy-két goromba és igazságtalan vágás érte, azokra is nagyon higgadt, tárgyilagos hangon válaszolt: A nyelvi változások értékelése (MNy. 62: 129—34) és Kritika? (uo. 67: 257—62).

Egyetemi tantervi és oktatási kérdéshez is hozzászólt: Magyar nyelvtörténet az egyetemen (MNy. 68: 129—38).

Munkásságának töretlen voltára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy két héttel elhúnyta után már két posztumusz cikke jelent meg, amelyekben még nem is jelezhették, hogy a cikk szerzője már nincs az élők sorában: A magyar nyelv jelleme (MNy. 71: 257—68) és A biblia új, teljes magyar fordítása (Vigilia 40: 752—4).

Végtelenül szerény, közvetlen ember volt. Tisztelte a nagy tudós egyéniségeket, megbecsülte az igaz emberi értékeket, de nem szerette a sarlatán-ságot, a diktatúrát a nyelvészetben, a tudománytalan divathajszolást, a konjunkturalovagokat. Erkölesei bátorságára vall, hogy a marrizmus hazai virágkorában bele mert nyúlni a darázsfaszekbe, és indulatok nélkül, szigorú tárgyilagossgal próbálta ki egy előadásában, mennyire felel meg MARR egyik tézise a nyelvi tényeknek (A nyelvi elkülönülés és egységesülés, MNy. 45: 231—44). Egyik lektori jelentésében írta 1963-ban: „Mind a nyelv történetének, mind pedig a nyelvi rendszer szinkrón vizsgálatának alapja a hozzáférhetővé tett nyelvi adat. Ettől és nem elvont spekulációktól várható az egész nyelvtudomány fejlődése, esetleg megújítása” (NyelvtudÉrt. 40:

166). Még legújabbán is, mikor — főleg Amerikában — dilettánsok nagy energiával hirdetik a sumér—magyar nyelvrokonságot — egy nagyon szép, higgadt, tárgyilagos cikkben tájékoztatta a külföldi magyarságot a feltevés „értékéről” (A sumir—magyar nyelvrokonság kérdése. Nyelvünk és kultúránk 16: [1974] 28—35).

Széleskörű és kitűnő nyelvtudásával BÁRCZI GÉZA nemzetközi kongresszusokon is méltóképpen képviselte a magyar nyelvtudományt. Művei közül több jelent meg franciául, angolul, németül és finnül. Ő volt külföldön is az egyik legmegbecsültebb magyar nyelvtudós. Munkásságát a tudomány és a magyar nyelv szeretete, a lelkiismeretesség, a finom analízishoz való fogékonyság, ugyanakkor a nagy összefüggések felismerése, a szintézisek alkotására való képesség és a szigorú tárgyilagosság jellemzi. Átfogó munkássága még hosszú időre megtermékenyíti a magyar nyelv további kutatását. Elhúnyásával súlyos veszteség érte az egész magyar nyelvtudományt.

KÁLMÁN BÉLA

B. O. Dolgih
1904—1971

A szovjet néprajztudomány az utóbbi években több nevesebb tudósától vett örök búcsút. Ehhez a klasszikusnak számító nemzedékhez tartozik BORISZ OSZIPOVICS DOLGIH szibériakutató, a szamojéd népek (nyenecek, enyecek, nganaszánok és szölkupok) etnográfiajának jeles szakértője, aki 67 éves korában, 1971. december 31-én hunyt el Moszkvában.

A Balti-tenger kikötővárosában, Rigában született 1904. április 18-án, orosz értelmiségi családban. Pályaválasztására szüleinek szibériai származása mellett nagy hatással volt a moszkvai egyetem Antropológiai Intézetétől kapott feladat: a fiatal egyetemi hallgatót 1926-ban meghívták az Északi sarkkör övezetében folyó népszámlálás egyik szervezőjének. Ezen a majdnem két évig tartó expedíciós úton kezdte meg néprajzi tevékenységét, ekkor került először közvetlen kapcsolatba Szibéria számos kicsiny, de eredeti kultúrájú népeivel. Életét ettől fogva e népek tanulmányozásának szentelte. 1929-ben tette közzé pályáját alakító tanulmányútjának előzetes eredményeit. Ebben az első cikkében Eurázsia legészakibb s egyben legzordabb éghajlatú vidékén, a Tajmir-félszigeten élő nganaszánok és enyecek addig ismeretlen nemzetségeivel foglalkozott. Tudományos munkásságának egyik fő ága ettől kezdve az archaikus kultúrájú népek társadalmi szervezetének kutatása lett. Később újból visszatért Szibériába. Több mint egy évtizedes ott-tartózkodása során módjában volt megismerkedni Szibéria szinte valamennyi népével. Közben időt talált arra, hogy monográfiát írjon a Jenyiszej folyó mellett lakó paleoázsiai nyelvű népről, a ketekről (1934). A krasznójarszki múzeum munkatársaként dolgozott 1937—1944 között, majd a Szovjet Tudományos Akadémia Sz. P. TOLSZTOV által újjászervezett Néprajzi Intézetének aspiránsa lett Moszkvában. A kandidátusi fokozatot 1948-ban szerezte meg. Hét év múlva kinevezték az Intézet észak kis népeivel foglalkozó osztályának vezetőjévé. Szibéria népeinek törzsi és nemzetségi összetétele a 17. században c. doktori disszertációját 1958-ban védte meg (1960). Ez a monográfia, csakúgy mint a Szovjetszkaja Etnografijában és másutt megjelent

számos cikke arról tanúskodik, hogy a recens néprajzi adatok mellett messze-menően felhasználta a levéltárak gazdag etnográfiai jellegű anyagát is. A Szibériát gyarmatosító cári hatóságok ugyanis az adószedés zavartalanabb lebonyolítása végett részletes leírást állítottak össze az őslakosság területi elhelyezkedéséről és lélekszámáról. B. O. DOLGIH felszínre hozta ezeket az archívumok mélyén rejtőző értékes adatokat, és sikerült ekképp sok alapvető történeti kérdést megoldania. Egyebek között gondosan rekonstruálta Szibéria népeinek az oroszok megjelenése előtti, a maitól lényegesen eltérő eredeti elhelyezkedését, megállapította hozzávetőleges létszámukat és kimutatta kisebb néprajzi s társadalmi egységeiket. Nagy jelentőségű könyve és ennek eredményeit szemléletesen összefoglaló — a törzsek, sőt nemzetségek XVII. századi elhelyezkedését is megjelölő — etnikai térképe ma már nélkülözhetetlen forrás Észak-Ázsia történetének és néprajzának tanulmányozásában. Összefoglaló jellegű művében többek között arra az érdekes megállapításra jutott, hogy a szibériai népeknél a kimutatott adóközetek, a nyelvjárások és az egykori etnikai ((néprajzi) csoportok területe rendszerint egybeesik, vagyis a kincstár a lakosság tradicionális közösségeit, illetve azoknak vezetőit használta fel a jaszak begyűjtésére. Felveti azt a hipotézist, hogy ha az általa kimutatott XVII. századi vogul és osztják nagy adóközetek határai fedik a későbbi dialektusok elterjedését, földrajzilag pedig egybeesnek a tavidai, pelimi, kondai, szoszvai ún. „fejedelemségekkel”, akkor feltehetően ezek a csoportok egykoron bizonyára törzsi egységek lehettek. Ezenkívül a megmaradt régi adóösszeírások elemzése révén térképre vetítette az obi-ugoroknak az oroszok és tatárok által — azóta már asszimilált — nyugati, valamint déli csoportjait szintúgy, mint az azóta eltűnt szölkupokkal rokon déli szamojéd közösségeket a Parabel mellékén és a Jenyiszej forrásvidékén.

B. O. DOLGIH sokat foglalkozott a szibériai népek etnogenezisének kérdéseivel is, amelyet főleg néprajzi módszerekkel igyekezett megoldani. Így a mongol nyelvű burjátok, a török etnikumú jakutok és dolgánok kialakulása mellett külön tanulmányt szentelt mindhárom északi szamojéd nép etnikai történetének (1952a, 1970a). Megállapítása szerint a szamojédoknak az ősei Nyugat-Szibéria délkeleti részéről, az Altáj és Szaján hegység környékéről szivárogtak fel fokozatosan északra mostani lakóhelyükre, ahol összeolvadtak a helyi lakossággal, amely etnikailag főleg a jukagirokhoz közelálló populációkból állt. Ily módon a déli jövevény szamojédok (akiknek utolsó hullámai terjesztették el a réntartást), valamint a helyi etnikai összetevők különböző idejű, s eltérő arányú keveredéséből alakult ki a nyenyecsek, enyecsek és nganaszanok mai etnikuma. Ezt az összeolvadást tükrözik egyebek közt a nyenyecsek duális, totemisztikus házassági osztályai is (frátria). Eredményeit a későbbi kutatások nagy mértékben megerősítették.

A társadalmi struktúra, az etnogenezis, szokások, kultikus-vallási élet, valamint a tradicionális anyagi kultúra tanulmányozása közben B. O. DOLGIH a folklórról sem feledkezett meg. Ennek gyűjtését megkönnyítette, hogy nem sajnálta a fáradságot a szamojéd népek — nem éppen könnyű — nyelveinek elsajátítására. Nyelvtudása elősegítette néprajzi gyűjtőmunkáját is, de lényegesen hozzájárult e csoportok eddig szinte ismeretlen folklórnak tudományos közkinccsé tételéhez. Már korai művei között szerepelt egy nganaszan népköltési gyűjtemény (1938), később az enyecsek mítosz jellegű meséit és történeti mondáit, valamint mindennapi életükről szóló elbeszéléseit adta ki külön kötetekben orosz nyelven (1961c, 1962b). Egy újabb

nganaszan folklór-gyűjteménye és több ezer szavas, kéziratos szótára, amelyet a kevéssé ismert szamojéd nyelvek különböző nyelvjárásából állított össze — még kiadásra vár. A nganaszanok anyagi és szellemi kultúrájáról írt monográfiájának, nemkülönben a szamojédok sámánizmusáról szóló tanulmányának posztumusz kiadása — ez utóbbi Budapesten jelenik meg — életművének méltó betetőzése lesz.

A hazánkban folyó finnugrisztikai kutatásokat megkülönböztető figyelemmel kísérte. Több kutatónkkal volt ismeretségben, illetve állt barátságban, sőt magyar tanítványa is akadt. Vendégszerető otthonára és gondolatébresztő beszélgetéseire a Moszkvában járt magyar néprajzosok, nyelvészek és antropológusok mindig szívesen emlékeznek vissza.

B. O. DOLGIHOT nagy tudása, óriási munkabírása, kivételes kutatói tehetsége, nem utolsósorban pedig mindig segítőkész, tudományos féltékenységtől mentes szerény egyénisége a legkitűnőbb szovjet tudósok sorába emelte. Vitathatatlan, hogy Szibériában végzett sokéves terepkutatásai, valamint rendkívül lelkiismeretes, sokrétű tevékenysége kitörölhetetlen nyomot hagyott rokon népeink néprajzi vizsgálatában. Neve a finnugrisztikai és szamojédisztikai kutatás legjobbjainak névsorába örökre bevésődött.

BORISZ OSZPOVICS DOLGIHOT nemcsak a szovjet etnográfia, hanem az általa szeretett és őt megbecsülő szibériai kis népek is gyászolják. Halála a nemzetközi urálistikának szintén pótolhatatlan veszteséget jelent.

VERES PÉTER

B. O. Dolgih válogatott bibliográfiája

- 1929 Население Таймыра и прилегающего к нему района. Северная Азия 1929/2
 1934 Кеты. Иркутск
 1938 Легенды и сказки нганасанов. Красноярск
 1943 Новые данные о плавании русских северным морским путем в XVII в. Проблемы Арктики 1943/2
 1946 О родовом составе и расселении энцев. Советская этнография 1946/4
 1949a Племена Средней Сибири в XVII в. Краткие сообщения Ин-та Этнографии АН СССР. вып. V, 1949
 1949b Племя у народностей Северной Сибири. Труды Второго Всесоюзного географического съезда. т. III. Москва, 1949
 1994c Колхоз им. Кирова Таймырского национального округа. Советская этнография 1949/4
 1950a Родоплеменной состав и расселение кетов. Доклады и сообщения исторического факультета МГУ. кн. 9
 1950b К вопросу о населении бассейна Оленека и верховьев Анабары. Советская этнография 1950/4
 1951a Переход от родоплеменных связей к территориальным в истории народов Сибири. Тársszerző: M. G. LEVIN. Сб. Родовое общество, Труды Ин-та Этнографии АН СССР. т. XIV. Москва
 1951b Обрядовые сооружения нганасанов и энцев. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. XIII
 1952a О населении бассейнов рек Оленека и Анабары. Советская этнография 1952/2
 1952b О некоторых этногенетических процессах (переселениях народов и распространении языков) в Северной Сибири. Советская этнография 1952/1
 1952c Старинные землянки кетов на реке Подкаменная Тунгуска. Советская этнография 1952/2
 1952d Происхождение нганасанов. Труды Ин-та этнографии АН СССР, т. XVIII. Москва—Ленинград

- 1952e Некоторые данные о заключении брака в свадебном обряде у кетов. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. XVI
- 1952f Расселение народов Сибири в XVII в. Советская этнография 1952/3
- 1953a Племена и роды коренного населения Забайкалья и Южного Прибайкалья в XVII в. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. XVII
- 1953b Некоторые данные к истории образования бурятского народа. Советская этнография 1953/1
- 1953c Некоторые вопросы древней истории западных бурят. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. XVIII
- 1954a Некоторые ошибочные положения в вопросе об образовании бурятского народа. Советская этнография 1954/1
- 1954b Старинные обычаи энцев, связанные с рождением ребенка и выбором ему имени. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. XX
- 1955a Население Сибири в XVI в. Очерки истории народов СССР. т. III. Москва
- 1955b Этнографический состав населения Якутского уезда в XVII в. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. XXIV
- 1955c Народы Сибири в XVII в. Очерки истории народов СССР. т. IV. Москва
- 1955d Этнографическая карта Сибири в XVI в. Русские этнографические открытия и исследования с XV до конца XVIII вв. Москва
- 1956a Родоплеменной состав народов Сибири в XVII в. Москва.
- 1956b Энци. Társszerző: G. D. VERBOV. Народы Сибири. Москва
- 1956c Кеты. Társszerző: A. A. POGOV Народы Сибири. Москва
- 1957 Тамги нганасанов и энцев. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. XXVII.
- 1958a Этнический состав и расселение народов Амура в XVII в. по русским источникам. Сборник статей по истории Дальнего Востока. Москва
- 1958b Народы Сибири во второй половине XVIII в. Очерки истории народов СССР. Москва
- Some parallel features in the culture of Samoyeds and Eskimos. Társszerző: P. L. FAJNBERG. 33. Congreso Internacional de Americanistas.
- 1960a Народы Сибири. Társszerző: M. G. LEVIN. Очерки общей этнографии. Азиатская часть СССР. Москва
- 1960b Родовой и племенной состав народов Сибири в XVII в. Труды Ин-та этнографии АН СССР. Москва
- 1960c Таймырские нганасаны. Társszerző: L. A. FAJNBERG. Сб. Современное хозяйство и быт народов Севера. Москва
- 1960d Принесение в жертву оленей у нганасан и энцев. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. 33
- 1961 Езда на собаках у русского старожильского населения низовьев Енисея. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. 3
- 1961b О погребальном обряде кетов. Советская археология 1961/1
- 1961a Мифологические сказки и исторические предания энцев. Труды Ин-та этнографии АН СССР. т. XVI. Москва
- 1961d Расселение народов Сибири в XVII в. Историко-этнографический атлас Сибири. Москва
- 1962a Предания о тотемических названиях родов у нганасан. Советская этнография 1962/3
- 1962b Бытовые рассказы энцев. Труды Ин-та этнографии АН СССР. т. XXV. Москва
- 1962c Родовая экзогамия у нганасанов и энцев. Сибирский этнографический сборник IV. Москва
- 1963a Происхождение долган. Сибирский этнографический сборник V. Москва
- 1963b К этнической истории хакасов. Társszerző: Sz. I. VALNSTEJN.
- 1964a Род, фратрия, племя у народов Северной Сибири. Москва
- 1964b Проблемы этнографии антропологии Арктики. Советская этнография 1964/4
- 1967a Матриархальные пережитки в верованиях нганасан. Очерки по этнической истории энцев и ненцев. Москва
- 1967b Образование современных народностей Севера СССР. Советская этнография 1967/4
- 1970a Очерки по этнической истории ненцев и энцев. Москва
- 1970b Этнический состав населения Севера СССР. Сб. Преобразования в хозяйстве и культуре и этнические процессы у народов Севера. Москва
- 1970c Хозяйство народов Севера в XVII—XX вв. Общественный строй у народов Северной Сибири. Москва

- 1970d Основные черты отцовско-родовых отношений у народов Севера. Общественный строй у народов Северной Сибири. Москва
- 1970e Племя у народностей Севера. Общественный строй у народов Северной Сибири. Москва
- 1970f Типы отцовско-родовой организации народов Севера. Общественный строй у народов Северной Сибири. Москва
- 1974 К вопросу о соотношении большой и малой семьи у народов Севера в прошлом. Социальная организация и культура народов Севера. Москва

Kecskeméti István
1937 – 1975

1975. május 31-én Helsinkiben elhunyt KECSKEMÉTI ISTVÁN nyelvész, folklorista és bibliográfus, a magyar kultúra és tudomány fáradhatatlan közvetítője és terjesztője, a magyar urálisták és turkológusok önzetlen kollégája, a Finnországba látogató magyarok segítőkész barátja.

KECSKEMÉTI Budapestben született, 1937. március 6-án. 1955-ben érettségizett a budapesti Piarista gimnáziumban, majd másfél évig teológiát hallgatott Esztergomban. 1956 telén elhagyta az országot. Egy ideig Ausztriában — nagy nehézségek közepette — folytatta tanulmányait. 1958 januárjában a finn diákszövetség, valamint a vöröskereszt ötéves tanulmányi és szociális ösztöndíjával Helsinkibe érkezett. 1959-ben megnősült, gondos és áldozatkész finn felesége otthont teremtett számára. A turkológiai és urálistikai tanulmányokat folytató fiatalember véglegesen a finn fővárosban telepedett le. Egyetemi tanulmányaival párhuzamosan, 1962-ben a Helsinki Egyetem magyar nyelvi lektora volt. 1963-tól 1972-ig a Finnugor Társaság ösztöndíjasaként tudományos munkálatokat folytatott. Részt vett több nemzetközi altajisztikai és finnugor kongresszuson (Helsinki, Hørsholm és Strasbourg, ill. Helsinki és Tallinn). 1969-ben átmenetileg ismét magyar lektor lett, s ettől kezdve magyart tanított a Népművelési Társaságban is. Rövid életének utolsó éveiben — mint a Finn Irodalmi Társaság munkatársa — elsősorban bibliográfiai és mutatók készítésével, valamint műfordítással foglalkozott, sokat fordított a finn rádiónak és televíziónak is.

KECSKEMÉTI ISTVÁN tudományos munkássága a H. PAASONEN gyűjtötte Buguljamszk vidéki miser-tatár dalok kiadásával, 1962-ben kezdődött (Tatarische Lieder. JSFOu. 63/4: 1—23). Két évvel később KECSKEMÉTI a G. J. RAMSTEDT hagyatékában talált, ugyancsak PAASONENTől följegyzett kb. 500 tatár szövből álló céduलाanyagot PAASONEN más művei, kéziratái alapján kiegészítette, és az így nyert mintegy 2000 szavas miser nyelvjárási anyagot betűrendbe szedve a Journal PAASONEN-émlékkötetében jelentette meg (H. Paasonen's Tatarisches Dialektwörterverzeichnis. JSFOu. 66/3: 1—47). A szóanyag óriási, tatárok lakta területet ölel fel Gorkijtól Orenburgig, s a miser szavakon kívül bizonyos karatáj-mordvin, baskír és toboli tatár elemeket is tartalmaz. A művet ismertető K. H. MENGES, a neves altajista köszönetet mond KECSKEMÉTInek a — például rokonságnevekben is — gazdag tatár nyelvjárási anyag közvételéért, és többek között megállapítja: „Es fällt die relativ grosse Anzahl von Wörtern mit *d-* auf, für gemein-türk. *j-* kann *ž-* und *z-*, aber auch *d-* stehen, was bisher noch nicht bekannt war” (UAJb. 40:266—7).

Turkológiai tevékenységének legjelentősebb állomása M. RÄSÄNEN török etimológiai szótárának (Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen. Helsinki, 1969) technikai szerkesztői munkája. Nagy érdeme van abban, hogy a múlt század végi, régóta elavult török szövejtő szótárakat (VÁMBÉRY, BUDAGOV, RADLOFF) modern etimológiai összegezés válthatta fel. S bár azóta SIR G. CLAUSON munkája mellett (An etymological dictionary of pre 13th century Turkish. Oxford, 1972) már egy harmadik összehasonlító szintézis első kötete is elhagyta a sajtót (Э. В. Севортян: Этимологический словарь тюркских языков. Москва, 1974), az úttörést e téren a KECSKEMÉTI közreműködésével készült — jöllehet hibáktól, ellentmondásoktól természetesen nem mentes — RÄSÄNEN-szótár jelenti. RÄSÄNEN a könyv előszavában köszönetét fejezi ki segítőtársának (Gehilfe), aki hat éven át, a szakirodalom egy részének összegyűjtésében, a szócikkek megszerkesztésében, a korrektúra-olvasásban jelentős segítséget nyújtott neki (vö. EtWb. VI—VII). RÓNA-TAS ANDRÁS a szótár technikai szerkesztőjét (Redaktionssekretär) „nehéz, fáradságos és gondos munkájáért” dicsérettel illeti (NyK 73:470). Hasonló elismeréssel kell illetnünk KECSKEMÉTI-t a RÄSÄNEN-szótár második köteteként megjelent szómutató összeállításáért (II. Wortregister. Helsinki, 1971). A mutató minden esetben közli a szótár betűrendje alapján nehezen megtalálható szavakat, az irodalmi nyelvi alakokat, valamint a tőszavakat. Más esetekben a szerző a hatalmas török anyag ésszerű egyszerűsítésének, szelekciójának módszerével él, s a gyakorlati okok mellett módszertanilag is helyesen osztja török anyagát három: esuves, jakut és köztörök (oguz, kipcsak, turki, dél-szibériai nyelvek) csoportra.

KECSKEMÉTI munkásságában szerencsésen ötvöződik az általa tudatosan és következetesen alkalmazott gyakorlati szempont a tudományos szemponttal. Tudomásom szerint KECSKEMÉTI állította össze először egy török nyelv a tergo toldaléktárát (Rückläufiges Verzeichnis der tatarischen Suffixe und Suffixkombinationen. Studia Orientalia [=StOr.] 43/3: 1—19). Munkája elősorbán a tatár nyelv tanulmányozásának, a tatár szövegek olvasásának megkönnyítésére készült, de az effajta toldaléktárak közismerten hasznosak lehetnek mind a nyelvtörténész és az összehasonlító nyelvész, mind pedig az általános és alkalmazott nyelvész számára is (vö. PAPP FERENC: NyK 71 : 194). (KECSKEMÉTI részt vett a norvég lapp a tergo toldaléktár munkálataiban is. E társszerzős műve előreláthatólag az NyK, ill. az ÉFOu. 1977. évfolyamában jelenik majd meg.) Máshol KECSKEMÉTI találóan mutat rá arra, hogy a VégSz. és W. VEENKER magyar a tergo toldaléktára kölcsönösen kiegészítik ugyan egymást, de egy ideális szövegmutató szótárnak „önálló gyűjteményekre, mindenekelőtt szövegekre” kell támaszkodnia (FUF 39:404). Egy MARTTI KAHLÁVAL közösen készített cikke a Szovjetunióban használatos irodalmi nyelvek ábécéinek alapelveit ismerteti, majd a szerzők táblázatos formában tesznek javaslatot a finnugor, török, mongol stb. hangok cirill írásképeinek (továbbá az örmény és a grúz írásképek) egységes latin transzliterációjára (Neuvostoliiton kielten kirjaimistojen translitteroimisesta. Neuvostoliittoinstituutin vuosikirja 1963—1968. 145—55). E praktikus (írógép-) szempontok figyelembevételével készült — nálunk sajnos nehezen hozzáférhető — cikket nyelvészek és könyvtárosok egyaránt haszonnal forgathatják.

KECSKEMÉTI recenziói ritkán a szó szoros értelmében vett könyvismeretéseket, az ismertetés adta — terjedelmileg erősen korlátozott — kereteket szívesebben tölti ki egy-egy nyelvi jelenség, a könyv megjelenése révén

aktuálisnak mutakozó kérdés vizsgálatával. Az effajta véleményformálás szemléletes példája „Über die langen Vokale im Türkmenischen. Туркменско-русский словарь. Moskau 1968” c. írása (FUF 37:190—1). Turkológiai ismereteink szerint a mai török nyelvek közül a türkmén és a jakut őrizte meg az eredeti magánhangzó-hosszúságot, és a török eredetű türkmén és jakut szavaknak mintegy háromnegyede megegyezik egymással a hosszúság tekintetében. KECSKEMÉTI arra keres választ, mi a helyzet egy török nyelven belül: a címben jelzett szótárat egybeveti más türkmén források megfelelő adataival. Rámutat arra, hogy a vokálisok hosszúságának jelölésében e g y kulcsnyelv forrásai is részben ellentmondásosak, s ez nem annyira a szótárszerkesztők következtetlenségével, hanem inkább e fontos török hangtani kérdés bonyolultságával magyarázható. „Die Frauensprache als Tabu im Oirotschen” c. dolgozatában (StOr. 43/8: 1—9) KECSKEMÉTI betűrendes jegyzékbe foglalja, etimológiai utalásokkal és magyarázatokkal látja el és jelentetani mutatóval teszi kezelhetővé az 1947-ben megjelent Ойротско-русский словарь-ban »женск.» [nőnyelvi] megjelöléssel ellátott szavakat (e munkájáról l. még alább).

Önálló kezdeményezésű, egyéni hangvételi ismertetéseknek másik formája a röviden talán „etimológiai statisztikának” nevezhető módszer konzekvens alkalmazása. Még 1971-ben sikerült megismerkednem a zürjén etimológiai szótár (ESZK) anyaga alapján készült „Syrjäänin tavurakenteesta ja etymologiaista” c. kitűnő dolgozatával, amelyet nyomtatásban sajnos már csak posztumusz mű gyanánt olvashattunk (De la structure de la syllabe dans le vocabulaire zyriéne (komi) et de ses origines. ÉFOu. 10 (1973) [1975]: 77—85). „Norjanlapin sanaston alkuperästä” címmel E. ITKONEN lapp etimológiai szójegyzékéről (LpChr.) közöl statisztikai mutatókat (Vir. 1967: 135—7). Egy harmadik cikke (Közös szókincsünk statisztikája. NyK 72:168—169) a FUV biztos finnugor egyeztetéseinek abszolút előfordulását szemlélteti, és százalékos arányokkal világítja meg az egyes uráli nyelvek ősi szókincsének egymáshoz való viszonyát. Leíró nyelvészeink figyelmébe ajánlhatjuk KECSKEMÉTI magyar igeekötőkkel foglalkozó, az ÉrtSz. igeekötőinek gyakoriságát, használatát tárgyaló, a szótár némely következtetlenségére rámutató dolgozatát (Nykyunkarin sanakirja ja verbiprefiksit. Vir. 1964: 72—4). Az ÉRDŐDI—KECSKEMÉTI által, fonematikus átírással és német fordítással újra közzétett vaszjugáni osztják mese (UAJb. 42:156—62) szófajstatisztikai mutatói, a szó- és szó szerkezet-gyakorisági számítások is nyilván KECSKEMÉTI-től származnak.

Az altaji (régebben: ojrot) nyelv „nőnyelvi” kifejezéseit számba vevő — már említett — munkája egyben KECSKEMÉTI néprajzi érdeklődésének is bizonyítéka. Az ebben vázolt vizsgálati módszerrel betekintést nyerhetünk a török (kazak, kirgiz stb.) és egyéb (pl. mongol) népek egykori hitvilágába. A szerző megállapítja, hogy a jövőben nagyobb teret kell szentelni a szinonima- és stílusvizsgálatoknak, s mindenesetre — a „Wörter und Sachen” elvének figyelembevételével — a nyelvtudomány segédtudományainak az eredményei is felhasználandók a szótábu forrásainak, az ősi vallásos képzeteknek feltárására. Jelentősnek érzem KECSKEMÉTI lapp folklórkutatásait. „Lappische Joiku-Lieder aus Karasjok” c. társszerzős könyve — lapp anyanyelvi munkatárs: SAMULI AIKIO, zenei munkatárs: KISS ZOLTÁN — 97 lapp joikut és azok fontosabb variációit tartalmazza (MSFOu. 149: 1—252). A dallamokat az egyszérfűsített vasszkripcióval leírt szövegek követik német fordí-

tással. **KECSKEMÉTI** a könyv bevezetőjében szerényen csupán a joikuk közzétételét, pontosabban strófászerkezetük szemléltetését jelölte meg a kötet céljaként (MSFOu. 149:4). A hosszú, kitartó munkát, sokoldalú nyelvészeti, néprajzi és zenei ismereteket igénylő, számos mutatóval ellátott kiadvány azonban jóval több ennél: kitűnő forrásanyag mind a nyelvészek, mind pedig a társtudományok művelői számára (vö. Sz[ABÓ T. ÁDÁM]: UAJb. 45:327). **KECSKEMÉTI** a Finn Kulturális Alap ösztöndíjával, **H. PAUNONEN**nel közösen készítette el a Finnugor Társaság kiadványaiban megjelent mesék tipizálását (Vir. 1968:199—208 és JSFOu. 73:205—65). Az **AARNE—THOMPSON**-féle típusmutató szerint rendezett összeállítás a Társaság kiadványain kívül további hatalmas finnugor és volgai török forrásanyag tipizálását is magában foglalja, a második, teljesebb közlemény bibliográfiai anyaga (JSFOu. 73: 207—13) is szinte hiánytalan, kitűnő segédeszköz.

Tudománytörténeti érdeklődése, jó szerkesztői érzéke — alapos, pontos munkával párosulva — **KECSKEMÉTI**t kiváló bibliográfussá tették. Egyik nagyszabású mutatója **P. S. PALLAS** „Zoographia Rosso-Asiatica” c. háromkötetes művének (1811—3) teljes szóanyagát, mintegy száz nyelv jó néhány száz nyelvjárásából kb. 5000 állatnevet tartalmaz (StOr. 37/4:1—79). E hatalmas anyag nyelvi analízise kívánatosnak látszik a legalább hét nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek állattani szakszókincsének tipizálása, eredeztetése szempontjából. **KECSKEMÉTI** munkája a Finnugor Társaság kiadványainak mutatója (JSFOu. 70/5) és a finn orientalisztikai folyóirat mutatója is (StOr. 40/4). **E. ITKONENT** és **A. J. JOKI**t tudományos munkásságuk jegyzékével köszöntötte az ünnepeltek 60. születésnapján (MSFOu. 150:489—504, ill. JSFOu. 72:496—504). **H. ILOMÄK**ivel együtt elkészítette a Finn Irodalmi Társaság etnológiai osztálya bibliográfiáinak jegyzékét (Helsinki, 1975. SKS kirjaston julkaisuja 1). Sajnálatosan rövid tudományos pályafutása folyamán szüntelenül foglalkoztatta **M. A. CASTRÉN** munkássága. Izgalommal tanulmányozta **CASTRÉN** gazdag finnugor nyelvészeti és néprajzi könyvtárát (**M. A. Castrén**in kirjasto. Bibliophilos 23 [1964]:9—14), s egyik kéziratoss cikkében a **CASTRÉN** zürjén (1844), cseremis (1845) és osztják (1849) nyelvtanában szereplő finn szóanyag 55%-át etimológiailag helyesnek minősítette (**M. A. Castrén**in suomalaisia etymologioita. 1971). A **CASTRÉN**-irodalmat kitűnően ismerte, kiadatlan **CASTRÉN**-bibliográfiája özvegye gondozásában remélhetőleg hamarosan megjelenik. A közeljövőben, a *Studia Fennica*ban lát napvilágot két további munkája: a finn nyelv- és néprajztudomány bibliográfiája, valamint a **SULO HALTSONEN**-bibliográfia is.

A műfordító **KECSKEMÉTI** a kortárs magyar irodalom jó néhány alkotását (**GYÁRFÁS MIKLÓS**, **JUHÁSZ FERENC**, **LENDVAI GYÖRGY**, **SAKONYI KÁROLY**, **VÉSZI ENDRE** műveit) ültette át finn nyelvre. 1973-ban **HANNU LAUNONEN** társaságában **JUHÁSZ FERENC**-kötet összeállítására kapott ösztöndíjat a Finn Irodalomfejlesztési alaptól. Az 1974-ben publikált, nyolc **JUHÁSZ**-verset tartalmazó „*Kukkiva Maailmanpuu*” [Virágzó Világfa] szerzőpárosa 1975 májusában finn állami irodalmi díjat kapott. A fordításkötetet lelkesen üdvözli a magyar irodalomkritikus is: „a teljesítmény és az eredmény lenyűgöző” (**PAP ÉVA**: Tiszatáj 1975/9:40).

Fiatalon eltávozott kollégánknak egész sor munkája kéziratban, az íróasztalfiókban maradt. Ezek közé tartozhat például **P. S. PALLAS** „*Flora Rossica*” c. műve nyelvi anyagának mutatója (vö. StOr. 37/4:4), a kirgiz nőnyelvi tabuval foglalkozó dolgozata (vö. StOr. 43/8:9), továbbá **M. A. CASTRÉN**

kojbál és karagassz szójegyzéke és nyelvmutatványai, A. AHLQVIST csuvas anyaga stb.

KÉCSKEMÉTI ISTVÁN turkológiai könyvtára gazdagságában szinte példa nélkül állt Finnországban. A könyvtár kb. 2000 kötetes turkológiai anyaga — az elhunyt óhajának megfelelően — a helsinki Ázsiai Intézetben, 7—800 kötetes finnugor könyvtára a Suomen Sukuban nyert elhelyezést. A könyv-katalógusok elkészülte után a nagy értékű anyag a kutatók rendelkezésére áll majd, s a tervek szerint külföldre való kölcsönzésükre is lesz lehetőség. KÉCSKEMÉTI könyvtárának katalógusjegyzékére is nyilván érvényes és jellemző lesz az a megállapítás, amit ő maga vallott CASTRÉN könyvtáráról: „Kirjojen ystävien käyttämä sananparsii «näytä kirjastosi, niin sanon kuka olet» saa elävän sisällön, kun tutustutaan ... M. A. CASTRÉNin kirjaston luetteloon” (Bibliophilos 23:9).

ZAICZ GÁBOR

Vaszilij Iljics Litkin 80 éves

Víza olannid!

Alacsony termet, kerekded arc, élénk, jóságos, örök fiatalosan figyelő szempár... Ilyennek láthatták VASZILIJ ILJICS LITKINT a IV. Nemzetközi Finnugor Kongresszus résztvevői a múlt év szeptemberében Budapesten. Ilyennek látta őt e kis köszöntő írója is Moszkvában, a Nyelvtudományi Intézetben, ahol VASZILIJ ILJICS minden magyar ösztöndíjast a legmelegebb barátsággal és segítőkészséggel fogadott. Az első kérdései Budapestről, a magyar kollégákról faggattak. Elragadtatással beszélt ifjúkori magyarországi tartózkodásáról. A budapesti egyetemen avatták bölcsészdoktorrá. Doktori értekezésének címe: „Az -s névszóképzők a permi nyelvekben” (Budapest 1927). Ez a mű ma is biztos támpontja a permi alaktan problémái iránt érdeklődőknek.

VASZILIJ ILJICS LITKIN 1962-től 1972-ig volt a SZUTA Nyelvtudományi Intézete finnugor osztályának vezetője. Már nyugdíjba vonult ugyan, de változatlan éberséggel tartja számon a finnugor nyelvtudomány legújabb eredményeit, és azok gazdagításához ő maga is tevékenyen hozzájárul. Erről tanúskodnak a finnugrisztikai folyóiratokban megjelenő legfrissebb cikkei.

Tudományos munkásságáról részletesen beszámolni föltöbb nehéz feladat, hiszen olyan tudós egyéniség áll előttünk, akit a finnugor nyelvtudományon belül mind az egyes nyelvek problémái, mind pedig a finnugrisztikának általános és alapvető kérdései foglalkoztattak. Szűkíteniük kell tehát a kört. Arra a területre irányítjuk figyelmünket, ahol V. I. LITKIN a legnagyobbat, a jövő tudósai számára a legmaradandóbbat és legértékesebbet alkotta meg. Ez pedig a permi nyelvek kutatása.

A zürjén és a votják nyelv tanulmányozása során két, egymással szorosan összefonódó cél vezette: egyfelől e nyelveknek, s főleg anyanyelvének, a zürjénnek a gazdagítása, nyelvhasználatuknak a tökéletesítése, vagyis az irodalmi nyelv nyelvhelyességi normáinak meghatározása, másfelől olyan műveknek az alkotása, amelyek magas tudományos szinten megismertetik

a kutatót a permi nyelvek történetével, dialektusaival és más nyelvekhez fűződő kapcsolatával. E céloknak szerves — szinte tervszerűen elgondolt — egységbe való illeszkedése elsősorban a nyelvjárástani munkásságában mutatkozik, illetőleg valósul meg. Ifjúkorától kezdve szenvedélyes lelkesedéssel tanulmányozta a zürjén és a votják nyelv nyelvjárásait. Ennek eredménye nem pusztán egy-egy nyelvjárásnak, mint például a felső-sziszolainak, valamint a jazvainak a monografikus feldolgozása («Диалект Кобры» 1930, «Коми-язвинский диалект» 1961) volt. A nyelvjárások alapos ismeretében olyan szóanyagnak a birtokába jutott, amellyel az irodalmi nyelvet gazdagítani tudta. Egész munkásságát áthatja az anyanyelv rajongó szeretete, gyengéden féltő ápolása, pallérozása. Ezt számos iskolai kresztomátiája és nyelvtana bizonyítja. E munkái fölbecsülhetetlen kézikönyvek a finnugor nyelvész számára is. Hogy csak néhány példát említsünk: «Современный коми язык» (1955), «Историческая грамматика коми языка» (1957), «Диалектологическая хрестоматия по пермским языкам» (1955). Ez utóbbi műveke bevonódnak a votják nyelvjárások is. A votják nyelv kutatója számára ugyancsak nélkülözhetetlen mű a «Грамматика современного удмуртского языка» (1962). De a nyelvművelő V. I. LITKIN nem elégszik meg ennyivel! Sorozatosan jelentet meg idevágó cikkeket a zürjén nyelvű folyóiratban, a «Войвыв кодзув»-ban.

Visszakanyarodva a nyelvjáráskutatáshoz, meggyőződhetünk arról, hogy az itt végzett szívós és rendszeres munkája eredményeképpen új kutatási távlatok nyíltak meg V. I. LITKIN előtt, mégpedig a permi nyelvek történeti jellegű vizsgálatában. Erre az útra persze nem pusztán azért lépett, mert mint dialektológus felismerte a nyelvjárásokban mutatkozó archaikus vonásokat. Kezdetől fogva érdekelték őt a XIV.—XVII. századból való ózürjén (ópermi) nyelvemlékek. Tüzetesen tanulmányozta ezeknek — mindeddig csak felületesen vizsgált — ortográfiáját, majd 1952-ben megjelentette a «Древнепермский язык» c. monográfiáját, amelyben részletesen feldolgozta e nyelvemlékek hang- és alaktanát. A szójegyzékrész felöleli a nyelvemlékek teljes szóanyagát. Innen már csak egy lépés kellett, hogy továbbhatoljon visszafelé, a múltba.

És ezen a ponton előlépett V. I. LITKIN, az etimológus is. Három szál futott tehát össze: a permi nyelvjárások ősi vonásainak felismerése, az ópermi nyelvemlékek nyelvi sajátosságainak feltárása és a finnugor etimológiai kutatásokban való otthonosság. 1964-ben megjelent az «Исторический вокализм пермских языков». Olyan mű ez, amelynek ismerete nélkül egy finnugor nyelvész, akár etimológiával, akár pusztán fonológiával foglalkozik, tanácstalan volna a maga területén adódó problémák dolgában.

De még itt sincs megállás! V. I. LITKIN hozzáfogott, hogy megírja a zürjén nyelv etimológiai szótárát. Régebben már megszerkesztett egy olyan kétnyelvű szótárt, amely felöleli az irodalmi nyelv úgyszólván teljes szókincsét («Коми-русский словарь» 1961). Ebben az új műben azonban már nyelvjárási szavaknak is szerepelniük kell. A munkálatban együtt dolgozott E. Sz. GULJAJEVvel. A szerzőpáros 1970-ben megjelentette a «Краткий этимологический словарь коми языка» c. művet. Ezt a világ finnugor nyelvészei osztatlan örömmel és tisztelettel üdvözölték.

Csúcs volt-e ez a szótár? Ma még nem tudhatjuk, hiszen a munka folytatódik. V. I. LITKIN tollából újabb meg újabb cikkek születnek. Kívánjuk, hogy továbbra is változatlan munkakedvvel segítse a finnugor nyelv-

tudományt. Mindannyiunknak szüksége van LITKIN professzor érett tudására, kiváló szakértelmére.

Most pedig azt a V. I. LITKINT köszöntjük, akit ILJA VASZ néven ismer a zürjén nép és a zürjén irodalomkutatás. A költőt köszöntjük, aki életre keltette Pera vitézt. Nem szükséges elsorolnom verseit, hőskölteményeit. Túlnőne e köszöntő határain. Elég ha azt mondom: gyermekek és felnőttek bámulják lírájának és epikájának csodáját. ILJA VASZ elvarázsol minket kedves-játékos szavaival, melábújával, harsány kiáltásaival és takarodót fújó szelidségével. Gyermeekversei olyan élményt nyújtanak a gyermekeknek, amit ők soha nem felejtenek el. És mi ez az élmény? Játékos-komoly játszás az anyanyelvvel. Játékosan komoly bevezetés a mese birodalmába. Komolyan játszó figyelmeztetés arra, hogy a mesék csak akkor igazán szépek, ha megérted őket anyanyelveden is.

Szívből köszöntjük VASZILIJ ILJICS LITKIN professzort, jó egészséget és további sikeres munkát kívánunk neki.

KORENCHY ÉVA

Aulis J. Joki: Uralier und Indogermanen

Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 151. Helsinki 1973. XXVII + 419 l.

AULIS J. JOKI nagy művére évek óta vártak a kutatók. Különösen az indogermanisták várták reménykedve a kompetens uralista ezen munkájának a megjelenését, akiknek elég gyakran mondogatták, hogy H. JACOBSON „Arier und Ugrofinnen” című könyve uralisztikai szempontból nem elég megbízható (jóllehet, JOKI könyve izgalmas kutatástörténeti részében, a 150. lapon az általa is kritikusán megírt művet az igazságtalan hiperkritikával szemben nemeslelkűen megvédelmezi). A mű mielőbbi közzétételére elegendő indíciuum volt: e sorok írója elárulhatja, hogy helsinki látogatása alkalmával 1965-ben, a könyv egy nyomdai tördelt példányát (!) átolvasta és néhány javaslatot s kritikai megjegyzést fűzött hozzá. Tehát azok közé tartozott, akik a „JOKI” publikálására vártak és néhány témájukat a könyv nyilvánosság elé kerüléséig féltették. JOKI azonban több finn kollégánkra jellemző módon, gondosan, a nyilvánosságtól óvakodva, még csaknem egy évtizedig csiszolgatta munkáját, a legújabb irodalom alapján kiegészítette azt, s az egyes problémákat újra átgondolta. Most végre előttünk van a régóta óhajtott mű. A főszerkesztő kérésének eleget téve, mint indogermanista fűznék néhány megjegyzést hozzá; a valóban lényegi bírálatok az uralisták feladata lesz.

A terjedelmes első rész a kutatás történetét öleli fel, melyet, mint mesterművet a nyelvtudomány történetében, osztatlan dicséret illet. JOKI felkutatta négy évszázad kutatóinak legtrikább, nehezen hozzáférhető nyilatkozatait, igyekezett gondosan feltárni azok kölcsönös összefüggéseit és mindenütt igazságos véleménynyilvánításra törekedve — bizonyára — elsőnek tisztázta azt, hogy az egyes, ma biztosnak tekintett felismerések kinek köszönhetőek. Az előkorszakkal kezd: SCALIGERREL (1599), LEIBNIZCEL és az ő szkíta-teóriájával, mely a héber — görög — finn rokonság hipotézisével szemben végül felülkerekedik (4. l.). A 12 kk. lapokon a KLAPROTHÓL CASTRÉNIG tartó fejlődést vázolja. Részletesen méltatja (20 kk.) L. DIFENBACH „Vergleichendes Wörterbuch der gothischen Sprache” (1851) című művének a hatását, amely már olyan ismert egyeztetéseket tartalmaz, mint a finn *mesi* ~ óind *mādhu-* 'Honig, Süßigkeit' stb., a finn *porras* és a latin *porcus* családja. — Noha a XIX. század közepén még mindig adódnak olyan kuriózumok, mind WEDGWOOD könyve a finn *liikaniemi* = angol *nickname* színvonalan álló egyeztetésekkel (30. l.), a hatalmas anyag szigorúan tudományos tárgyalása végérvényesen V. THOMSEN (1869) értekezésével kezd érvényre jutni. Persze ezután OTTO DONNER szótárát úgy ítéli meg, mint amely már megjelenésekor elavult („schon bei seinem Erscheinen veraltet”); azt a munkát, amelyre korunk indogermanistái — sajnos — még ma is támaszkodnak. Ezzel szemben KARL PENKA túlnyomórészt elfelejtett kutatásairól megállapítja, hogy azok: „einige auch heute noch gültige Gedankengänge

enthalten, die von ihm erstmalig vorgebracht worden sind" (48. l.). Az indogermán — finnugor kutatások legjelentősebb kutatóját, W. TOMASCHEKET egy külön fejezetben méltatja (53 kk.). Azzal kapcsolatban, hogy TOMASCHEK csakhamar feledésbe merült, amint új nevek bukkantak fel („nur zu bald in Vergessenheit geriet, als neue Namen auftauchten”), megjegyezzük, hogy ugyanez mondható el ennek a zseniálisan sokoldalú férfiúnak más kutatásairól is.¹

A kutatástörténet következő periódusában elsősorban a régi jövevényszó-átvételekkel foglalkozik; itt a tárgyalás során csakhamar magyar kutatókra, kiváltképpen MUNKÁCSI BERNÁTRA kerül sor (72 kk.). A „finn iskolát” PAASONENNA, SETÄLÄVEL TOIVONENNA, KALIMÁVAL és másokkal egyetemben — jogosan — külön méltatja (85 kk.). A „Forscher aus verschiedenen europäischen Ländern” című fejezetben (126 kk.) bemutatja J. NEUHAUST, aki a jövevényszó-rétegek sorrendjének érdekes tagolódását állapította meg (127); a fejezet nagyobbik része JACOBSON ismért művének van szentelve, amelynek kritikus, de nemeslelkű és igazságos megítéléséről fentebb már szóltunk.

Végezetül a könyv tudománytörténeti részéről megjegyezzük, hogy az gondosságban, méltánosságban és a gazdag dokumentáció tekintetében aligha múlható felül. A „mindennapi használat” számára azonban — az alulírottira, mint egy etimológiai szótár szerzőjére ez a kifejezés fenntartás nélkül illik — a könyv legfontosabb része persze a 2. főrész, az etimológiai szójegyzék. Itt végre kellő részletességgel rendelkezésünkre áll mindazoknak az uráli és indogermán szövegeztetéseknek gazdagon dokumentált gyűjteménye, amelyeknek egymáshoz valamilyen közük van. A dolog természetéből következő, nem pedig Joki hibája, hogy kritikája és akribiája ellenére ez az etimológiagyűjtemény bizonyára nem a kutatás lezárását, hanem sokkal inkább ösztönző kezdetét jelenti. A szóanyag határozatlan és megtévesztő vallomásai olyan jellegűek, hogy némely egyeztetés esetében nem dönthető el, hogy az uráli, ill. a finnugor szavak az ősrájából (vagy akár az előárjából, azaz az árja indogermánhoz közelálló előzményéből), avagy pedig a középirániból származnak. Mivel ezen a helyen tőlem mint indogermanistától várnak véleménynyilvánítást, a következőket szeretném mondani: a könyv az indogermán anyagot nagy gondnal mutatja be, az idevonatkozó standardműveket mind idézi, a cikkekben és a monográfiákban szereplő szekundér irodalmat a tudomány legújabb állása alapján értékeli. Csak egészen ritkán hiányzik egy-egy, a könyv érvelése számára valóban fontos indogermán nyilatkozat: talán ez az eset áll fenn az előárja **porcos* 'porcus' tárgyalásakor (303. l.), amikor a szerző figyelmét elkerülte, hogy KARL HOFFMANN a 'porcus' szót „Drei indogermanische Tiernamen in einem Awesta-Fragment” című mesteri dolgozatában (Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 22 [1967]: 29 kk.) nagy valószínűséggel egy óiráni nyelvben is kimutatta (aveszta *parasa-* (*parasa-*) 'Ferkel'). Csak ritkán mutatkozik meg az uralista JOKI kevésbé való jártassága az indogermanisztikában: A „Paul Friedrich, Indo-European” rövidítést, amely a rövidítésjegyzékben nincs felolva, bizonyára egyetlen „szakmabeli” indogermanista sem alkalmazná P. FRIEDRICH „Proto-Indo-European Trees” című könyvére. Az óind szójegyzékben végzett szűrőpróbák arra utalnak, hogy azt olyan valaki állította össze, aki a különböző óind transzkripciók mizériájával nincs teljesen tisztában. Így például a *bhēka* és *bhēkah* (helyesen *bhēkah*), a *devā-* és *dēvā*, a *devī* és *dēvī* minden esetben egy szó, de a szójegyzékben két utalósóra vannak osztva. Még rosszabb az a zűrzavar, amelyek két különböző óind szóval, a *čarman-* 'Leder' és a *sarman-* 'Decke' szavakkal kapcsolatban keletkezett (a szerencsétlen *čarman-* átírás következtében, melyet az indogermanisták még ma is alkalmaznak); a kutatás során egyébként mind a kettőt a finn *kerma* stb. 'dünne Rinde' szóval kapcsolták össze. A szómutató *carma* szava a 187. lapra utal, ahol azonban a *čarman-*ról van szó, ennél viszont a 43. lapra történik utalás; a 187. lapra utal a *sarman* alak, amelyet viszont helytelenül a *čarman-*tól különböző szónak tartanak.

De mindez lényegtelen előzés. Az indogermanista nagy általánosságban azt mondhatja az uralistáknak — örvendetes ellentétben az uralistáknak az indogermanistákhoz intézett azon figyelmeztetésével kapcsolatban, hogy ti. JACOBSON könyvére uralistikai tekintetben nem nagyon támaszkodhatnak —, hogy JOKI munkájának indogermanisztikai anyaga gondosan van kiválogatva és szinte tévedések és hibák nélkül kerül bemutatásra.

¹ Vessük össze például, TOMASCHEKnek, az iranistának a tudományos teljesítményét azzal a viszonylag szerény szereppel, amelyet ő az iranisztika történetét bemutató leírásokban játszik (vö. MAYERHOFER, Commémoration Cyrus I (Leiden—Teheran 1974) 332. l.

A mű harmadik része (353 kk.) befejezésül az itt tárgyalt nyelvközösségek őshazakérdéseivel, vándorlásaival, datálási problémáival stb. foglalkozik. — Összefoglalólag JOKI szép teljesítményéről elmondhatjuk, hogy remek tudománytörténetet nyújt és egy részletes glosszáriumot az uráli—indogermán nyelvi kapcsolatokról, mely mű minden indogermanista nélkülözhetetlen kézikönyve lesz. A dolog természetéből következik, hogy ez a szójegyzék még nem termék, hanem sokkal inkább vetés; hiszen csak most áll rendelkezésünkre a magyarázati javaslatoknak az a kellően kimerítő gyűjteménye, amelynek alapján csak most kezdődhet el igazán a valódi tudományos vita uralisták és indogermanisták között. E vita végét a két szomszédos nyelvcsalád kapcsolatainak időbeli meghatározását illetően talán már valamivel szilárdabb eredmények fogják jelezni. Hogy JOKI könyve ezeket a végleges eredményeket még nem nyújthatja, az az igazi kutatót nem szomorítja el. Mint HUGO SCHUCHARDT² mondja: „Wenn es von reinen Stoffsammlungen abgesehen, wirklich 'abschließende' Arbeiten gäbe, wir würden wenig Freude daran haben”.

MANFRED MAYRHOFER

Congressus Quartus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus anno 1975.

Redigit Gyula Ortutay. Pars I, Acta sessionum. Curavit János Gulya. Akadémiai Kiadó. Budapest 1975. 242 l.

A IV. Nemzetközi Finnugor Kongresszus — mint ORTUTAY GYULA négy nyelvű előszavából (9—15) megtudjuk, továbbfejlesztette az eddigi hasonló rendezvények munkáját. Az eddigi tetszőlegesen választott előadások helyett, amelyekbe csak a rendezőség igyekezett némi rendszert vinni a szekciókra való tagolással és csoportosítással, a IV. kongresszus kitűzött néhány, a tudomány mai állása szerint fontos témát, és a súlyt ezeknek részletes megvitatására helyezte. Emellett természetesen nem zárkózott el a szabadon választott előadásoktól sem.

Az ismertetendő könyv már hónapokkal a kongresszus előtt megjelent, hogy a vita hozzászólói idejében felkészülhessenek. Mivel feladatom a kötet ismertetése, természetesen nem térek ki az ismertetendő előadásokhoz kapcsolódó vitákra.

A kötet tartalmazza az előszón kívül a két plenáris ülés, valamint a négy szekció 11 fő előadását, összesen tehát 13 előadás anyagát.

Az első nagy tanulmányban LAKÓ GYÖRGY tárgyalja a finnugrisztika módszereit és eredményeit (Mittel und Wege in den finnisch-ugrischen Wissenschaften 19—47). LAKÓ az elmúlt hetven-nyolcvan esztendő finnugor nyelvtudományának eredményeit méltatja, de egyben bírálja is. Áttekintését az újgrammatikus irányzat jelentkezésétől századunk ötvenes éveig nyújtja, tehát a strukturalista és az abból fejlődött egyéb irányzatok tömeges megjelenéséig a finnugor nyelvtudományban. Általánosságban vitázik azokkal, akik szerint a „hagyományos nyelvészet” túlzottan történeti és hangtancentrikus, elhanyagolja a ma beszélt nyelvek és nyelvjárások leírását, a mondatant, és elsődleges céljának az alapnyelv rekonstrukcióját tartja. Számos példát hoz arra, hogy a tárgyalt szakaszban óriási egykorú anyaggyűjtés indult meg nemcsak az akkor még írásbeliséggel nem vagy alig rendelkező nyelvek körében, hanem a finnbén, észtben és magyarban is. Hatalmas, nélkülözhetetlen szöveganyag, szótárak, leíró nyelvtanok stb. készültek. A mondatant ugyan némileg lemaradt, noha jelentékeny művekről számolhatunk be ezen a téren is. A következőkben főleg a második világháború utáni finnugrisztika eredményeiről szól, így a nyelvatlaszokról, az értelmező és etimológiai szótárakról, a fonológiai szemlélet elődeiről és végleges bevonulásáról a finnugor nyelvtudományba, valamint a strukturalizmus előfutáiról. Utolsó bekezdésében sürgeti a finnugor nyelvtudomány történetének egy világnyelven való megjelentetését is. Maga ez a cikk is egy kitűnő adalék, sőt csirája is lehetne egy ilyen hasznos és fontos vállalkozásnak.

A plenáris ülések második előadásának szerzője KUSTAA VILKUNA (Sprachgrenze, ethnische Grenze, kulturelle Grenze 45—58). VILKUNA már évek óta foglalkozik e témával, több tanulmánya jelent meg ebből a tárgykörből. Közismert tény, hogy a nyelvrokonság nem jelent egyben antropológiai rokonságot, hiszen a finnugor népek sem egységesek

² Hugo-Schuchardt-Brevier (kiadta Leo Spitzer, 1922) 339.

az utóbbi szempontból. Mint ahogy Európában és Ázsiában is tudunk a történelmi időkből egyes nagy múltú népek „eltűnéséről”, ez megtörténhetett a történelemben kevésbé számontartott Északkeleten is. A népek nem tűntek el, hanem nyelvileg asszimilálódtak a számban és politikai hatalomban erősebb népek nyelvéhez. Mivel a nyelv az egyes népek legfontosabb és legkézzelfoghatóbb ismertetőjele, a köztudatban a kettőt nem szották elválasztani. A vallások, kultúrák, az újabb korban rendszerint az államhatárokkal vannak összefüggésben, és mivel az államhatárok ritkán esnek egybe a nyelvhatárokkal, a kulturális határok átvághatják a nyelvhatárokat, kettéoszthatnak nyelvterületeket vagy magukba foglalhatnak másnyelvű népességeket is. Ezért arra int, hogy a néprajz kutatói ne álljanak meg a nyelvhatároknál, hanem a szomszédos, másnyelvű népekre is tejjessék ki vizsgálataikat.

A nyelvtudományi szekció első tanulmányának szerzője B. A. SZEREBRENNYIKOV (Prajazik kak nyeobhogyimaja mogvelj 61—9). Cikkének elején árnyaltan elemzi az alapnyelv-elméletek kialakulását és fajtáit, majd foglalkozik tagadóival és ellenzőivel. Sorra veszi ez utóbbiak érveit, és megállapítja, hogy az alapnyelvelmélet helyett kínált keveredés-elmélet csak nyelvjárási szinten mehet végbe. Két külön nyelvi rendszerű nyelvben csak lexikai keveredés lehetséges, esetleg még bizonyos artikuláció elsajájtításáról és tipológiai sajátosságok átszíremkedéséről lehet szó. Ezért fikció az a következtetés, hogy az integrációs küszöböt elért nyelvek keveredéséből új nyelv keletkezhet. A szavak és formák rokonsága közös forrást tesz fel. Az alapnyelvi rekonstrukció rendszerint annak a nyelvállapotnak a megragadására törekszik, amely a felbomlást közvetlenül megelőzte, tehát nem az alapnyelv történetét próbálja rekonstruálni. Hogy ne kerüljenek különböző kronológiai rétegek egymás mellé, vannak ma már olyan ismertetőjelek, amelyek nagy részét még az újgrammatikusok nem ismerték. A jelenség tömeges előfordulásán kívül számos, egymással kölcsönösen kapcsolatban álló jelenség is jelezheti azok együttes meglétét. Az alapnyelvi séma nélkülözhetetlen, mert enélkül nem lehet történeti távlatunk: nem ismerhetjük meg egy szó vagy forma fejlődési irányát anélkül, hogy ne ismer-nénk azoknak elérhető legrégibb állapotát.

AULIS J. JOKI tanulmánya (Affinität und Interferenz in den Sprachen des nord-eurasischen Areals 71—86) a napjainkban erősen fellendülő areális nyelvészet és nyelvészeti tipológia tárgyköréből tartalmaz értékes módszertani elveket és gyakorlati példákat. Vizsgálatai az északkeurázsiai területre vonatkoznak: nagyjából a 40. szélességi foktól északra. Első fejezetében röviden ismerteti és egyben bírálja COLLINDER uráli—indoeurópai, ural-altajai, uráli—jukagiri és nosztratikus föltevéseit, majd megvizsgálja a további nyelvrokonitási kísérleteket és az ezekkel kapcsolatos vitákat. Ismerteti MENGES, RÄSÄNEN, RAMSTEDT, AALTO, HAJDÚ nyelvrokonsági és areális nyelvészeti elméleteit, de saját véleményét is nyilvánítja velük szemben helyeslő vagy kétlő megjegyzésekkel. Foglalkozik a hamburgi (1968), szegedi (1968), tallinni (1970), tomszki (1967—73) és pennsylvaniai (1966) konferenciákkal, kongresszusokkal, amennyiben azok a szélesebb alapon vett nyelvrokonsági vagy areális kérdésekkel foglalkoztak. Előadásának második felében szól az elmúlt negyedszázad legfontosabb jövevényszó-tanulmányairól, etimológiai szótáraitól, a kreolizáció elméletéről, DÉCSY GYULA nemrég megjelent könyvéről (Die linguistische Struktur Europas, 1973), majd az areális nyelvészet újabb képviselőiről (SEBOK, HAJDÚ, KURATH). Ezután rátér a helynevek (elsősorban víznevek) bizonyító erejére az északkeurázsiai térségben. A kérdés sokoldalú helyszíni gyűjtés nélkül alig oldható meg. Végül az utóbbi évek régészeti és embertani eredményeiről ad nagyon tömör összefoglalást. Idézi többek közt CHALIKOV szovjet régész kronológiáját a régészet alapján: 15—10 ezer évvel ezelőtt ural-altajai, 10—6 ezer körül uráli közösség kialakulása, i. e. 4—3. évezredben az uráli, 3—2. évezredben a finnugor közösség felbomlása.

WOLFGANG SCHLACHTER azt vizsgálta előadásában, hogyan „funkcionál a finnugor ige” (Das Verb und seine Satzlehre, Pragmatik und Information im Bereich des finnisch-ugrischen Verbums 87—99). Az igét működésében vizsgálja, azaz *parole*-jelenségként. 12 paraméter alapján elemzi a nyilatkozatokat. A paramétereket három csoportba osztja: I. nyelvészeti paraméterek: 1. beszédcselekvés (a hangsor képzése), 2. a nyelvi kommunikáció megteremtése, 3. szavak (fogalmak), nyelvtani megformálása, 4. beszéd-tartalom, 5. nyelvi kontextus, II. kognitív paraméterek: 6. fogalmi tartalom, 7. gondolati tartalom, 8. gondolati kontextus, III. pragmatikus paraméterek: 9. beszédhelyzet, 10. a beszélő állásfoglalása a nyilatkozathoz, 11. tárgyi helyzet, 12. tárgyi kontextus. A cikk a felsorolt paramétereket magyarázza, és finnugor nyelvekből vett példákkal világítja meg.

A néprajzi előadások közül az első BODROGI TIBORÉ (Die Gesellschaftsorganisation der finnisch-ugrischen Völker 103—20). A rokonsági terminológiák összeállításakor az tűnik szemünkbe, hogy a vogul és az osztják őrizi a nemzetiség (Sippe) elnevezési rend-

szert, vagyis azt, hogy csak az apa fiútestvérét és annak leszármazottait tekintik saját nemzetségüknek és használják rájuk és leszármazottjaikra a közvetlen vérségi elnevezést. A többi nyelvben ennek a vonásnak csak nyomai maradtak, vagy még azok sem. Egy másik tulajdonság, amely a legtöbb finnugor nyelvben fennmaradt: a rokonok korának viszonyítása az EGO-hoz.

Sz. V. IVANOV értekezése a finnugor népek hagyományos művészetéről szól (Tradicionnoje iszuskosztvo finnougroszkih narodov 121—39). A szerző munkájának célja: megmutatni, milyen történelmi jellegű információt hordoz az uráli népek díszítő művésze. Gazdag szemléltető anyagon hasonlítja össze a fa- és csontfaragás, a hímzés különböző finnugor mintáit. Elemzése kiterjed a népi díszítés anyagára, technikai fogásaira, egyes kompozíciós elemekre, ezek szemantikájára stb. Rámutat arra is, hogy ezek a finnugor minták nemcsak egymással vannak rokonságban, hanem egyes elemek a környező, nem finnugor népek díszítő művészetében is megtalálhatók. Mint a régészeti kutatások is igazolják, ezeket a mintákat a ma élő népek a korábbi nemzedékektől örökölték, és bár továbbfejlesztették őket, mégis a mai népművészetük nemzeti specifikumát is alkotják.

SZOMJAS-SCHIFFERT GYÖRGY előadása (Geschichte und Ergebnisse der finnisch-ugrischen vergleichenden Volksmusikforschung 141—58) a finnugor összehasonlító népzenei kutatások történetéről és eredményeiről ad rövid áttekintést. Beszámol a legfontosabb dallamgyűjtésekről, LAUNIS, LACH, VÄISÄNEN, KODÁLY, SZABOLCSI, C. NAGY BÉLA és saját kutatásairól, a dallam és szöveg összefüggéseiről. Véleménye szerint az eddigi eredmények alapján úgy tűnik, hogy az ősi finnugor típushoz legközelebb áll az obi-ugor népzene, a nyugati finnség bizonyos skandináv hatás alá került, a magyar és a cseremiszi pedig átváltott a kötöttebb törökös zenei struktúrába, noha dallamkincsükben számos finnugor motívumot megőriztek.

A harmadik szekció szerzői közül L. J. KRIZSEVSKAJA az uráli kultúrák déli hatásával foglalkozik a kései kőkorszakban (Juzsnije szvjazi uralszkih kultur v eposah pozdnyevo kamennovo veka 161—79). A szerző a neolitikumkori uráli kultúra déli, vagyis a jelenlegi Kazahsztán és Aral-vidéki kultúráival való kapcsolatát vizsgálja egyrészt az idevonatkozó irodalom kritikus elemzésével, másrészt az ásatások anyagának alapos, minden részletre kiterjedő áttekintésével. Ennek alapján vonja le azt a következtetést, hogy a déluráli és a középzásiai neolitikum vonásainak hasonlósága nem lehet kétséges (167). Továbbá, azokat a déli kultúrákat, amelyekkel a déluráli kultúra kapcsolatba lépett, az indoeurópai nyelvközösség kialakuló iráni ága alkothatta (169). A kapcsolat jellege etnokulturális volt, kialakulása még a mezolitikum idejére tehető, a neolitikumban már hagyományossá vált, és ezért a déluráli kultúra a déli kultúrák szerves része lett. Kétségtelenek a középső Urálon túli terület déli kapcsolatai is. Ezek inkább gazdasági jellegű cserekapcsolatok voltak, és csak közvetett hatással lehettek a finnugor nyelvközösség ősi és mai népeinek kialakulására.

A. P. SZMIRNOV tanulmánya a termelő gazdaság kialakulásával foglalkozik (Voznyikovenyje proizvodjascsego hozjajsztva i finno-ugri 181—93). Gazdag régészeti anyagok mutatja be, hogy a termelő gazdálkodás kialakulása a finnugoroknál az i. e. III. évezred végére — II. évezred elejére tehető. A termelő gazdálkodáson itt a földművelés kezdeteit kell értenünk — ebből a korból datálhatók az első gabonaszem-maradványok (búza, árpa és köles). Az állattenyésztésnek — amelynek közismert szoros kapcsolata a földműveléssel — első nyomai szintén kb. erre az időszakra tehetők. Itt különös jelentőségűek a szarvasmarha-maradványok. Meg kell azonban állapítani, hogy különösen az északi területeken még sokáig igen nagy szerepe maradt a vadászatnak és a halászatnak is.

A magyar honfoglalás kérdésével foglalkozik LÁSZLÓ GYULA (Die ungarische Landnahme und ihre Vorerignisse 195—208). Az elmúlt negyedszázad különböző tudományainak eredményeire támaszkodva ismerteti az ún. „kettős honfoglalás”-ról való feltevését. A régészeti leletek alapján cáfolja a honfoglaló magyarok pusztán nomád pásztorkodásra berendezett társadalmáról szóló hiedelmét. A X. században már fejlett földművelésre valló leletek tömege került elő, valamint juh és disznó tartására utaló maradványok. Kovácsmesterségük is fejlett volt.

Az irodalmi szekció egyik tanulmánya KÖPECZI BÉLA írása (La science littéraire dans les études finno-ougriennes 211—30). Rámutat azokra a nehézségekre az összehasonlító irodalomtörténetben, amelyet a finnugor népek történetében, írásbeliségük kialakulásában, életmódjukban meglévő különbségek okoznak. A keleti finnugorok csak az októberi szocialista forradalom, a középsők a századfordulón jutottak el az írásbeliségig és irodalmi alkotásokig. A magyar irodalom a legrégebb, de a XIX. században fölzárkóznak a finnek és észtek is. A népköltészetben lehet közös vonásokat találni, de ezek még nin-

csenek módszeresen feltárva. Minden finnugor nép irodalmának kialakulásában jelentős szerepet vittek a népköltészeti hagyományok. A XIX. század romantikus áramlata — kissé megkéskve ugyan — de érezhető a magyar, finn és észti irodalomban. A realizmus elsősorban a paraszti életet ábrázolja a századfordulón és a XX. sz. elején. Északon sűrűn szereplő fontos motívum a természet, amely a délebbi és nyugati irodalmakban inkább csak a romantika tartozéka. A műfajok nyomon követhető sorrendje: a líra, próza epika, dráma. Az újabb összehasonlító irodalomtudományt azonban nem célszerű csak a finnugor népekre korlátozni. A finnugor népek népköltészetének és irodalmának megismerése és fordítása ugyan már a múlt században megkezdődött nálunk, de csak néhány évtizede vált intenzívvé és kölesönössé. Külön érdekes volna megvizsgálni, hogy e nyelvek rokonsága mennyiben segíti irodalmi művek fordítását. Példának be is mutat egy Petőfi és egy József Attila verset észti, zürjén illetőleg finn fordításban.

A kötet utolsó tanulmányát JEAN-LUC MOREAU írta (Le rôle du folklore dans les littératures des peuples finno-ougriens 231—42). Magának a folklórnak — amelyet ő szívesebben nevez népköltészetnek — az elhatárolása is nehéz az irodalomtól. Számos példát hoz rá, hogy sem a névtelenség, sem a naivság nem jellemző kizárólagosan a népköltészetre. Van névtelen költészet, amely nem népköltészet, másrészt egyes ismert költők művei is válhatnak népdallá. A jó népi énekesek, akik a népköltészet legszebb darabjait hagyományozták át a legújabb időkig, maguk is alkottak a népi stílus és formaanyag felhasználásával új énekeket. Másrészt az irodalomra is rányomja a kordivat a bélyegét. Eppen a legjobb népi énekekre már korántsem jellemző a naivság. Példának említ egy vogul szerelmi éneket, amely csaknem szó szerint megegyezik egy Goethe verssel, pedig nem lehetnek egymásra hatással. A tudatos költészet éppenúgy keresi a misztikumot, a természetfölöttit, mint a sámánénekek. A szóbeli hagyományozás ugyan sokat alakíthat, csiszolhat, változtathat egy népdalon, de a régies változatok azt mutatják, hogy a népi énekek a nehezebb érthetőséggel is dacolva igyekeztek ragaszkodni a nemzedékekkel korábbi szövegehez, különösen a szakrális énekekben.

Ezután végigkíséri a finnugor irodalmakat, és azt vizsgálja, mi a szerepe bennük a népköltészeti hagyományoknak. Megállapítja, hogy a magyarban a kereszténység viszonylag korai felvétele szinte eltörölte az eredeti folklórt és fejlődése nagyjából azonos lett a nyugati irodalmakéval, csak a romantika élesztette fel az érdeklődést a népköltészet iránt. A finneké és észtekné szinte a Kalevala, illetőleg a Kalevipoeg után lendült világszintre a nemzeti irodalom. Sokkal nehezebb helyzetből indultak, de ugyancsak a népköltészetre támaszkodva bontogatták szárnyukat a keleti kisebb finnugor irodalmak, amelyeknek csak az októberi szocialista forradalom teremtette meg az életlehetőségüket.

Az itt felsorolt tanulmányok vitaindítónak készültek, és így nem megoldani, hanem fölvetni akarják a problémákat. A hozzájuk kapcsolódó vitákban megszólaltak az ellenvélemények is, de természetesen azok sem oldhattak meg mindent. Egyetlen kongresszus célja sem lehet ez. Az ismertetett kötetben olvasható tanulmányok nagy érdeme és haszna, hogy a finnugrisztika legjobb szakemberei közül néhányan nagy, átfogó kérdéseknek mutatták be történetét, mai állását, véleményyt nyilvánítottak, és rámutattak a még kidolgozandó feladatokra.

KÁLMÁN BÉLA

Lakó György: Sajnovics János

A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1973. 248 l.

A múlt magyar tudósai sorozatban jelent meg ez a méreteiben szerény, tartalmában azonban nemcsak a művelt nagyközönséghez szóló, hanem a szakterület művelőinek is lényeges új megállapításokat hozó kis monográfia.

Ezen hasábkon aligha szükséges — és a jelen recenzióknak nem is lehet feladata — érdemben méltatni Sajnovics János és Demonstrációja jelentőségét, érdemeit. A jeles mű megjelenésének 200. fordulójára alkalmából 1970-ben rendezett megemlékezések, méltató cikkek rendre kijelölték Sajnovicsnak a nyelvtudomány történetében elfoglalt helyét. Érdemei végre megkapták azt az elismerést, melyet a sors életében mostohán megtagadott tőle. Közismert, hogy két finnugor nyelv rokonságának bizonyítására nyelveink közül ő végzett először helyszíni tanulmányokat és széleskörű összehasonlító munkát, melynek során a lapp nyelvszerkezetet egészében tanulmányozta; vizsgálódásait kiterjesztette a szóképzeten kívül az alak- és mondattan, valamint a szóképzés területére

is. A finnugor nyelvek rokonságát szaktekintélyek szórványos megfigyelésekből kiindulva már a Demonstratio megjelenése előtt is hangoztatták, de a magyar és a lapp nyelv rokonságának gondolatát csak Sajnovicsnak a nyelvtani egyezések fontosságát kiemelő tanulmánya igazolta és fogadtatta el idővel a magyar és külföldi szakirodalommal. Művének korában érdeméhez méltón el nem ismert értékei az idő múlásával felébresztették a közvélemény érdeklődését a nyelvrokonság kérdése iránt. Sajnovics újszerű magyarság-tudata előkérte az utat a pár évtizeddel későbbi alaposabb kutatások számára. Méltán keltheti fel figyelmünket a Demonstratio elvi megalapozottsága és modernisége; az összehasonlító nyelvészet elveinek szinte elődök nélküli következetes alkalmazásával Sajnovics nemcsak a finnugor, hanem az összehasonlító nyelvtudománynak is jeles úttörője. Bizonyításának módszere tudománytörténeti jelentőségű.

Talán nem is annyira eltélenző elfogultság, hogy a Demonstratio fogyatékoságai, nevezetesen Sajnovics munkájának kissé hézagos volta, a szabályos hangmegfelelések általa is ismert törvényének mellőzése s végül a szabályos eltérések helyett csupán a hasonlóságok keresése kevesebb említést kapnak a régibb méltatásokban. Pedig — mint LAKÓ GYÖRGY az MTA I. Osztályának 1971. április 26-i felolvasóülésén mondott székfoglaló beszédében is hangsúlyozta — a külföldi figyelmére is méltó jeles mű értékelése néhány állítás kapasan feltétlenül felülvizsgálatra szorul. Erre Sajnovics iránti tiszteletünk kötelez bennünket.

LAKÓ GYÖRGY monográfiája igen alapos mikrofilológiai munkán nyugvó mű, amely lényegében új értékelést adja a Demonstratióknak — amellet, hogy a Sajnovics életmű néhány lényeges mozzanatára vonatkozóan is új megállapításokat közöl.

Ezeket kiemelni — az itt ismertetendő kiadvány jellegéből következően — nem volt lehetősége a szerzőnek. A továbbiakban ezekre térek ki.

LAKÓ GYÖRGY rövid kortörténeti bevezető fejezet után részletesen és képzeletet megmozgatóan ismerteti könyvében Sajnovics János ifjúkorát és pályakezdését, a vardói expedíciót, Sajnovics lapp néprajzi és nyelvészeti tanulmányait. Az utóbbi témánál tér el először LAKÓ GYÖRGY véleménye a régibb irodalomban található megállapításoktól. Szerinte (a Demonstratio szövege és egy Herman Ottó által közölt Sajnovics-levél meggyőző adalékai alapján) Sajnovics Mauersund (mai norvég nevén Maursund) kikötővárosában találkozott először a lapp nyelvvel, amikor az ellenszél miatt három napra megállni kényszerültek a városkában. Ekkor és itt hallotta lappul a rá oly nagy hatást tett miatyánkot, s Hell biztatására ekkor kezdett hozzá a kutatáshoz, jobban mondva csak a szándék erősödött meg benne ezen három nap alatt, tekintve, hogy segédeszközként akkor még csak KNUT LEEM dán nyelvű lapp nyelvtana és nomenclatura állt rendelkezésére, Sajnovics pedig nem tudott dánul.

Sajnovics Jánosról a jelen munkát megelőzően két monográfia jelent meg. Az egyik HÁM SÁNDOR: Sajnovics élete és Demonstratiója (1889. Magyar Sion c. folyóirat), a másik KISBÁN EMIL: Tordasi és Kálózi Sajnovics János (1942). Mind Hám, mind KISBÁN Sajnovicsék maursundi tartózkodását Vardótól visszafelé utazásuk idejére teszi; KISBÁN még két egyéb tévedést is közöl e ténnyel kapcsolatban: Mauersundot Finnországba helyezi, noha Norvégiában van, és hosszabb maursundi tartózkodásról ír, holott csak három napot töltöttek ott. Azért fontos ezen apróknak tűnő tévedések korrigálása, mert — mint a szerző rámutat —, mindezek néhány további tudománytörténeti munkában is helyet kaptak, és téves következtetésekre vezettek. Az igazság azonban az, hogy Sajnovics nem kezdhetett könyve megírásához Mauersundban.

Új megállapítással válaszol LAKÓ arra a kérdésre is, hogy hol és mikor keletkezett a Demonstratio. Válasza az: Sajnovicsnak Vardó szigetéről Koppenhágába való visszatérte után, azaz második koppenhágai tartózkodásának idején. A legújabbban feltárt adatok alapján HELGE KRAGEMO norvég kutató Sajnovics naplója alapján Hell vardói expedíciójáról készített értekezése, amely a vardóhausi erődítmény létesítésének 650. évfordulója alkalmából 1960-ban kiadott emlékkönyvben jelent meg (120. l.), világossá vált ugyanis, hogy Sajnovicsék nem két, hanem hét hónapig tartózkodtak Koppenhágában. Magából a Demonstratióból is tudjuk, hogy Sajnovics a Demonstratio írásához csak Koppenhágába való visszatértük után kezdett. Sajnovics nem volt nyelvész, s munkájához csak itt, Koppenhágában tudott áttanulmányozni sok kisebb-nagyobb német, latin stb. nyelvű értekezést. A Demonstratiót tehát Sajnovics Koppenhágában kezdte írni, és ott is fejezte be. Eme új megállapítások részletes és megbízható igazolása után LAKÓ GYÖRGY ismerteti a Demonstratio tartalmát, a mű fogadtatását, előzményeit és külföldi visszhangját, végül méltatja tudománytörténeti jelentőségét.

Jelen monográfiájában a szerző gondosan válogatott adatokkal bizonyítva határozottan állást foglal néhány további kérdésben is, és ezáltal jelentősen módosítja Sajnovics-értékelésünket. Igazolással álljon itt néhány gondolat.

Az egyik eléggé általánosan elterjedt nézet az, hogy Sajnovics alkalmazta elsőknek a grammatikai egyezéseket a nyelvek rokonságának bizonyítására. A valóság ezzel szemben az, hogy az általa felsorolt szerkezeti egyezések mind megtalálhatók MARCUS WÖLDIKE koppenhágai teológia professzor „Gondolatok a grönlandi nyelv eredetéről és más nyelvektől való különbözéséről” című munkájában. Amiben Sajnovics elsősege vitathatatlan, az az, hogy a lapp és a magyar között ő nemcsak szerkezeti, hanem anyagi egyezéseket is kimutatott, és a két nyelv rokonságára ezekből is következtetett.

Érdemes volt felvetni azt a kérdést is: bebizonyította-e Sajnovics a magyar és a lapp nyelv rokonságát annak ellenére, hogy nem vette figyelembe a szabályos hangmegfelelések elvét. Az összehasonlító nyelvtudomány mai álláspontja szerint két nyelv rokonsága nélkül bizonyítatlan marad. Sajnovics érdeme a magyar és a lapp nyelv rokonítása terén inkább az, hogy ő a grammatikai egyezéseknek elvileg is nagy fontosságot tulajdonított. A két nyelv rokonsága csak nagyobb tényanyag és teljesebb vizsgálódás útján GYARMATHI Affinitasa nyomán vált hamarosan bizonyítottá; Sajnovics — mint LAKÓ GYÖRGY írja — csak jó érzékkel és helyes ösztönrel rájött a rokonság tényére, s a magyar meg a lapp nyelv rokonságát oly mértékben valószínűsítette, hogy a rokonság mai fogalmaink szerinti bizonyítottóságához már csak egy-két lépés hiányzott.

A fentiek miatt nem tekinthető tehát Sajnovics — korábbi ilyen értelmű nyilatkozatok ellenére — az összehasonlító nyelvtudomány megalapítójának sem. Csupán annyit mondhatunk róla — és ez egyáltalán nem kevés —, hogy vannak „olyan érdemei, amelyeknél fogva neki az összehasonlító nyelvtudomány történetében továbbra is helye van.” LAKÓ GYÖRGY: Sajnovics János és a korabeli összehasonlító történeti nyelvészet. Kny. 431. 1.)

LAKÓ GYÖRGY monográfiájával széleskörű tájékozottságon, tudományos mikrofilológiai munkán alapuló Sajnovics életrajz került a kutatók kezébe, amely minden bizonnyal hozzá fog járulni ahhoz, hogy nyelvészeink Sajnovics kutatásait, valamint az összehasonlító nyelvtudomány történetében elfoglalt helyét immár túlzások nélkül határozhassák meg. Egyúttal a magyar nyelvészet kiemelkedő alakjáról élvezetes, színvonalas ismeretterjesztő könyvecske került a nyelvtudomány aktív munkásain kívül álló érdeklődők kezébe.

H. LABORC JÚLIA

Havas Ferenc:

A magyar, a finn és az észti nyelv tipológiai összehasonlítása

Nyelvtudományi Értekezések 85. Akadémiai Kiadó, Budapest 1974. 90 l.

A tipológia az elmúlt néhány évtized nyelvtudományában új erőre kapott: míg ugyanis a HUMBOLDTtól elinduló kezdeti lendületet századunk első évtizedeiben jelentős hanyatlás követte, addig az utóbbi időkben mind jobban kezdik föllimereni jelentőségét és lehetőségeit. A tipológiai vizsgálatok már eddig több számottevő (ma már alapműnek számító) összegezéshez vezettek (vö. SAPIR, GREENBERG, SKALIČKA vagy USZPENSZKIJ munkáit, hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsem). A nyelvtipológiának ez a fellendülése nagyrészt a nyelvészeti kutatások általános megújulásával hozható összefüggésbe, vagyis a generatív, matematikai, statisztikai, kontrasztív, sztratifikációs stb. grammatikai eredmények termékenyítő hatásával.

Természetesen tipológiai munkálatokat nemcsak külföldön folytatnak, ilyen irányú kutatásokat hazai nyelvészek is végeznek. Igaz, van akinél csak alkalmoszerű kitérőként, van azonban akinél központi témaként jelentkezik.¹

Kár, hogy csak elvétve, ritkán találkozunk ebben a témában gyűjteményes kötetel (vö. Theoretical Problems of Typology and the Northern Eurasian Languages. 1970.), vagy önálló monográfiával.

Az uráli nyelvek kutatásában sem egészen példa nélkül álló a tipológiai megközelítés, ilyen pl. az újabb írások közül GULYA JÁNOSÉ (NyK 69: 389—394. 1.); de vannak ennél jóval régebbiek is, amelyeket 30—40 évvel ezelőtt vetettek papírra: meglehet,

¹ Nem lehet céloim a bibliográfiai tájékoztatás, viszont mégis érdemes arra utalni, hogy tekintélyes anyaghoz juthatunk DEZSŐ LÁSZLÓ több tanulmányában: Tipológiai vizsgálatok. A Hungarológiai Intézet nyelvészeti füzetei 1. Újvidék 1971.; Uő.: ANyT 9: 23—63. 1.; Uő.: ANyT 5: 79—120. 1.; W. NEMSER—DEZSŐ L.: Nyelvtipológia és kontrasztív nyelvészet: Összevető nyelvvizsgálat, nyelvtanítás. 13—44. 1. stb.

hogy nem kimondottan tipológiai cézzal, de az elért eredmények mégiscsak tipológiaiak lettek!

Különösen figyelmet érdemel R. AUSTERLITZ, R. T. HARMS és H. KATZ több munkája, melyekben általában az uráli nyelvek valamelyike kerül bonckés alá, s közben egészen friss tipológiai szempontok is érvényesülnek.

Véleményem szerint tehát nem egészen helytálló az a megállapítás, amelyet HAVAS FERENC könyvének 15. lapján olvashatunk: „Konkrét finnugor nyelvek részletesebb összehasonlító tipológiai vizsgálatára tudomásunk szerint e dolgozat kerít először sort. . .”² HAVAS FERENC dolgozata egyrészt abból a felismerésből fakadt, hogy a rokon nyelvek egymáshoz való viszonyának feltárásában nemcsak a hagyományos összehasonlító nyelvészet eszközeivel léphetünk előrébb, másrészt pedig abból, hogy a nyelvek (így a három elemzett nyelv is) mind egy-egy típusstruktúra és -szabályhálózat lehetményesei. A tipológia egyik igen lényeges vizsgálódási területe tudvalevőleg éppen ezen szabályok és struktúrák hatókörének feltárása, melynek segítségével a genetikai rokonság tényei is új megvilágításba kerülhetnek.

HAVAS FERENC dolgozatában az ún. „familiáris tipológiát” képviselte, tekintve, hogy egymással genetikai rokonságban álló nyelveket vont vizsgálódásának középpontjába. Ez a tipológiai eljárás érzékeltetheti, hogy milyen úton jutott el egy adott nyelvi rendszer a különnyelvi fejlődés eredményeként elért szinkron állapotba; tehát, hogy a rendszer releváns jegyeinek átstrukturálódásával, vagy a korábbi rendszer irreleváns jegyeinek átformálása révén. (A korábbi rendszer [közismert nevén az alapnyelv] valójában nem más, mint egy etalon vagy metarendszer.) Ha ugyanis az irreleváns jegyek módosultak, akkor elvileg nem lehet túl nagy a rendszertani eltávolodás sem; ha viszont a releváns jegyekben vagy azok hierarchiájában történik a módosulás, akkor már, a változás mértékének megfelelően rendszertani eltávolodással is számolnunk kell. Tovább lépve: a változásokban gyakorta szerepet játszik egy másik nyelv rendszere is, márpedig éppen a tipológia nyújt lehetőséget arra, hogy ezen nyelvi affinitásoknak eredőit, típusait és rendszereit feltérképezzük. (Ezzel valójában már az areális tipológia feladatkörét érintettük.)

A szerző célként jelölte meg a megnevezett nyelvek tipológiai releváns tulajdonságainak vizsgálatát a fonológia, a morfonológia, a morfológia és a szintagmatika körében. Igyekezett lehántani a kijelölt nyelvi szintekből mindazt, ami az adott koncepció szerint másodlagos jelentőségű, hogy előtűnjenek a tipológiai relevánsnak vehető jegyek.

Mindennek érdekében a lehetőségekhez mérten bő elméleti alapvetését adja meg a majdan sorra kerülő tényanyagának.

A Bevezetés fejezete (5—16. l.), amellel hogy röviden fölvázolja a tipológia eddigi útját (elsősorban a külföldi eredményeket, a hazaiakat kissé mellőzve), főleg a típus, a tipikus tulajdonság stb. kérdésekben igyekszik rendet tenni. Határozottan állást foglal az ún. „vegyes típus” ellen. Érveinek lényege abban összegezhető, hogy ha egy alapvetően agglutináló nyelv „sok flektáló tulajdonságot mutat”, akkor az csak annyit jelent, hogy „az adott nyelv . . . másodlagos tulajdonságairól van szó, melyek emlékeztetnek a legtöbb flektáló típusú nyelv azonos rangú tulajdonságaira.” Nem tisztázódott viszont, hogy milyen szempontból másodlagosak (vagy más szóval lényegtelenek) ezek a tulajdonságok: történeti kialakulásukat, mennyiségüket avagy a nyelvi hierarchián belüli helyüket stb. tekintve. Másrészt: ebből, akárhogyan is nézzük, az következik, hogy ha egy nyelv egyszer agglutinatív típusú, akkor az mindig is az marad, hiszen „az említett . . . rétegbe tartozó tulajdonságok . . . a nyelvi rendszer sugallta várható módon alkalmazkodnak a tipikus tulajdonságokhoz”. Ennek a hipotézisnek, úgy vélem, a gyakorlat ellentmond. (Példának ott van a szerzőtől is említett angol nyelv.)

A fonológiai rendszerek egybevetését a Fonológia fejezetében (17—38. l.) végzi el. Talán ez a fejezet a legterjedelmesebb. Bizonyos megfontolások alapján ehhez a témához kapcsolódik a Morfonológia (39—58. l.) is — így viszont lemérhető, hogy a dolgozat nagyjából a fonológiai szint vetületeivel foglalkozik. A fonológiai részben a valencia, az optimális fonológiai rendszer és a relatív metarendszer lényegének és tipológiai jelentőségének értékelése után a három nyelv fonémarendszerét elemzi a szerző. A Morfonológia fejezete közelebbről a három nyelv főtipusait veszi számba.

A Morfológia-szintagmatika (58—78. l.) a morfémával és a szintagmával foglalkozik. Talán a vártnál rövidebbre sikerült, holott a modern nyelvészeti kutatások elsősorban ezeket részesítik előnybe (nem is alaptalanul).

² E sorok írójának is van egy (kéziratban levő) tipológiai kísérlete: A magyar, a finn és a szőlőkup hangrendszer nyelvtipológiai vizsgálata. 1971 (disszertáció).

A negyedik fejezetben (Statisztika, 79—84. l.) statisztikai tényekkel támasztja alá a szerző a dolgozat korábbi részeiben felállított tipológiai tetteit, hangoztatva, hogy a „statisztika minden tekintetben . . . másodlagosnak tekintendő a rendszer tanulmányozásával szemben”. E fejezet inkább függelék jellegű, hiszen pusztán csak ízelítőt ad a kvantitatív értékelésből, bemutatva néhány számítási lehetőséget. Számításai rendszerstatisztikai jellegűek, s az elemzett nyelvi szintekre kivétel nélkül szolgáltat adatokat, mutatókat. A statisztikai értékeléseknek számos buktatója van, ha ugyanis a számításokat nem előzi meg egy kellően megalapozott kvantitatív elemzés, akkor a statisztika csak látszólag objektív, ti. tükrözni fogja a tipológus tévedését — tehát torzít.

Záró lépésként az összefoglalásban ismét áttekinthetjük a vizsgálódások eredményeként leszűrődő általánosabb tipológiai tényeket, definíciókat és az elemzett nyelveket érintő, lényegesebb megállapításokat.

Az alábbiakban majdnem minden fejezethez fűzök egy-két megjegyzést. A jelen ismertetés keretei nem engedik meg, hogy HAVAS FERENC könyvének minden részével behatóan foglalkozzam. A következőkben csak a mű egész koncepciója szempontjából fontos kérdésekre szorítkozom.

A fonológia talán a legalaposabban át- meg átvizsgált nyelvi szintek közé sorolható, legalábbis látszólag! Számítalan vitatott pont van mind a mai napig. Hogy csak egy magyar példát idézzek, ott az *e* — *ĕ* problémája. Ebben a megközelítésben a magyar irodalmi köznyelvnek feltétlenül két regionális változatával kell számolnunk: az egyikben van *ĕ* fonéma, a másikban viszont nincs. Hogy az ún. egységesülés e téren hol tart, az más kérdés, az viszont bizonyos, hogy ebben az összefüggésben az *ĕ* nem minősülhet nyelvjárási vonásnak (bár az is igaz, hogy bizonyos körülmények között az is lehet!). Tekintve, hogy a magyar magánhangzó-rendszernek ez a kettősége realitás, talán célszerű egy közbülső metarendszert beiktatnunk, amire azután felépülhet a finn és az észti rendszer relációjából kibontakozó metarendszer.³

A diftongus fonémákról szólva egy apró tévedést (nincs kizárva, hogy sajtóhibát) kell kiigazítani: a finn *ü* helyén nem lehet csillag (*), hiszen e lehetőség elméletileg nincs kizárva, azaz csakis a hiány jelölését tehetjük oda (—), utalva arra, hogy azt a pontot a nyelv nem használta ki.

A mássalhangzó-rendszer megszerkesztésében, úgy vélem, következetesebben járhatunk el, ha a rendszert kiegészítjük a megadott releváns jegyek alapján: tehát a nazális, a laterális és a tremuláns típusokban a zöngés és a zöngétlen jegyeket elkülönítjük egymástól. Az említett helyeken ugyanis a zöngétlen-zöngés korreláció nem neutralizálódik (egyszerűen arról van csak szó, hogy a zöngétlen sorok kihasználatlanságát magától értetődőnek véve a szakirodalomban nem lett szokás a hiányolt helyek megemlítése, holott a mi esetünkben ez feltétlenül fontos tipológiai sajátosságnak minősül — lévén a rendszerben a negatívum is jellemző vonás). Megjegyzendő, erre egybűt maga HAVAS FERENC is utal! Ha az említett szempontokat elfogadjuk, akkor természetesen más képet mutat az optimális fonológiai rendszer, valamint az ebből egyenesen következő sűrűség is.

A magánhangzók vizsgálata során a szerző — nagyon helyesen — külön választotta egymástól az első és a nem első szótagi rendszereket. A mássalhangzóknál csak „globális” analízist végzett. Nem állítom azt, hogy a mássalhangzók vizsgálatában is feltétlenül célravezető lenne a szótag szerinti elkülönítés, az viszont bizonyos, hogy ez esetben is feltételeznünk kell bizonyos szelektáló, megszorító szabályokat. Ilyen lehet esetleg a szókezdő és nem szókezdő pozíció megkülönböztetése (mint például a magyarban a hosszú mássalhangzóknál, a nyenyecben a magánhangzóknál: hiszen szókezdő helyzetben a magyarban [—hosszú mshg], a nyenyecben [—mghg] jeggyel kell számolnunk), vagy a szóvégi és nem szóvégi pozíció egymást kizáró szembeállítás (erre példa lehet a finn *-t, -n, -s, -l, -r* esete) stb. A fonéma-disztribúció részletezése szükségképpen magával hozza a statisztikai módszer alkalmazását is.

Bár tudom, hogy a szerző alapállása más, mégis felvetődik a kérdés: nem kellett volna-e bátrabban nyúlni a modern grammatikai vizsgálatok fonológiai eredményeihez?⁴

A szóragozás és a szóképzés javarészt szintagmatikai, illetve morfológiai probléma, a toldalékolás során bekövetkező fonémamódosulások alapján azonban a közbülső, morfológiai szint kérdései közé sorolható. A morfémavariánsoknak (allomorfoknak) a felhasználását bonyolult szabályhálózat írja elő — ennek feltárása a grammatika egyik

³ Hasonló nézetet vall SZÉPE György is (ÁNyT 6: 394. l.).

⁴ Vö. SZÉPE: ÁNyT 6: 359—466. l.

izgalmas feladata. A lexémák (tövek) használati szabályainak alapját az affixumok típusai közt kell keresni. HAVAS FERENC a névszótöveket aszerint rendszerezte, hogy bizonyos affixumtípus előtt a lexémáknak egy meghatározott változata jelentkezik. Így a magyarban és az észten hét-hét, a finnben pedig hat tőalternánst különített el (amit persze bizonyos értelemben úgy is fel lehet fogni, hogy az affixumoknak ez a hét, ill. hat típusa egymástól eltérő lexémaalternánsok mellett lép fel).

Az optimum és a realitás a tőalakoknál is elkülönítendő egymástól.

Kérdés, hogy valóban szükséges-e egyik-másik tővariációt külön működő egységként feltüntetni. Ez is csak az affixummorfémák helyes értékelésével együtt dönthető el. A PxSg3 -a/-e toldalékát például, úgy hiszem, inkább az -a/-e, -ja/-je, -cse stb. variánsok feltüntetésével kellene kezelnünk. Egyébként az affixális alternációk című alfejezetben a szerző is e felé a fölfogás felé hajlik (54. l.): „a magyar nyelv egyes affixumai ugyanis a legkülönbözőbb mássalhangzó-váltakozásokat mutatják fel, attól függően, hogy milyen mássalhangzóra végződő tőhöz kapcsolódnak.” Nos nemcsak a Cxcom-instr. -val/-vel magánhangzó eleme stb., hanem a Px-ek -j eleme is ezek közé a váltakozó hangzók közé sorolható. Márcsak azért is valószínűbb ez a megoldás, mert sokkal rendszerszerűbbnek tűnnek ezek a változások, mint a lexémák közt javasolt alakok (öccs- stb.); másrészt viszont a tőrendszer is egyszerűsödhet: ti. számolnunk kell az egyalakú névszótövekkel is (tehát a *kendőj-*, *porolój-* helyett *kendő-*, *poroló-* stb.).

Minden valószínűség szerint egy árnyalattal bonyolultabb lehet a tőrendszer, ha a képzés alapjául szolgáló változatokat is figyelembe vesszük: *apr*-ít, *ap*-óka (a dolgozatban az *apró* és *apa* töveknek ilyen variánsai nem szerepelnek!).

Az észet tőrendszerben megfigyelhető belső flexió jelenségére egy példával a magyar nyelv is szolgálhat: *megy* — *mégy* (Sg3 — Sg2). A *mégy* alak semmiképpen nem fogható föl [lexéma + \emptyset] morféma együttesének.

Az analitikusság és szintetikusság fogalmának sajátos értelmezésével van dolgunk HAVAS FERENC dolgozatában (60. l.). Véleményem szerint nem is abban van a probléma, hogy a megszokott és közkeletű megnevezések esetleg új tartalommal telítődnek, hanem abban, hogy nem lehet lemérni, mennyiben segít közelebb jutni a vizsgált anyaghoz, talán éppen a szükségesnél szükséztöbb kifejtés következtében. A szerző meg is jegyzi, hogy az őáltala használt „belső analitizmus” másnál a szintetikusságnak felel meg — az viszont nem világlik ki, hogy miben is kell immáron látnunk a külső és belső analitizmus, és a külső és belső szintetizmus lényegét, főleg tipológiai előnyeit. Például: a német *Kind-er* külső szintetizmus, a *Brüder* belső szintetizmus; no és a *Götter*?

A harmadik fejezet a morfológia-szintagmatika szintjét tárgyalja. A két, egyébként elkülönülő nyelvi szint egyidejű tárgyalása valóban indokolt, hiszen nemcsak két nyelv, hanem már egy nyelv relációjában is fontos a tipológia számára, hogy ki lehet-e fejezni azonos tartalmakat más és más nyelvi szinteken. A válasz erre csakis igenlő lehet. Egy fölöttébb egyszerű példát idézve: a magyar akkuzatívusz általában szintagmában jelentkezik, ám egyáltalában nem ritka jelenség a morfológia szintjén sem, az összetett szókbán: *favágó* → [*fa* + \emptyset_{akk} + *vágó*]. Valamelyest hasonló megfontolásból hajlanék arra, hogy a Px-es szintagmatagban is inkább az analízáló formák működését lássam, azaz: (*veszem a*) *kalapo* + *m* + \emptyset_{akk} . Különösen azért, mert ennek az alaknak a használata szorosan összefügg a determinált igeragozással!

Az igeragozásról szólva (63. l.) a következőket írja: „Egyes igeragokban még a mód kifejezését is személyjel vállalja magára, pl. *ír-d* = „*ír* + felszólító mód + Sg2 + határozott tárgy”.

Nos, ha következtetések akarunk lenni (vö. 55. lap: „A zéró morféma ugyanis nem fikció, hanem rendszertani tény”), akkor látnunk kell, hogy az imperatívuszt nem a VxSg2 fejezi ki, hanem egy \emptyset módjel-morféma!

A zérus morfémára azért is ügyelni kell, mert a különálló morfológiai elemzés könnyen megráfálhat, míg a szintaktikai kapcsolatok fényt deríthetnek a rejtett összefonódásokra is. A „*Mosd meg a kezed!*”-ben azért nem kötelező az akkuzatívuszi -t, mert a VxSg2 már eleve magában hordja a határozott tárgyra való utalást (ezért tárgyas vagy talán helyesebben determinált ragozású). — Az viszont már problematikus, hogy hol van az a pont, amin túl az ilyen „elhajlások” már az alaptípust is módosítják.

Nehezen tudom magamévá tenni az igei paradigmákról írottak egyik-másik tételét is. HAVAS FERENC szegmentálása szerint az *írjuk*, *írjátok* stb. igealakok kijelentő módban *ír* + *j* + *uk* stb. elemekre bonthatók. Csakhogy ez esetben a *j* nem morféma, hanem hangtési része a *-juk* ragmorfémának (amely szinkron szempontból egységes), azaz nincs, nem lehet morfológiailag primátusa akár az *u*-val, akár a *k*-val szemben. HAVAS FERENC óvatosan kikerülte ezt a problémát, ti. a felszólító módú paradigmásort nem írta végig, pedig a *j* ott valóban funkciós elem!

S ha már az igeragoknál tartottunk, nem lehet elmenni szó nélkül amellett, hogy a Vx kategóriát hol személyjelnek, hol személyragnak nevezi a szerző. Ezek ragok, és nemigen látom egyelőre indokoltnak, hogy ezt kétségbe vonjuk. (Egészen más a Px esete, ahol egy sor morfológiai jellegzetesség mellett szól, hogy ne személyragról, hanem személyjéről beszéljünk.)

A morféimák után az ún. „közvetlen szintagmák” következnek: ezekben az alapjelentést egy lexéma, a grammatikai jelentését pedig valamely alakilag elkülönülő, szóértékű morféma adja.

Nemcsak a főnév + névutó kapcsolatot, hanem az *irtam volna* stb. igei alakokat is közvetlen szintagmának tartja a szerző.

Erősen vitatható ennek a kategóriának a bevezetése. Szemléletben nagyon közel esik az ún. „külső analitizmushoz”. A szószerkezet és a szókapcsolat fogalmának tisztázatlansága, sőt keveredése sokakat vezetett már tévútra (vö. JOHN RIES stb.). A szintagma egy bizonyos szerkezettel viszonyt, relációt fejez ki: ez a szerkezet azonban nem jelent feltétlenül két önálló szót, ti. egyetlen szóban is kifejeződhet valamilyen reláció (pl. *megyek*: [én-megy], *apám*: [én-apa]). Ez esetben tehát egy szó is szintagma. Éppen ezért a magyar, a finn és az észti Px-ek közt lényegi különbség nincs: problémájuk mind a három nyelvben szintagmatikai probléma. Ami különbség van, az a morféimák eltérő típusában mérhető le (suffixum ~ praefixum, szabad ~ kötött stb.).

Ezzel szemben igaz ugyan, hogy a *ház mögött* több szóból alkotott kapcsolat, de nem szintagma. Mégpedig azért nem, mert a *mögött* névutó ragfunkciót tölti be, tehát csak azt biztosítja, hogy a főelem (*ház*) és egy másik elem (pl. *ül*) között létrejön valamilyen reláció. A szintagmában semmivel sincs kitüntetettebb helyzetben a névutó, mint akár-melyik viszonyrag. Nem változtat ezen a tényen az sem, hogy a főelem esetenként már ragozott alakban áll a névutó előtt. Ekkor ugyanis a [Cx + posztpozíció] komplexum tölti be azt a szerepet, amit egyébként a szimpla Cx szokott!! Mindezt alátámasztják az olyan konstrukciók is, mint amilyen a *nálam, mögöttem, velem szemben*. A rag és a névutó közti különbséget persze látnunk kell (formai-szemantikai elemzéssel könnyen fel is tarthatjuk), de ez már nemcsak a szintagmák dolga.⁵

Csakúgy, mint a korábbi részekben, a tulajdonképpeni szintagmák tipológiai természetének leírásában is a fő szempont az agglutinatív jelleg igazolása, kibontása. Természetesen az agglutinatív ideált különböző mértékben közelítik meg az elemzett nyelvek. Érdekes, hogy összességében az észti mutatja a legtöbb nem-agglutinatív jellegzetességet. Feltétlenül figyelemre méltó az a megállapítás, hogy a „névszó fogalomkörébe tartozó szófajok morfológiai differenciálatlansága” a tárgyalt nyelveknek elsődleges jellemzője, s ez valóban igen lényeges agglutinatív jegy.

A szófajhatárok kialakulatlansága egyébként típusos sajátysága a szamojéd nyelveknek is. Az, hogy az állítmányi helyzetben szereplő főnév, melléknév, névmás stb. a nyenyecben vagy a szölkupban személyt-számot, sőt időt kifejező affixumokat vehet föl, arra utal, hogy a V és az N szófajkategóriák közt legalábbis sok a közös ismertetőjegy. E közös jegyeket természetesen semmiképp nem szabad túlértékelni: a szófaji elkülönülés tényét egyértelműen el kell ismernünk, csak hogy ennek jellege és intenzitása más mércét követel, mint a németben, oroszban stb.

Befejezésül csak annyit, hogy noha egy sor kérdésben egyet nem értésnek adtam kifejezést, mely sor még néhány apróbb vitatható résszel folytatható lenne (mint például a mondatnani vizsgálatok másodrendűsége a tipológiai osztályozásban, vagy az esetjelentéshez kapcsolódó, fonológiaiilag teljesen különböző morféimák statisztikai mutatója), a vállalkozás érdemeit föltétlenül el kell ismernünk.

A dolgozat felépítése áttekinthető, stílusa egészében véve gördülékeny.

Bizonyos tényeknek és módszeres eljárásoknak szigorúbb mérlegelésével a felvonultatott eszközökhöz viszonyítva minden bizonnyal több eredményt lehetett volna elérni. Persze tény, hogy a tipológiai összevetés nem egyszerű dolog, és bizony (elődeink és kortársaink munkálkodása ellenére is) sok buktatót rejt, éppen, mert ezt az utat eddig még kevesen járták. Viszont ezen kevesek eredményeit, tanulságait nem lehet nem felhasználni, hiszen ezáltal kapcsolódhat a tipológia más grammatikai vizsgálódásokhoz (pl. a nyelvi struktúrák elemzéséhez stb.). Erre nemcsak a tipológiának van szüksége, hanem az urálistikának is.

MÁRK TAMÁS

⁵ Vö. Décsy korreferátuma, Symposium über Syntax der uralischen Sprachen. Göttingen 1970. 171–175. l.

Günter Johannes Stipa: Mordwinisch als Forschungsobjekt

„Euroasiatica”. Folia philologica AION-SI suppleta 2: 3. Napoli, 1973. 58 + [1] l.

A nápolyi egyetem Orientalisztikai Intézetének kiadásában 1970 óta megjelenő Euroasiatica c. évkönyv (Annali dell'Istituto: Universitario Orientale di Napoli) kötetei több finnugor nyelvészeti tárgyú munkát tartalmaznak (az egyes cikkek a Folia Philologica c. sorozatban különnyomatként is napvilágot látnak). Az évkönyv első kötetében (1970–1972) például NULLO MINISSMEK, a Folia Philologica szerkesztőjének a tollából származik a „Come utilizzare la documentazione finnugristica nella linguistica indo-europea” c. dolgozat (= FolPhil. 1: 2), a másodikban (1973–1974) pedig MARIA VITTORIA VALLE az ősfinn magánhangzó-rendszerrel foglalkozik (= FolPhil. 2: 1). Az Euroasiatica második kötetének harmadik közleménye (= FolPhil. 2: 3) G. J. STIPA ismertető tanulmánya.

Tekintettel arra, hogy a nápolyi egyetemi évkönyv, ill. STIPA dolgozata nálunk nehezen hozzáférhető, a „Mordwinisch als Forschungsobjekt” c., viszonylag kis terjedelmű művet a jelentőségét megillető részletességgel mutatom be NyK olvasóinak.

A bevezetésben (3–4) a szerző először a mordvinok földrajzi elhelyezkedését vizsgálja (sajnos a szemléltetés elmaradt), majd lélekszámukat közli.¹ Ezután STIPA lezsongezi: a finnugor hang- és alaktan szempontjából, továbbá a mordvinok és szomszédaik közötti sokoldalú régi nyelvi kapcsolatok következtében a mordvin (ősmordvin) nyelv központi helyet foglal el a finnugrisztikában. Ezért a mordvinisztikai kutatások rövid áttekintése, a fontosabb vitás kérdések ismertetése mindenképpen hasznára válhat az e témakör iránt érdeklődőknek.

Bár a mordvin népnévet (4–7) a mordvinok régóta ismerik, magukat mindig az *erza* és a *moksa* törzsnévvel nevezték meg.² JORDANES VI. századi *mordens* (<: *mord-* + *-en/jan* népnévképző + *-s* többesjel) adata alapján a mordvinokat az iráni **marta* 'ember' szóból származó népnévvel jelölhették (STIPA szerint: zürj. *mort*, votj. *murt* 'ember, férfi' ~ md. *M mor* 'ember': *ata mor* 'férfi', *ava mor* 'nő' < finn-permi **mertä* 'ember, férfi'³), a későbbi *mordva* alak pedig közismerten orosz hatásnak tulajdonítható.

A mordvin népet és nyelvet ért idegen hatásokkal — a bevezetőben írtaknak megfelelően — STIPA aránylag részletesen foglalkozik (7–27).

Az indoeurópai népek közül egy indoírani, illetve ósírani alapnyelvet beszélő népcsoporttal már a finnugor ősnép kapcsolatban állt.⁴ Az egyes finnugor népek külön életük során az indektől elvált iráni törzsekkel érintkeztek. A mordvinok is kapcsolatba kerültek dél-oroszországi iráni törzsekkel.

A mordvin szókészlet tanúsága szerint a mordvinra gyakorolt iráni hatás annyira jelentős lehetett, hogy A. J. JOKI nem tart elképzelhetetlennek szkíta szubsztrátumot a mordvinban (vö. 7). Ezzel kapcsolatban szükségesnek tartom az alábbiak közlését „A földművelés terminológiája a mordvinban” c. dolgozatomból (Kézirat. Budapest, 1970.): „Az i. e. 8. század és az i. sz. 14. század közötti időben Dél-Oroszország területén számos iráni törzs tartózkodott. Ezek közé sorolhatjuk a szkítákat is. Az iráni—finnugor kapcsolatok vizsgálatánál kevés adatunk van arra, hogy az átadó iráni nyelvet azonosítani tudjuk egy meghatározott dél-oroszországi iráni törzs nyelvével. Amennyiben SZEREBRENNYIKOV föltevése igaznak bizonyulna [azaz a mordvinok a kendertermesztést — és ezáltal a vászonszövet készítését is — a szkítáktól ismerték volna meg],⁵ ez számunkra éppen ebben a problémában jelentene fogódzót, ugyanis számolhatnánk a szkíta—mordvin kapcsolat tényével. SZEREBRENNYIKOV nem támogatja meggyőző érvekkel hipotézisét.⁶ Az a tény azonban, hogy a szkíta és a mordvin sarlók nagy hasonló-

¹ Az itt említettnél tíz évvel későbbi népszámlálási adatot l. ERDŐDI: NyK 73: 449.

² Érdekességként megemlítem, hogy STIPA a mai *erza* és *moksa* — talán elsőként a nem szovjet kutatók közül — két külön nyelvnek tartja (vö. 16, 18, 36). Később hasonlóképpen pl. W. VEENKER: NyÉrt. 83 [1974]: 644, legújabbban pedig ERDŐDI: MNy. 72: 214.

³ A permi szavak megfelelője inkább a md. E *mitä*, M *mitä* 'férfi, férj' lehet, s e szavakat helyesebb a FP **märtä* alakra visszavezetni.

⁴ A finnugor—indoeurópai kapcsolatok legutóbbi monografikus feldolgozása: JOKI: MSFOu. 151.

⁵ Vö. *Этногенез мордовского народа*. Саранск, 1965. 252. 1.

⁶ A md. E *kañčl*, M *kañf*, *kañf* 'kender' szó bizonytalan eredetű: valószínűleg a hasonló hangalakú, azonos jelentésű cseremiszi és permi szavaktól független, külön átvétel egy iráni nyelvből, de származhat a volgai németség nyelvéből is, sőt balti eredete sem kizárt.

ságot mutatnak egymással,⁷ e kérdésben talán fontos és SZEREBRENNYIKOV föltevését valószínűsítő tárgyi bizonyítékot jelent számunkra.”

Később a szkíta és szarmata törzsek leszármazottainak, a mordvinoktól délre elhelyezkedő oszétoknak a nyelve hathatott jelentős mértékben a mordvinra; a determináló elemek nagy száma, bizonyos kongruencia-jelenségek stb. a mordvint az oszétéhoz és más flektáló iráni nyelvekhez közelítik. STIPA szerint az ÁKE anyagának megrostálásával, továbbá E. LEWY tipológiai kutatásainak felhasználásával kellene a mordvin nyelv iráni elemeinek vizsgálatát folytatni.

A nem-iráni indoeurópai népeket tekintve tokhár–mordvin kölcsönhatással kell számolnunk. W. KRAUSE kimutatta, hogy a tokhár lokális esetragok, valamint a szóképzés agglutináló jellegűek, A. J. JOKI viszont meggyőződen származtatta a *md. sal 'só'* szót és családját (vö. MSFOu. 151:316) a tokhárból. A mordvin (finnugor) – tokhár érintkezések azzal magyarázhatók, hogy a tokhár óshaza a finnugor törzsek közvetlen – déli – szomszédságában, a Dnyeper és az Urál között lehetett.

A mordvin nyelv balt i elemeinek túlnyomó többsége balti jövevényszó a finn-ségi nyelvekben is. J. KALIMA szerint a mordvin nyelv balti jövevényszavai egyrészt a finn-ségi népek közvetítésére, másrészt pedig közvetlen átvételre mutatnak. Az utóbbi esetben az átadó nyelv egy keleti balti törzs nyelve lehetett (Festschr. H. Hirt [Heidelberg, 1936] 2: 211–212; vö. még ZSIRAI: FgrRok. 237). A régészeti kutatások arra utalnak, hogy a balti törzsek az ősmordvin korszaktól kezdve mélyen benyomulhattak a mordvinok lakta területekre. P. N. TRETJAKOV megállapítja: a balti eredetű mordvin szavak közvetlen átvételtől tanúskodnak, és nem akkor kerültek át a finn-ségi nyelvekből a mordvinba, amikor e finnugor törzsek még közvetlen kapcsolatban álltak egymással. STIPA lényegében KALIMA elméletét fogadja el: a mordvinra gyakorolt balti hatás közvetlen is lehetett, de a finn-ségi nyelvekben megfelelést nem tartalmazó balti elemek csekély száma alapján ez az érintkezés aligha volt intenzív.

A balti hatást felváltó török és orosz műveltségi befolyás közül STIPA – a hagyományos tárgyalási módtól eltérően – előbb az orosz jövevényszavak problematikáját ismerteti, mint a kérdés szakértője a többi jövevényrétegnél jóval részletesebben. Először is leszögezi, hogy a mordvinban ószláv elem nem található. Az óoroszból származó jövevényszavak lehetőségének máig tartó vitájában STIPA új etimológiával foglal állást: *md. raštams 'meg)növekszik, (el)szaporodik'* < óorosz **raž(d)ati*; vö. óor. *roditi*, gyakorított *raždati 'ua.'* Később, különösen a XVII. századtól kezdve nagyszámú orosz jövevényszó került a mordvinba. Új mordvin fonémák (*χ, f*) keletkeztek (STIPA tévesen tekinti a *šč* mássalhangzó-kapcsolatot mordvin fonémának), a jésítés magas magánhangzó előtt lassacskán szinte az egész mássalhangzó-rendszerre kiterjedt. A legújabb felfogás szerint – tehetjük hozzá – a jésítési korreláció a következőkz mordvin mássalhangzó-fonémák esetében releváns: *t: t̄, d: d̄, s: s̄, z: z̄, c: c̄, n: n̄, l: l̄, L: L̄, r: r̄* és *R: R̄*.⁸

Az egyes mordvin népcsoportok és keleti-szláv törzsek közötti korai szoros kapcsolatok lehetősége felveti a mordvin szubsztrátum kérdését az oroszban, illetőleg déli nyelvjárásaiban („Südgroßrussisch”). STIPA 1952/53-ban két hangjelenséget (az *a-zást* és a *cé-zést*) mutatott ki a mordvinokkal szomszédos orosz nyelvjárásokban. Véleménye szerint mindkettő finnugor hatással magyarázható, az utóbbit kétségkívül mordvin eredetűnek tartja. Az UAJb. 24. és 25. kötetében megjelent tanulmányt élénk viták követték. Az ellenvélemények hatására STIPA újból, még alaposabban megvizsgálta a kérdést, és így újabb történeti és nyelvi bizonyítékokhoz jutott felfogásának alátámasztására (vö. MSFOu. 150: 380–389, ZSIPh. 37: 325–342). Az új megokolás alapján STIPA a XI–XII. századra datálja a mordvin szubsztrátum legfontosabb szakaszát a vjatkai oroszoknál.

⁷ Vö. a szkíta és az Oš-Pando vidéki ősi mordvin sarló rajzát: A. П. Смирнов: Скифы. Москва, 1966. 126. l., illetőleg M. Ф. Жиганов: Исследования по материальной культуре мордовского народа. Труды мордовской этнографической экспедиции. Том II. Москва, 1963. 8. l. A *md. tarvas, tarvaz 'sarló'* egy indoírani vagy ősiráni **dhargas* ~ **darghas 'ua.'* finnugor kori átvétele lehet. — Az újabb, XIII–XIV. századi mordvin sarlók a bolgár-török és a szláv sarlókhoz hasonlítanak (l. Жиганов: uo. 8, 20).

⁸ Vö. FU-transkription yksinkertaistaminen. Helsinki, 1973. (Castrenianumin toimitteita 7) 73., 77. l. — Itt a 73. lapon a *z: z̄* korreláció — nyilván gépelési hiba folytán — elmaradt.

Célszerűbb lett volna itt tárgyalni — nem pedig a balti jövevényréteg néhány általános kérdését felvázoló fejezetben (11–13) — a mordvinok szomszédságában egykoron élt volgai finnugor néptörödékek, a mordvinoknak is magyarázott, e l o r o s z o s o d o t t muromák és merják nyelvi hovatartozásával kapcsolatos főbb nézeteket. Az ugyancsak oroszra lett, erza-mordvin származású terjuhánokról (vö. HAJDÚ: FgrNŃy. 264) nem esik szó a dolgozatban.

A mordvin nyelv török (csuvas és tatár) jövevényszavainak a kutatása napjainkig meglehetősen elhanyagolt terület. STIPA joggal állapítja meg: H. PAASONEN múlt század végi (1897) kis terjedelmű monográfiája P. RAVILA kiegészítése (1933) után is további bővítést — én inkább úgy fogalmaznám: új monografikus feldolgozást — igényel. PAASONENnek csakugyan érdeme az, hogy megvizsgálta a mordvin nyelv ócsuvasra visszavezethető kölcsönzéseit is, de rekonstrukciói közül sok kétesnek látszik. A további kutatás feladata annak az eldöntése, hogy már a volgai bolgár birodalom virágzása idején átvett-e a mordvinság bolgár-török szavakat. Az újabb régészeti kutatások mindenestre szoros kapcsolatra mutatnak a két népcsoport között. A csuvas felváltó tatár műveltségi befolyás — a kazányi mellett — elsősorban a tatár nyugati nyelvjárásának, a misernek a hatását jelentette. A mordvin–miser kapcsolatok kölcsönösek voltak: a feltehetően finnugor eredetű, eltatárosodott miserek⁹ nyelvébe jó néhány mordvin nyelvjárási szó került át. A szerző e helyen tesz említést a hasonlóképpen eltatárosodott karatáj-mordvinokról. Rövid összefoglalásához csak annyit fűzünk hozzá, hogy a Volga-könyökben élő, pravoszláv karatájok lélekszáma kb. 1800 lehet, és *mukšilar* önelnevezésük alapján főleg moksák utódait láthatjuk bennük (a *-lar* török többesjel).

A következő fejezetben (27–33) STIPA a legfontosabb mordvin nyelvi forrása ny a g o t ismerteti. Az első nyomtatott mordvin szójegyzék (Amsterdam, 1962, 1705²; német fordítása: Studia Uralo–Altaica 7 [1975]) szerkesztője, N. WITSEN volt, STIPA megállapítása szerint, az első, aki a volgai finnugor népek közötti közeli rokonságot felismerte. Tudománytörténeti érdekesség: az erza-mordvin számneveket is közlő D. G. SCHÖBER a XVIII. század elején három fő csoportra osztotta a finnugorságot: finnre, volgaira és magyarra. A XVIII. századi kéziratos mordvin anyagot A. P. FEOKTYISZTOV gyűjtötte össze és publikálta (vö. ZAICZ: NyK 71: 187–190). A kiváló tudományos szervező és szótárszerkesztő DAMASZKIN 1785-ben készült szótárának 1971-ben kiadott mordvin anyagát (А. П. Феокистов: Русско-мордовский словарь) STIPA nélkülözhetetlen forrásnak tartja: a mordvinnak nincs régi írásos emléke, a történeti nyelvi kutatások számára csak a megfelelő nyelvjárási anyagon alapuló szótárak lehetnek megbízható eszközök. DAMASZKIN életművének, göttingai kapcsolatainak ismertetése után a szerző bemutatja a kétnyelvű mordvin szótárakat. A múlt századi szótárak közül említett érdemelt volna a WIEDEMANN nyelvtanához (1865) csatlakozó, mintegy 60 lapos szótári anyag is. Nem helytálló STIPÁnak az a megállapítása, hogy JUHÁSZ JENŐ a szótárát pusztán irodalmi forrásokból állította össze (vö. JUHÁSZ–ERDÉLYI 9). Valóban nagyon várjuk a K. HEIKILÄ és H. BARTENS szerkesztette — hézagpótlónak ígérkező — PAASONEN-nagyszótár mielőbbi megjelenését; a munkálatok állásáról vö. JSFOu. 73 [1974]: 267, 74 [1976]: 157.

A mordvin lexika és a mordvin nyelvtörténeti kutatásokhoz szükséges segéd-eszközök vizsgálata után STIPA a mordvin nyelvtörténet főbb kérdéseit — az előbbieknél is tömörebben — vázolja fel.

A mordvin hangtörténet c. fejezet (33–39) az ősmordvin magánhangzó-rendszerrel kapcsolatos kutatások történetét tartalmazza. E. N. SETÄLÄ finnugor fokváltakozási elméletével szemben először a szlavista A. A. SAHMATOV tett fel redukált magánhangzókat az ősmordvinra (1910), a finnugristák közül pedig P. RAVILA (1929). STIPA néhány mordvin példával megvilágítja W. STEINITZ és E. ITKONEN vokalizmus-elméletének lényegét, majd ITKONEN alapján ismerteti a főbb tendenciákat az ősmordvin magánhangzó-rendszer létrejöttével kapcsolatban (l. 38–39, 5.3.3.).

A történeti alak- és mondatnarrá téve (39–49) a szerző előbb felsorolja és jellemzi az eddigi mordvin (történeti és leíró) nyelvtanokat, majd néhány vitás kérdést emel ki a mordvin nyelvtani irodalomból. Az alaktanban a képzői eredetű comparativus- és abessivusrag (STIPA helyesebbnek tartja az equativus-, ill. caritivusrag elnevezést), valamint a névtóra visszavezethető moksca causativusrag problematikájának összegezése után a szerző a mordvin névszók állítmányi használatát példákkal

⁹ A régész A. L. MONGAJT szerint éppen mordvin eredetűek (vö. 12). PERÉNYI JÓZSEF a misereket — legalábbis részben — a keleten maradt (volgai) magyarok utódainak tartja (Száz. 109 [1975]: 58).

illusztrálva e ragozásra a találó prädikative Flexion terminust javasolja a noun conjugation (B. COLLINDER) helyett. A mondatban területéről STIPA egyrészt P. SAUKKONEN cikkét ismerteti a kétféle (nominativusi és illativusi) mordvin infinitivusról (vö. FUF 35: 88–115), másrészt E. ITRONENNEK a finn-volgai nyelvek tárgyjelölését feldolgozó tanulmányából (FUF 39: 153–213) a négyféle mordvin objektkázus (alany- és birtokos- eset, továbbá elativus és inessivus) használati körét mutatja be. Az utóbbi évtizedekben fellendült szovjet alak- és mondattani vizsgáldások tematikáját, szerzőjük nevének felsorolásával, STIPA a 43. lapon adja meg.

A mordvinisztikai kutatások mai állását bemutató mű jól megrostált, megbízható bibliográfiával (50–58) zárul. A legszigorúbb kritikával is talán csak B. COLLINDER finnugor nyelvtana (CompGr.) hiányzik a jegyzékből, és a 43. lapalji jegyzetben felsorolt – nyilván nem a teljesség igényével készült – mordvin bibliográfiákhoz is csupán két összefoglaló munka irodalmát (ZSIRAI: FgrRok. 267–268; HAJDÚ: FgrNNy. 413–414) csatolhattuk volna.¹⁰ Az irodalomjegyzék egy-két kisebb formai hibáját nem számítva csak az sajnálatos, hogy a folyóiratok és bizonyos gyűjteményes munkák rövidítéseinek a feloldása elmaradt.

Az irodalomjegyzék a dolgozatban tárgyalt forrásokat sorolja fel, tehát viszonylagos teljessége egyben azt is jelenti, hogy STIPA munkája a mordvinisztika valamennyi fontosabb kérdését felveti (legfőleg a történeti grammatika néhány vitatott pontja tűnik itt-ott hiányosnak, illetve elnagyoltnak). A maig megoldatlan kérdésekre a válaszadás természetesen nem lehetett STIPA feladata. A szerzőt tömör, lényegretörő szerkesztésmód, világos okfejtés jellemzi. Állásfoglalása józan, korrekt és megalapozott. A probléma-látás és szerkesztőkészség, a szakirodalom példamutató ismerete – amellyel a sorokból kiolvashatóan is egy szerény, rokonszenves tudósegénység párosul – G. J. STIPA professzor munkáját hasznos segédesszé teszi a mordvin nyelvel tüzetesebben is megismerkedni szándékozó kutatóknak, egyetemi hallgatóknak.

Az Euroasiatica c. évkönyv profilja, továbbá például a Quaderni Italo–Ungheresi c., finnugor tanulmányokat közlő sorozatban (szerk. GUGLIELMO CAPACCHI) megjelent vogul nyelvtan [GIULIANO PIROTTI: Grammatica Vogula. (Con una scelta di poesie vogule.) Parma, 1972], vagy akár a folyóiratunk legutóbbi számaiban DANILO GHENOTÓL közzétett – éppen mordvinisztikai tárgyú – dícséretes cikk (NyK 77: 45–56, 78: 39–70) örvendetes bizonyítéka annak, hogy a legutóbbi időkben Olaszországban is megnövekedett az urálistika iránti érdeklődés. Az érdeklődés további növekedése várható az itáliai finnugor nyelvészeti kiadványok számának gyarapodásával, és az egyes finnugor népeket és nyelveket olyan színvonalon bemutató művekkel, mint a Mordwisch als Forschungsobjekt.

ZAI CZ GÁBOR

László Vikár—Gábor Bereczki: Cheremis Folksongs

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 544 l., 55 ábra, kotta

1957 és 1969 között hat ízben járt a cseremiszek földjén (és egyéb finnugor meg nem finnugor nyelven beszélő volgai népek között) a nyelvész BERE CZKI és a népzene-kutató VIKÁR. Több mint 500 cseremis énekes anyagát gyűjtötték össze, és ekkor gondoltak arra, hogy ez már elégséges adattár egy összefoglaló könyv számára. A jelen munka mind a finnugor népzene-kutatás, mind az általános finnugrisztikai néprajz szempontjából igen jelentős vállalkozás: nagy anyagot hoz, gyűjtési és publikálási módszere mintaszerű.

A kötet bevezetői a gyűjtés körülményeit és a korábbi cseremis népdalkiadványokat ismertetik. A mostani kiadvány 320 dalt közöl, a főszövegben nyelvészeti hűségű fonetikai átírásban, a jegyzetek között angol, majd külön magyar fordításban. A fordítás tudományos célokat szolgál: nem formahű, de az eredeti szöveg sorbeosztását közli és bizonyos fokig még az eredeti szövegek költői megformáltságára is enged következtetni. A kötet a szerzők által összegyűjtött anyag harmadrésze, legjava. Minden egyes dal teljes szövege (több strófa) szerepel, a dallamok lényegesebb eltéréseit soronként jelzik a nem első strófákban is. A zenei lejegyzés rendkívül pontos, a nehéz dialektusszövegek nyelvi gondozása is minden kritikát elbír. Az angol fordításoknál olvashatók az egyes

¹⁰ A magyarországi mordvinisztika bibliográfiája (vö. ZAI CZ: FgrJegyz. 21: 117–121) STIPA művének kiadása után látott napvilágot.

szövegek adatközlőire, gyűjtési körülményeire utaló adatok. Itt az egyes dalok funkcióját és dallamvilágát röviden jellemzik. A magyar szövegeknél csak a gyűjtés helye olvasható. A fordítások érthetőek. A kötet végén kádencia-mutató, szótagszámmutató, ambitus-mutató, helynévmutató, a cseremis szövegek kezdősora szerinti dalmutató, valamint az idézett művek bibliográfiája olvasható. Legvégül mintegy 60 énekes fényképe is megtalálható.

Mindez már önmagában is jelzi a kötet értékét. A korábbi gyűjtések során mintegy másfélezer cseremis dalt jegyeztek fel, ezek zömét publikálták, és jóllehet az egyes helyi és zenei típusbeli különbségek nem tették a korábbi munkát egyenletessé, mindazonáltal a cseremis népzene legalábbis nagy vonalakban ismertté vált, olyannyira, hogy a *Bloomington Studies in Chermis* könyvsorozatban 1960-ban az amerikai etnomuzikológus BRUNO NETL már összefoglaló kismonográfiát is közzétehetett *Chermis Musical Styles* címmel. VIKÁR és BEREZCKI köteté mindezeidig a legnagyobb megjelentetett cseremis zenei adattár. A BEZECZÁS földrajzi és azon belül stilisztikai jellegű: 62 keleti, 158 erdei, 100 hegyi cseremis dalt adnak. A pontosabb zenei beosztást a dalok előtti jegyzék közli, ebből látszik, hogy az egyszerűbb formáktól a gazdagabbak felé haladtak. Noha a könyv elsősorban anyagközlő jellegű, a terjedelmes bevezető tanulmányok már sokban utalnak a cseremis népzene fő vonásaira is. A mű szerzői részletesen közlik munkájuk előzményeit, a gyűjtőmunka lefolyását, a cseremis népzene általános jellemzését és a bemutatott dalok alapján a zenei dialektusok és zenei formák tömör leírását adják. Két érdekes zenei kérdés (az egyetlen fő zenei motívum dallamonként és a kvintváltás) külön megvilágítást kap. Igen röviden olvashatunk az egyes dalok funkciójáról, a műfajokról. A kötet szövegei alapján BEREZCKI dialektológiai megjegyzéseket is tesz. Voltaképpen azonban mindez csak a közölt anyaggal kapcsolatos, és nem általános megjegyzések tárháza, hanem kommentár.

Összefoglalásképpen azt mondhatjuk, hogy a kötet elérte célját. A bemutatott anyag és a közlés meg a gyűjtés körülményeire vonatkozó sok-sok információ igen hasznos. Ennek ellenére sem találunk a kötetben a cseremis népzeneről szóló monográfiát, még az érintett műfajok és dalok pontos és mindenre kiterjedő bemutatását sem. Folklorisztikailag az egyes adatközlők, szokások, színhelyek, közösségek sokkal részletesebb bemutatása is elvégezhető lett volna. A nyelvészeti magyarázat pár lapon, nem terjed ki a közölt szövegek dialektológiájára. Azt is csak megemlíti a szerző, hogy itt énekeltek szövegekről van szó, amelyek gyakorlati fonetikájukban eltérhetnek a mondott szövegektől. Erről többet nem olvashatunk. Hiányzik a zene és tánc kapcsolatának említése. Az egyes dalokhoz változatlista nem készült. A kötet végi bibliográfiában és a bevezető tudománytörténeti jegyzetekben ugyan szerepelnek más kutatók munkái, azonban egyetlen dalhoz sem fűznek összehasonlító megjegyzést a szerzők, nem tudjuk meg, van-e dalnak változata a korábban már összegyűjtött, publikált anyagban. Általában történik hivatkozás a környező népek, főként a baskirok zenei folklórájával való kölcsönhatásra, és az ún. „törökös” volgai népzene kérdéseire. Ezt sem olvashatjuk kifejtve. Mindez nyilván egy következő, monografikus kötetre maradt. Itt csak az adatok találhatóak meg. Ez is elég, a maga idejéig a magyar finnugrisztikai etnomuzikológia csúcsteljesítménye. Méltán tüntették ki a művet 1976-ban az Akadémia nívó-díjával.

Egy kissé a szerzők szándékán túlmenően is meg kell említeni néhány olyan tény, ami kiváltképpen fontosá teszi a cseremis népzene tanulmányozását. Mint ismeretes, a magyar népzene finnugor rétegeinek, előzményeinek kutatása az egész eurázsiai etnomuzikológia szempontjából rendkívül lényeges. Néhány úttörő előzmény múltán a harmincas években KODÁLY ZOLTÁN éppen a cseremis és a magyar strófikus, négysoros, kvintváltó népdalok összetartozását észrevéve épített fel egy nagyhatású történeti rekonstrukciót. Ha nem is éppen ennek a feltevéssnek igazolására, de ettől aligha függetlenül maga KODÁLY ZOLTÁN sok-sok fáradozással érte el, hogy tanítványa, VIKÁR eljuthatott a cseremiszek közé, népzene-kutató körutakra. Ezért is ajánlják a kötetet a szerzők KODÁLY emlékének. Amint ez már történni szokott, a tüzetes terepmunka más eredményekkel is járt. Éppen VIKÁR több tanulmányából és a jelen kötetben közölt megjegyzéseiből tudjuk, hogy a cseremis népzeneben különböző stílusok találhatók, az egyszerűbb formák megelőzik ezt a cseremis-magyar kvintváltó zenetípust. Ennek az anyagnak a bemutatása e kötet nagy érdeme. A valódi kvintváltó dallamok a kötet anyagának ötödénél kevesebb hányadát adják. BEREZCKI és VIKÁR Volga-vidéki kutatásai ezt a jelenséget a tatár, csuvas, baskir népzeneben is megfigyelték. Nyilvánvaló, hogy ez az areális vonás egyszersmind műfaj-történeti és társadalomtörténeti okokkal magyarázható és külön monográfiát igényel. Most csak a meglétére utaltunk, annál is inkább, mivel talán itt látszik leginkább egy olyan alapvető változás a finnugor népzene fejlődésében, amelyet már a korábbi kutatók is feltételeztek, de nagy bizonyító anyagon sohasem

vizsgáltak: a prestrófikus (epikai és szokásdalszerű) hagyományból a strófikus (lírai) hagyományba átváltás jelensége. Ez a dallam és a metrika, a költői képek és tematika, meg az egyes műfajok funkciójában bekövetkező változások terén egyaránt megnyilvánul. Bonyolult kérdés ez, és jobb is, hogy a szerzők nem e dalkiadványban foglalkoztak vele részletesen. A pontosan bemutatott cseremiszi népzene itt kiinduló anyag. A szűkre szabott kommentárok nem kényszerítenek senkit sem e fogas kérdésben állásfoglalásra. A pragmatikusan szerkesztett kötet itt és így több, mintha elhamarkodott általánosítások légiójával találkozoznánk. Mégis kívánatos, hogy a szerzők külön monográfiában vonják le kutatómunkájuk nyelvészeti-dialektológiai, népzenei-műfajfolklorisztikai tanulságait. Remélhetőleg erre a kötetre is mielőbb sor kerül.

VOIGT VILMOS

Honti, László: System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda

Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. 161 l.

A szerző már számos kisebb-nagyobb obi-ugor tárgyú tanulmánnyal jelentkezett szakfolyóiratokban, ez pedig az első könyve. Egyébként ez az első olyan terjedelmesebb tanulmány, amely csakis egy, ma már kihaltnak tekinthető vogul nyelvjárásról, a tavidai fogulokozik. Mindössze két kutató (MUNKÁCSI BERNÁT és ARTTURI KANNISTO) feljegyzéseire támaszkodhat. A szórványos és gyakran romlott formában fennmaradt nyelvelmékeknek egy alakítani dolgozatban nem veheti hasznát, mert egyrészt a déliek sem azonosíthatók a tavidai alakokkal, másrészt pedig a szórványemlékek túlságosan kevés toldalékos adatot tartalmaznak. Így viszont teljességre törekedhetett, és minden rendelkezésre álló forrást (nyelvtani feljegyzéseket, szövegeket) fel is használt.

Bevezetésében (9–21) vázolja dolgozata célját, majd röviden tájékoztat a tavidai vogulokról, nyelvi forrásairól, az eddigi kutatásokról, valamint a nyelvjárás fonéma-rendszeréről. A következő fejezetben (23–8) bemutatja módszerét. A harmadik fejezetet (29–39) a morfológiájának szenteli. Ebben tárgyalja az igei és névszói változatlan és változó töveket, majd az automatikus, szabad és egyéb toldalékváltozatokat. A dolgozat gerince a negyedik, morfológiai fejezet (41–90). Ebben kerül sor az igefajok (aktív és passzív), az igemódok, igeidők jeleinek és az igeragoknak részletes leíró tárgyalására, valamint a névszói jelekre (többes, birtokos és kollektív) és ragokra (esetek, modális). Ugyanitt tárgyalja a névszóktól eltérő ragozású névmások ragjait is. Az ötödik fejezetben (91–139) összeállítja az igék és névszók teljes paradigmáját. Példatárában 48 ige és 68 főnév fordul elő ragozott alakban. Ezeknek megadja teljes listáját, majd közli mindegyiknek a rendelkezésére álló anyag alapján ragozott formáit a nyelvtani alakok alapján csoportosítva. Végül egyetlen igen, ill. névszón bemutatva (a hiányzó alakokat analógiáisan és csillaggal megjelölve) közli az *ai*- ige, valamint az *amp*, illetőleg a *piw* névszó valamennyi lehetséges nyelvtani alakját. A függelékben (141–51) foglalkozik a tárgyalt toldalékmorfémák szintaktikai szerepével. A kötetet a rövidítés- és irodalomjegyzék (153–61) zárja le.

Néhány kisebb megjegyzésem (a megjegyzés előtt álló szám az ismertetett mű lapszáma): 11. Természetes, hogy a szerző — ahol csak lehet — KANNISTO anyagát használja fel. Nem mellőzi azonban MUNKÁCSI feljegyzéseit sem. Ha szabad hasonlatot használnom, MUNKÁCSI írásképe olyan, mint egy dagerrotípija vagy életlen fénykép, KANNISTÓ pedig jól beállított és jól exponált éles kép. Szükség esetén azonban hasznos az életlen fénykép is, mert az alak elég jól kivehető, ha homályosabb is. A két szerző némileg ki is egészíti egymást. Szöveget KANNISTO Janicskovában és a hozzá közel eső és valószínűleg azonos nyelvjárású Sajtanszkajában, valamint Csandiriban gyűjtött, mindössze néhány sora van egy Guzjajevából Janicskovába férjhez ment asszonytól. MUNKÁCSI szövegei pedig túlnyomórészt Guzjajevából és Csandiriból valók, egyetlen néhány soros szövege származik csak Janicskovából. — 15. MUNKÁCSI írásmódján csak kisebb technikai változtatásokat hajt végre. Kár azonban, hogy csak a főhangsúlyos alakot modernizálta (éles ékezet, pl. -é- helyett -e-), a mellékhangsúly jelét (tompá ékezet, pl. -è-) meghagyta. Ez azért zavaró, mert SETALÁ óta a tompa ékezetet a félhosszúság jeleként használják a szakirodalomban. Jó lett volna, ha KANNISTO nyomán a mellékhangsúly jelzésére a fölemelt kettőspontot alkalmazta volna. — 18. Ha a *ka* a TJ nyelvjárásban valóban fakultatív variáns volna, akkor minden illabialis magánhangzó szomszéd-

ságában tetszőlegesen lehetne használni *k* helyett, tehát akkor lehetséges volna **k_oālñi* 'Stimme', **k_oānt* 'Kriegschar', **sak*, 'Darm' változat is, már pedig csak bizonyos szavakban váltakozhat (ha valóban váltakozik) szabadon a *k* ~ *k_o*. Ugyanakkor a TCs. nyelvjárásban nem fonéma, de nem is variáns. Így például az északi nyelvjárás Szo., Szi. FL változatában a *k_oālñi*, *ēk_oa* ejtés kötelező, de a **k_oāsali* lehetetlen. Ugyanakkor az obi változatban (tájszólásban) csakis a *kāli*, *ēka* és *kāsali* alakok lehetségesek, egyiknek sincs *k_o*-s variánsa. — 23. A második bekezdés nyelvi példái előtt ki kell tenni az „ung.” rövidítést. — 47. Bizonyára igaza van abban, hogy a szelíd felszólítás *k* jele azonos a *-kwe* ~ *-ke*- praecativus módjellel, mert az *Ē* praecativus egyik leggyakoribb előfordulása éppen „imperativus clemens” jelentésű. — 65. A magyar fordítás ('levernek') így összefüggéséből kiszakítva inkább félrevezető, el lehetett volna hagyni. — 68. A MUNKÁCSI-féle *jó_oxtét* ~ *jó_oxtét* alakok „túljelölés”-ek.

Az észrevett sajtóhibák száma igen csekély. Az értekezés stílusa nagyon tömör, szűkszavú, de ugyanakkor világos. Ez a dolgozat külön érdeme, mert az ellenkezőjére mindkét szempontból elég sok a példánk. Nagyon szabatos, jó fejtegetései közül kiemelem a *jel* és *rag* elhatárolását (28). Rendet teremt a tavidai „futurum” és „praesens” között (49–53). Úgyes megoldás a megszakitott (nichtkontinuierliche) alternánsok felvétele (68–9). A csekély számú szöveg alapján valóban csak szintaktikai vázlatot adhat, ez azonban tömörségében is hasznos, és azt mutatja, hogy még ez a hangtani, alaktani és lexikális szempontból is a többitől annyira különböző nyelvjárás mennyire megőrizte eredeti szintaktikai sajátosságait. Így helyt áll a szerző nyilatkozata, hogy megállapításai nagyjából érvényesek a többi vogul nyelvjárásra is. Vannak természetesen olyan kategóriák, amelyek más nyelvjárásokban megvannak, a tavidában nincsenek (dualis, conjunctivus, praecativus, pejorativus), mások viszont megvannak a tavidában, de egyesekben nem (accusativus-*rag*, praesens durativum, más nyelvjárásokban az instrumentalis-comitativus alakilag egy eset). Fakultatív kapcsolódások számaránya is lehet más, az alaki és értelmi egyeztetésben is lehetnek árnyalati különbségek, de ez a megállapítás helyességén nem változtat.

Véleményemet abban összegezhetem, hogy HONTI LÁSZLÓ ismertetett könyve a vogul nyelv és az ide vonatkozó irodalom igen alapos ismeretén alapuló nagyon hasznos és jó alaktani monográfia, amely fonológiai és szintaktikai kitekintést is ad.

KÁLMÁN BÉLA

Két erdei nyenyec nyelvten

Г. Д. Вербов: Дialeкт лесных ненцев.

Самодийский сборник 190. I. Новосибирск 1973.

Pekka Sammallahti: Material from Forest Nenets.

Castrenianumin toimitteita 2. Helsinki 1974. 140 l.

Az erdei nyenyec nyelvről eddig igen hiányos ismereteink voltak. Most azonban egyszerre két nyelvten is megjelent, bár nem egy időben íródtak. Az egyik G. D. VERBOV 1935 óta kéziratban heverő kandidátusi értekezése, a másik PEKKA SAMMALLAHTI 1971-ben Leningrádban gyűjtött anyaga.

Értékelő célzattal nem hasonlíthatjuk össze a két művet. A két szerző különböző nyelvészeti felkészültsége, anyanyelve, nyelvszemlélete miatt, a különböző nagyságú és minőségű rendelkezésre álló anyag és a közben eltelt majd negyven év miatt különböző nyelvtenek születtek. Nyelvjárási különbségekkel is találkozhatunk: VERBOV a nyugati, SAMMALLAHTI a keleti nyelvjárási területről gyűjtötte anyagát. Tárgyuk sem teljesen azonos: míg SAMMALLAHTI kizárólag a nyelvleírásra szorítkozik, VERBOV bemutatja a nyelvet beszélő közösséget is, s nyelvtörténeti távlatot ad azzal, hogy egybeveti a többi szamojéd nyelvvel is próbálván meghatározni helyét és keletkezési körülményeit, idejét.

VERBOV tanulmánya L. V. HOMICS és JA. POPOVA bevezetőjével jelent meg. A bevezetőírók figyelmeztetnek az azóta végzett kutatásokra és a dolgozatnak ebből fakadó hiányosságaira. A hiányosságok azonban relatívak. Mert hiába derült ki a kutatások során, hogy kétféle gégezárhang van, további kutatások bebizonyították, hogy a kétféle hang

között nincsen fonematikai különbség. És a háromféle igeidőt, pontosabban a jövő időt is talán csak az idegen nyelvérzék véli fölfedezni az erdei nyenyecben.

VERBOV műve három részre oszlik. Az elsőben az erdei nyenyecéről szóló említéseket, híradásokat veszi számba a XVI. századtól kezdve. A 600—1000 főt számláló népcsoport a Pur és a környező folyók (Agan, Vah, Taz) völgyében és a folyók által körühatárolt tajgában él. Ez a terület közigazgatásilag a Jamal-Nyenyec és a Hanti-Manszi Nemzetiségi Körzethez tartozik.

Életmódjuk különbözik a tundraiakétól. Fő foglalkozásuk a vadászat és a halászat, nincsenek nagy réncordáik, csak amennyi a mindennapi élethez szükséges. A rénekek nem vándorolnak messzire. Prémis állatokra és vízimadarakra vadásznak. Településük, szerszámaik és ruházatuk hasonló a tundraiakéhoz. A környező népekkel (tundrai nyenyec, osztják, szölkup) való kapcsolatuk laza, periferiális.

A mű második, középső része a tulajdonképpeni nyelvtan. VERBOV erdei nyenyec magánhangzórendszere a következő:

Monoftongusok:

Rövidek			Hosszúak		
<i>u</i>	<i>b</i>	<i>i</i>	<i>ū</i>	<i>̄</i>	<i>ī</i>
<i>o</i>	<i>ə</i>	<i>e</i>	<i>ō</i>	<i>ē</i>	<i>ē</i>
<i>a</i>			<i>ā</i>		

Diftongus: *ae*.

A hangsúly vagy az első szótagra esik, vagy a hosszú magánhangzós szótagra. Ha a kétszótagos szó mindkét magánhangzója hosszú, a hangsúly megoszlik. Rövid magánhangzós toldalékos szavaknál a hangsúly a második szótagra esik. Nem első szótagi hangsúlytalan magánhangzók redukálódhatnak.

Az AccPl forma a következő magánhangzó-váltakozásokat idézheti elő:

Első szótagban: *ā* ~ *ī*, *a* ~ *e*, *ā* ~ *̄*, *ā* ~ *ō*.

Második szótagban: *e* ~ *ī*, *ē* ~ *ō*, *ē* ~ *̄*, *ō* ~ *ī*, *o* ~ *u*.

A szavak kevés kivétellel mássalhangzóval kezdődnek.

A mássalhangzórendszer:

<i>p</i>	<i>p̄</i>	<i>m</i>	<i>m̄</i>	<i>φ</i>	<i>w</i>	<i>ú</i>			
<i>t</i>	<i>t̄</i>	<i>n</i>	<i>n̄</i>	<i>s</i>	<i>š</i>		<i>l</i>	<i>l̄</i>	<i>l'</i>
								<i>j</i>	
<i>k</i>		<i>ŋ</i>							
<i>ʔ</i>			<i>h</i>						

A szerző elemzi mindegyik mássalhangzó előfordulási és kapcsolódási lehetőségeit. A *φ* a *w* zöngétlen variánsa *l* utáni helyzetben. A tőben szereplő palatális mássalhangzó jésíti a végződés mássalhangzóját, ha előtte *e*, *i*, *u* áll.

A következő mássalhangzó-váltakozások lehetségesek: *t* ~ *ʔ*, *n* ~ *ŋ*, *n* ~ *j*, *s* ~ *ʔ*, *l* ~ *l̄*, *l* ~ *θ*, *j* ~ *θ*, *k* ~ *š*, *ŋ* ~ *ʔ*, *h* ~ *θ*, *h* ~ *š*.

Nem állhat szó elején: *φ*, *ʔ*, *s* és szó végén: *ú*, *l̄*, *h*.

Hasonlítsuk ezt össze SAMMALLAHTI fonológiai rendszerével:

Magánhangzók:

Rövidek		Hosszúak		Diftongusok
<i>u</i>	<i>i</i>	<i>ū</i>	<i>ī</i>	<i>ae</i>
<i>o</i>	<i>e</i>	<i>ō</i>	<i>ē</i>	
<i>a</i>		<i>ā</i>		<i>as</i>

A VERBOV által középsőnek nevezett, *ə*, *ə* magánhangzókat *ō* palatálisoknak tartja, vö. VERBOV: *hbla* 'hó', *b̄* 'csont', *kam* 'vér'. SAMMALLAHTI: *hiLa*, *Li* 'ua' *kem* 'ua'.

Mássalhangzók:

<i>p</i>		<i>m</i>	<i>v</i>				
<i>p̄</i>	<i>'p</i>	<i>m̄</i>	<i>ó</i>				
<i>t</i>	<i>'t</i>	<i>n</i>		<i>s</i>	<i>L</i>	<i>l</i>	<i>r</i>
<i>č</i>	<i>'č</i>	<i>n̄</i>	<i>j</i>	<i>'s</i>	<i>š</i>	<i>E</i>	<i>l'</i>
<i>k</i>	<i>'k</i>	<i>ŋ</i>					
	<i>ʔ</i>						

Újdonság a hehezetes sor, és érthetetlen, hogy a *h* miért maradt ki a táblázatból, amikor a szövegekben és a paradigmákban szerepel. A *d* és a *j* egymással komplementáris disztribúcióban állnak, mert míg a *d* magánhangzó előtt jelentkezik, a *j* magánhangzó után. Külön-külön való feltüntetésük különböző képzési módjuk miatt szükséges.

SAMMALLAHTI fonetikai jegyek és példák segítségével a hangok sokoldalú jellemzését adja, s részletesen tárgyalja a mássalhangzó-kapcsolatokat is.

VERBOV szófaji felosztásában az igét világosan elkülöníti a névszótól, annak alapján, hogy bár a névszó ragozható állítmányi értelemben, de aspektusjelek csak az ige-tövekhez járulhatnak. A melléknévi kategóriát nem tartja kialakultnak, mivel jelzői értelmű névszók lehetnek névszónak és igeinek (határozóként) egyaránt bővítmenyei.

A névszótöveket két ragozási csoportra osztja. A második csoportba tartoznak a *?* végű névszók, az összes többi az elsőbe. Az ige-tövek első ragozási csoportjába a magánhangzóra végződők tartoznak, a másodikba a mássalhangzós tövűek.

A névszóképzésről szólva 11 denominális és 8 deverbális képzőt sorol fel. Itt szól az igenéképzésről is.

Az esetragozásról szóló fejezetben gazdag példaanyaggal és paradigmákkal illusztrálva mutat be háromféle ragozási sort: a személytelen (Px nélkülit), a birtokos személyjelest és a predestináló ragozást. Álljon itt az alapsor:

Eset	1. tőtípus	1. tőtípus
Nom.	\emptyset	\emptyset
Gen.	- <i>η</i>	\emptyset
Eg. Acc.	- <i>m</i>	- <i>m</i>
Dat.	- <i>n</i>	- <i>t</i>
Loc.	- <i>hVna</i>	- <i>kana</i>
Abl.	- <i>hVt</i>	- <i>kat</i>
Pros.	- <i>mna/-manu</i>	- <i>mna</i>

Du jele: *hVη/-k?*
Pl jele: *?*

A birtokos személyjelek:

Egyes számú birtok esetén:

	Sg	Du	Pl
Nom.	1. - <i>j</i>	- <i>j?</i>	- <i>na?</i>
	2. - <i>t</i>	- <i>t?</i>	- <i>ta?</i>
	3. - <i>ta</i>	- <i>t?</i>	- <i>ton?</i>
Gen.	1. - <i>j</i>	- <i>j?</i>	- <i>na?</i>
	2. - <i>nt</i>	- <i>nt?</i>	- <i>nta?</i>
	3. - <i>nta</i>	- <i>nt?</i>	- <i>nton?</i>

Az Acc.-ban *n* elem helyett *m* szerepel. A többi esetben az esetraghoz a genitivuszi Px-jelek járulnak.

Kettes számú birtok esetén:

	Sg	Du	Pl
1.	- <i>hVjoj</i>	- <i>hVjoj?</i>	- <i>hVjona?</i>
2.	- <i>hVjot</i>	- <i>hVjot?</i>	- <i>hVjota?</i>
3.	- <i>hVjota</i>	- <i>hVjot?</i>	- <i>hVjoton?</i>

Az Acc. és Gen alakok megegyeznek a Nom. alakokkal. A többi esetben a Cx-ek a Px-es tőhöz járulnak, az elemek összekapcsolódásának sorrendje így eltér az egyes számú birtokúakétól, s a tundrai nyenyec sorrendtől is. A többes számú birtok jelei:

	Sg	Du	Pl
1.	- <i>j</i>	- <i>j?</i>	- <i>na?</i>
2.	- <i>t</i>	- <i>t?</i>	- <i>ta?</i>
3.	- <i>ta</i>	- <i>t?</i>	- <i>ton?</i>

Ezek a jelek a névszó többesszámú esetalakjaihoz kapcsolódnak.

A predestináló személyragozásnak három esete van (Nom., Acc. és Dat.), ezen kívül a morféma-bokor utal a tárgy és a vele kapcsolatba hozott személy számára és

személyére. A végződészek állandó eleme a *ta*. Mindezekről részletes táblázatok segítségével győződhetünk meg.

SAMMALLAHTI ragozás-szemléletében az az izgalmas, hogy nem elégszik meg a ragok egyszerű rögzítésével, hanem a lehetséges hangváltozások teljes ismeretében föl-vázolja, hogy a névszótóhoz kapcsolódó végződés fonetikai változások milyen sorát idézte elő a töben s önmagában. Ezzel a módszerrel morfofonetikai távlatot ad a ragozási rendszernek, s meg tudja magyarázni, hogy miért különböző alakúak egyes azonos funkciójú morfémák. Példaképpen lássuk a *nešan* 'ember' szó GenPl alakjának fejlődését. A GenPl végződése: *V² ~ j²*? Feltételezett eredeti alakja (underlying form): *-jt*.

nešanjt
 $\emptyset \rightarrow a$ *nešanejti*
 (glide merger)
nešanjt
 $n \rightarrow j$ *nešajjt*
 $i \rightarrow \emptyset$ *nešajt*
 $t \rightarrow ?$ *nešaj?* — végső alak.

A végzódésekre való reagálás szerint háromféle tőtípust különböztet meg: az elsőbe a magánhangzóra végződők tartoznak, a másodikba a mássalhangzóra, kivéve a gégezárhangra végződőket, melyek a harmadik csoportot alkotják. SAMMALLAHTI ragozási táblázata a következőképpen alakul:

Egyes szám:

	hipotetikus alapak	1.	2.	3. tőtípus
Nom.	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset
Gen.	<i>-n</i>	<i>-a</i> végűek: \emptyset a többi: $\eta \sim m$	\emptyset	\emptyset
Acc.	<i>-m</i>	<i>-a</i> végűek: \emptyset a többi: $m \sim \eta$	η végűek: <i>-m</i> a többi: \emptyset	\emptyset
Ill.	<i>-nt</i>	<i>-n</i>	<i>-t</i>	<i>-t</i>
Loc.	<i>-kəna</i>	<i>-hana</i>	<i>-kna</i>	<i>-kna</i>
Elat.	<i>-kat</i>	<i>-hat</i>	<i>-kat</i>	<i>-kat</i>
Pros.	<i>-məna</i>	<i>-mna</i> ~ <i>-mana</i>		

A többi névszóval és a határozószókkal foglalkozó részek közlik a legfontosabb tudnivalókat. Általában SAMMALLAHTI nyelvtana áttekinthetőbb, mert elkülöníti a fontos és kevésbé fontos jelenségeket s a lényegtelen elhagyásával eléri azt, hogy nem válik terjengőssé műve. VERBOV mindenről igyekezvén írni néha elvesz a fő- és alcsoportok labirintusában.

Az igék három számban és három személyben jelentkező végzódéseinek kialakulását SAMMALLAHTI a névszóragozáshoz hasonló módon mutatja be. Alanyi és tárgyas igei személyragokról beszél. A reflexív igék megkülönböztetését inkább szóképzési, mint ragozási jelenségnek tartja. És VERBOVtól eltérően számol az *s* — jeles múlt idő mellett a *ŋa* — jeles jövőidővel is.

Az igemódról különböző véleménnyel vannak. VERBOV a kijelentő és felszólító módon kívül a következőket tartja számon: feltételes (*-ji-*), valószínűségi (*-laha-*), szükségességi (*-psu-*, *-su-*), kérdő (*-s*), buzdító (*-hV-*, *-ka-*) és auditív (*-won*). Ezek közül SAMMALLAHTI rendszerében csak a feltételes és a buzdító mód szerepel, megtoldja viszont a sort a habitatív (*-štu-*) és — némi fenntartással — a narratív móddal (*-maj-*). Ezek a suffixumok VERBOV nyelvtanában nem mód, hanem eredeti funkciójú igenem képzésére szolgálnak.

Az igevek vonatkozásában is eltérő a véleményük, kezdve a fogalommeghatározással, a kategória körülhatárolásával. VERBOV a névszóképzés tárgyalásakor említi meg az igeveket az igéből képzett névszók között. A cselekvésnév, eszköznév, a cselekvés eredményének és a cselekvésre való hajlandóságnak a neve mellett említi a folyamatos (*-na-*, *ta-*), befejezett (*-maj-*) és beálló melléknévi igeveket (*-wanta-*, *-manta-*) és ennek tagadó alakját (*-watamaj-*). Külön csoportba sorolja a határozatlan gerundiumot (más szakirodalomban főnévi igenév, *-s* képzős) és a feltételes gerundiumot (*-p*, *-pa* képzővel).

SAMMALLAHTI finn módra többféle infinitívusszal számol. A négy infinitívusz és a két participium nem növeli az igenévi alakok számát, csak másféle szemléletet tükröz. A mondatbeli funkció alapján jelzői értékű participiumokról (folyamatos *-na-*, *-ta-*,

'*ta*- és befejezett *-ma*-) és határozói, ill. alanyi értékű infinitívuszokról beszél. Az 1. inf. az *-s* képzős főnévi igenév, 2. inf.-nak a *-ma*- képzős igenév ragozott és birtokos személyjelezett alakjait nevezi, idővonatkozásukat is meghatározva: Illat-Dat. raggal előidejű, Loc-Comit. raggal egyidejű, Elat. raggal utóidejű cselekvésre utalnak. A 3. inf.-nak nevezett alakot mi feltételes gerundiumként ismerjük. 4. inf.-nak a *-na*, *-ta*, *-'ta* képzős határozói funkciójú igenevet nevezi. Az alakok felépítését és mondatbeli szerepét ágrajzokon szemlélteti.

A szintaxisról írt fejezetet VERBOV szórendi kérdésekkel kezdi. Megállapítja, hogy az állítmány van a mondat végén, azt megelőzi a tárgy és az alany. A határozó helye az alany és az állítmány között van, a jelző a jelzett szó előtt.

Állítmányi funkcióban állhat verbum finitum alak, predikatív ragozástú névszó, vagy a kettő egyszerre. Alanyként szerepelhet alanyesetű névszó vagy határozatlan, ill. feltételes gerundium, de kitétele nem kötelező. Tárgyként Acc., ill. Nom. alakú névszó állhat. Határozóragos névszók határozói funkciót töltenek be a mondatban, jelző lehet Nom. alakú főnév, számnév, névmás és Gen. ragos főnév. A szerző jelzőnek nevezi az ige bővítményét is, ezt a funkciót teljesítheti Prosec. ragos névszó, határozósó vagy határozatlan gerundium.

Egyeztetési kérdésekről szólva VERBOV fontosnak tartja, hogy az állítmány az alanyhoz igazodik számban és személyben, az ige tárgyra utaló eleme is a tárgy számához. A jelzőt nem egyeztetjük, számnév és páros jelentésű szavak után pedig egyes számú az állítmány.

A tagadás a *nis* segédigével történik, ha ige tagadunk. Ilyenkor a segédige ragozódik, a főige pedig Sg2ImperIndet alakot vesz fel. Ha azonban valamely igenévi alakot tagadunk, az igenévképző mind a főigen mind a segédigen megjelenik. Névszó tagadásakor a *jikűš* 'hiányzik, nincs' tagadó ige használják, mellette a tagadott szó nominatívuszban áll.

A cselekvő és a szenvedő kategóriának nincs nyelvtani megkülönböztető jele. Az erdei nyenyecben összetett mondatok helyett egyszerű bővített mondatokat használnak. A szerző minden állítását gazdag példaanyaggal illusztrálja.

A lexikáról szóló részben VERBOV a szóképzésről beszél s a réntartással kapcsolatos igen gazdag szókincsről.

Tanulmánya harmadik részében az erdei nyenyecet a tundrai nyelvjárásokkal hasonlítja össze. Legszámtovábbak a hangtani és az ebből fakadó ragozásbeli eltérések. Történeti visszatekintéssel és néprajzi adatok — házassági kapcsolatok — segítségével próbálja meghatározni az erdei nyenyec nyelv helyét, szerepét. Megállapítja, hogy a tundrai és az erdei egyazon nyelvnek, a nyenyecnek nyelvjárásai, közülük az erdei az archaikusabb, mivel ők maradtak az eredeti szálláshelyen — a tajgában —, míg a tundraiak elvándorolva magukba olvasztották az új helyen talált őslakosságot, annak nyelvi, kulturális sajátosságait. Az erdei nyenyecnek saját területükön külön törzset képeznek, de a tundraiak, mivel gazdaságilag is fejlettebbek, s számban is nagyobbak, szociális tagozódásuk is fejlettebb szerkezetre vall. Az erdei nyenyecnek a tundrain kívül az osztjakkal van szoros kapcsolata.

Mindkét nyelvtanhoz kapcsolódik szöveg és szószedet. VERBOV két meséje már ismerős: a Néprajz és Nyelvtudomány 17—18. kötetében tette közzé B. LABÁDI GIZELLA. Sammallahti szövegeinek külön értéke, hogy fonetikus átírásban közli a gyűjtő. A szószedetben a szavak mind fonematikus, mind fonetikus alakjukban szerepelnek.

Bizonyára mindkét kötet az elkövetkezendő időben a szamojédológia sokat forgatott könyvei közé fog tartozni. Általuk az erdei nyenyec nyelvjárás ismertebbé, hozzáférhetőbbé vált.

CSEPREGI MÁRTA

Jelentés és stilsztika

A magyar nyelvészek II. nemzetközi kongresszusának előadásai. Nyelvtudományi Értekezések 83. Szerkesztette IMRE SAMU, SZATHMÁRI ISTVÁN, SZÜTS LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 685 l.

1.1. „Egy-egy kongresszus — bármilyen magas színvonalúak voltak is az előadások és a viták — igazi, nagyobb mérvű, termékenyítő és maradandó hatást könyv formájában tud kifejteni” — mondotta SZATHMÁRI ISTVÁN, a Nyelvtudományi Társaság főtitkára az 1972. augusztus 22. és 25. között Szegeden megrendezett II. magyar nyelvész-

kongresszus záróülésén. Érthető tehát, hogy megkülönböztetett figyelemmel és várakozással lapozunk bele ebbe a vaskos, több mint hatvan íves kötetbe, amely a kongresszus előadásait tartalmazza. Érdeklődésünk azonban nemcsak annak tulajdonítható, hogy ez a rendkívül becses anyag végre nyomtatásban is hozzáférhetővé vált, hanem annak is (s talán ez a fontosabbik ok), hogy a jelentés tan és a stilsztika „személyében” két olyan tudományág problémái kerültek napirendre, amelyek elméleti, illetőleg tudománypolitikai megfontolásból egy ideig háttérbe szorultak, s most egyszerre, egy lendülettel próbálják meg behozni lemaradásukat.

1.2. E recenzió keretében természetesen nem vállalkozhatunk a tudománytörténeti előzmények részletezésére. Elég, ha itt az amerikai deskriptivista-disztribucionalista iskolának a negyvenes-ötvenes években divatozó, behaviourista ihletésű jelentésellenességére utalunk, arra, hogy a nyelvészeti strukturalizmus egyes túlzó irányzatai még a jelentés létezését (vagy ami tudományelméleti szempontból ezzel egyet jelent: egzakt leírhatóságát) is kétségbe vonták. A velük szemben fellépő generatív grammatika kezdetben szintén figyelmen kívül hagyta a jelentést (CHOMSKY, 1957.), s a szintaxisztranszformációs-generatív megalapozására összpontosította erőit. Az intenzív szemantikaelméleti kutatómunka csak a hatvanas évek elején indult meg. A generatív jelentés tan terén számos úttörő kezdeményezésnek lehettünk tanúi (KATZ-FODOR, U. WEINREICH, G. LAKOFF stb.), ennek ellenére a generatív grammatika szemantikai komponensének problémája a kérdéskör szakértői szerint mind a mai napig nincs kielégítően megoldva. Merőben más okokból, de a hatvanas évekig a magyar nyelvészetben sem foglalhata el a jelentés tan az öt megillető helyet. 1945 után — lehet, hogy a régebbi szemantikai felfogások (pl. GOMBOCZ) pszichologizmusának reakciójaként is, mindenesetre az akkoriban uralkodó általános lélektanellenesség szellemében — a jelentés tan (főként a nyelvfilozófiával is érintkező elméleti szemantikai) témák elmélyült tanulmányozására nemigen nyílt lehetőség. Az antipszichologizmus mellett — azzal összefüggésben — az elméleti-filozófiai-világnézeti türelmetlenség, gyanakvás is kedvezőtlenül befolyásolta a jelentés tan hazai fejlődését: a nyugati subjektív idealista filozófiák, a neopozitívizmus, a szemantika filozófia stb. bírálata során olykor maga a nyelvészeti szemantika is defenzívába szorult vagy legalábbis tétlenségre volt kárhoztatva. A jelentés tan kutatások csak az ötvenes évek második felében, lényegileg az 1954-es nyelvész-kongresszus után váltak hatékonyabbá (I. MARTINKÓ ANDRÁS, ANTAL LÁSZLÓ, KÁROLY SÁNDOR, KIEFFER FERENC és mások munkásságát).

Sok tekintetben hasonló volt a helyzet a stilsztikában is. A hagyományos, iskolás, logikai-retorikai-lélektani alapú stilsztika a két világháború közti időszakban külföldön is, nálunk is egyre inkább diszkreditálódik, alkalmatlannak bizonyulnak az egykorú művészet (különösen a modern líra) interpretálására. A továbblépés mikéntjéről, a régít felváltó új stilsztika jellegéről megoszlanak a vélemények (BALLY és követői, ill. SPITZER). A stilsztika az irodalomelmélet felől is számottevő ösztönzéseket kap (orosz formalisták, New Criticism, INGARDEN, MUKAĀOVSKÝ stb.). Mindebből hozzánk vajmi kevés jut el: a tankönyvek továbbra is ZLINSZKY ALADÁR igényes konzervatívizmusát tükrözik, ZOLNAI BÉLA nyelvészeti törekvései elszigeteltnek maradnak. 1934-ben azután megszüntetik az iskolai stilsztikaoktatást is, s a tudomány szak egyértelműen hanyatlásnak indul. Nem hoz változást ezen a téren a felszabadulás sem, mivel a formalizmus és a l'art pour l'art elleni harc légköre nem kedvez a modern stilsztika meghonosításának. Ez a pangás körülbelül egy évtizeden át tart (korszakhatárként megint csak az 1954-es III. kongresszust, nevezetesen BALÁZS JÁNOSNAK A stílus kérdései című előadását jelölhetjük meg). Mire azonban a magyar kutatók végre bekapcsolódhatnak a stilsztika nemzetközi vérkeringésébe, azt kell tapasztalniuk, hogy szakterületük időközben gyökeresen átalakult, másképpen fogalmazva: hogy ismereteik elavultak. A funkcionális stilsztika megőrizte ugyan hadállásait, de mellette tért hódítottak a stílus-kutatásban a nyelvtudományi strukturalizmus különböző változatai (elsősorban ROMAN JAKOBSON oppozíciós műelemző módszer), s a hatvanas évek első felében megszülettek az első generatív poétikai koncepciók (OHMANN, BIERWISCH stb.). Végül ma már egyre inkább számolnunk kell a szemiotika (BARTHES, LOTMAN) és a szövegelmélet (VAN DIJK, IHWE, DRESSLER, PETŐFI S. JÁNOS) hatásával is. Először tehát meg kellett ismerkedni az új nevekkel és eljárásokkal, fel kellett számolni a fáziskésést, s csak ezután kerülhetett sor a voltaképpeni alkotó munkára, amely már nemcsak befogadja, elsajátítja az eredményeket, hanem a maga erejéhez mérten gyarapítani is tudja őket. A magyar stilsztika, úgy vélem, az utolsó néhány évben eljutott erre a színvonalra: erről tanúskodik az 1971-ben napvilágot látott két műelemző kötet (Formateremtő elvek a költői alkotásban; A novellaelmélet új módszerei), valamint különösen FÓNAGY IVÁN és HANKISS ELEMÉR publikációi.

Talán e rövid áttekintésből is kitűnt, hogy mind a jelentéstan, mind pedig a stilisztika esetében forrongásban levő, helyét és eszközeit kereső diszciplínáról van szó. Már csak ezért is helyeselhetjük összepárosításukat a kongresszus szervezői részéről. E két tudományág amúgy is szorosan összefügg: alig lehetnek meg az egymás segítsége nélkül. Csak azt sajnáljuk, hogy a hosszúra nyúlt kiadói és nyomdai „átfutás” miatt a kötet megjelenésére csaknem két évet kellett várunk, s mire ez az ismertetés eljut az olvasóhoz, már jóval közelebb leszünk a magyar nyelvészek III. nemzetközi kongresszusához, mint a II.-hoz, a szegedihez...

1.3. Ha végigfutunk a könyv tartalomjegyzékén, nyomban szemünkbe ötlük, milyen sok külföldi nyelvészkollega látogatott el hozzánk és szólalt fel kongresszusunkon. A kötetben összegyűjtött 120 előadásnak pontosan egynegyedét külföldi nyelvész tartotta, s ez a kongresszusnak valóban nemzetközi jellegét hűzza alá. A harminc külföldi előadó közül egyébként kilencen jöttek az Egyesült Államokból (CZIGÁNY LÓRÁNT, JUHÁSZ FERENC, KERÉK ANDRÁS, LOTZ JÁNOS, NAGY KÁROLY, WILLIAM NEMSER, ALO RAUN, THOMAS A. SEBEOK, SINOR DÉNES), négyen-négyen Csehszlovákiából (SÍMA FERENC, TELEKI TIBOR, ZEMAN LÁSZLÓ, ZSILKA TIBOR), Romániából (MÁTÉ JAKAB, MURVAI OLGA, J. NAGY MÁRIA, SZABÓ ZOLTÁN) és a Szovjetunióból (A. P. FEOKTYISZTOV, P. M. LIZANEC, K. E. MAJTYINSZKAJA, A. M. ROT), hárman az NSZK-ból (FUTAKY ISTVÁN, WOLFGANG SCHLACHTER, WOLFGANG VEENKER) és ketten Jugoszláviából (ÁGOSTON MIHÁLY, PENAVIN OLGA), végül egy-egy előadó érkezett Hollandiából (SIVIRSKY ANTAL), Franciaországból (JEAN PERROT), az NDK-ból (BRIGITTE SCHULZE) és Olaszországból (PAOLO SANTARCANGELI). A 120 előadásból témájára nézve 65 volt jelentéstan, 53 stilisztikai és kettő verstani. Természetesen volt néhány „határeset”, azaz mindkét diszciplína kérdéseit érintő felszólalás is (pl. BÁNHIDI ZOLTÁNÉ, DEME LÁSZLÓÉ, SINOR DÉNESÉ, VÉRTES EDITÉ stb.). Figyelemreméltó, hogy a jelentéstan és a stilisztika csaknem fele-fele arányban volt képviselve: ez az adat a stilisztika előretörését, növekvő népszerűségét jelzi.

1.4. Ismertetésünkben nem fogunk teljességre törekedni, ezt a kötet terjedelme nem is tenné lehetővé. Ehelyett megkíséreljük, hogy ebből a hatalmas anyagból kiragadjunk egypár fontosnak látszó vagy éppenséggel minket a többenél jobban érdeklő témakört, s ezeknek áttekintésével rajzoljuk meg a jelenlegi magyar jelentéstan és stilisztika vázlatos körképét. Igyekszünk tekintettel lenni a módszerek és irányzatok örvendetes sokféleségére, hogy e tág spektrumból minél kevesebb színárnyalat sikkadjon el. Választásunk nyilvánvalóan nem lesz mentes (mert nem is lehet mentes) a szubjektivitástól; ennek ellenére reméljük, hogy az elmondottakból egy kissé az is ki fog derülni: hol tart és merre tart hazánkban ez a két nagyra hivatott „ikertudomány”.

2.1. A konferenciát megnyitó együttes ülésen KÁROLY SÁNDOR vette számba a hazai jelentéstani kutatásoknak a felszabadulást követő negyedszázadban elért eredményeit. Beszámolóját néhány elméleti kérdés megvilágításával vezette be: röviden szólt a szemantikának a stilisztikához való viszonyáról, hangsúlyozva elválaszthatatlan kapcsolatukat, valamint arról, hogy a jelentéstanak nemcsak a szójelentéssel kell foglalkoznia, hanem a magasabb nyelvi szintek szemantikai problémáival is. A tudománytörténeti ismertetés során az előadó a történeti jelentéstani kutatások méltatásából indult ki, idevonva a szótörténeti és etimológiai stúdiumokat is, amelyek a szó szoros értelmében nem szemantikai jellegűek, ám a dolog természeténél fogva igen sok jelentéstani vonatkozásuk van. Emlékeztetett arra, hogy a fogalom- és jelentésváltozások tanulmányozásakor az elszigetelt fogalmak, illetőleg szavak vizsgálatása helyett az egyes fogalomkörök, szócsaládok, sőt az egész szemantikai mező figyelembevételére kell törekedni, mert csak így kaphatunk valóban reális képet a nyelvi rendszerben lejátszódó diakronikus folyamatokról. A jelentésváltozások osztályozása kapcsán leszögezte, hogy az okok osztályozása mellett tipológiai osztályozásra is szükség van. A jelentésváltozásokat bele kell helyeznünk a művelődéstörténeti makrokontextusba, hogy ezáltal felilemelkedhessünk a kizárólagosan alkalmazott lélektani és társadalomtörténeti szempontok egyoldalúságán. Ezután KÁROLY SÁNDOR álltért a jelentéseméleti kérdéseket tárgyaló szakirodalomra, különös figyelmet szentelve a formális jelentésemélet problémáinak és a szemantikához kapcsolódó rokntudományok: a szemiotika, a paralingvisztika és a társaslélektan néhány felismerésének. Befejezésül egypár szóban utalt saját összefoglaló munkájára, az Általános és magyar jelentéstanra, amelynek módszertani alapelveként a kommunikáció-elméleti funkcionális szempontnak mint átfogó keretnek a strukturális elemzéssel való egyesítését jelölte meg.

2.2. A szekcióüléseken elhangzott szemantikai előadások közül — pars pro toto — a jelentéstan elméleti oldalával foglalkozókat tekintjük át, vagyis azokat a felszólalásokat, amelyekben a szemantika helyéről, feladatairól, a társtudományokhoz

való kapcsolódásáról, a nyelvi jeleiről és annak funkcióiról: a jelölésről és a jelentésről, valamint ez utóbbinak aspektusairól és elemi összetevőiről van szó. A kongresszuson felolvasott történeti jelentéstani, finnugor nyelvészeti, kontrasztív és areális tipológiai, grammatikai, szintagmatikai, mondatjelentéstani, onomasztikai, dialektológiai, nyelvdidaktikai és nyelvemlével dolgozatoktól, bármilyen tanulságosak voltak is, hely hiányában, sajnos, el kell tekintenünk. Lássuk tehát az elméleti szemantikai előadásokat!

SZÉPE GYÖRGY a szemantika és a szemiotika viszonyát elemzi, kitekintéssel a közöttük levő munkamegosztás és együttműködés lehetőségeire. A szemiotika (vagy ahogy SAUSSURE nevezte, a szemiológia), tehát az általános jel tudomány főként azzal gyakorolt hatást, méghozzá igen jelentős hatást a nyelvészetre, hogy a kutatók figyelmét ráirányította a szónál kisebb és nagyobb nyelvi egységek jelentésére, különösen a mondatjelentésre. A szemiotika és a jel tudomány integrálására irányuló törekvések szinte egyidősek magával a szemiotikával, ám a két diszciplína alá-, illetőleg fölérendeltsége koránt sincs megnyugtatóan tisztázva: míg SAUSSURE a nyelvészetet a szemiológia részének tekinti, addig ROLAND BARTHES — éppen megfordítva — az egész jel tudományt beolvasztja a nyelvészetbe. A két tudományág összehangolását az a kettős diszcrepancia is nehezíti, hogy a szemiotika pragmatikai dimenziójának nincs nyelvészeti, a nyelv hangdomíniumának pedig nincs szemiotikai megfelelője. Ennélfogva a szemiotikai szemantikának és a természetes nyelvek jelentéstanának az eredményei egyelőre inkább csak komplementer viszonyban állnak egymással, vagyis az integráció helyett célszerűbb konvergenciáról, egymást kölcsönösen kiegészítő megközelítésekről beszélni. Mindazonáltal a nyelvelmélet, elsősorban a különböző generatív és nem generatív jelentésemleletek erőteljesen támaszkodnak a szemiotikára is, mivel a szemantikai nyelvelvétel nemcsak az adott nyelvészeti szintaktikai komponenstől, hanem a szemiotikai kerettől is függ. A jelentésnek a strukturalista nyelvészetre és a generativisták első korszakára jellemző mellőzése ma már a múlté; a jelentés azonban csak egy olyan jel tudományban válhat valóban centrális kategóriává, amely a) általános jelemleltre épül; b) megőrzi a formális nyelvészetnek valamennyi vívmányát; c) nyelvfilozófiailag is kellően meg van alapozva.

HADROVICS LÁSZLÓ egy gyakorlati magyar jelentéstan tervét vizsgálja fel előadásában. Minthogy ő a szemantikát — legalábbis ebben a tervezetben — azonosítja a szójelentéstanal, vizsgálódásai során az alaki változás nélkül végbemenő szókincesfejlés feltérképezésére szorítkozik. Ennek a jelentéstanak a „gyakorlati” jellege abban nyilvánul meg, hogy nem a jelenségek osztályozására törekszik, hanem a mozgató erőt, okokat, a jelentésfejlődés útjait igyekszik felderíteni.

THOMAS A. SEBEEK a jel, a jelölt és a jelentés hármasságából kiindulva vezeti be a hallgatót a szemiotikai jeltypológia alapfogalmaiba, miközben röviden érinti a type és a token, valamint a denotáció (referenciális kapcsolat) és a designáció (jelentéskapcsolat) közti különbség problémáját is. Végül ismerteti a jel aspektusok rendszerét: definiálja a szignált, a szimptomát, az ikonot, az indexet, a szimbólomot és a nevet, s a meghatározásokat érdekes — részben zooszemiotikai — példákkal illusztrálja.

Hasonló témát boncolgat TELEKI TIBOR felszólalása is, csakhogy itt a szemantika-elméleti fejtegetések a fogalom és a jelentés viszonya köré vannak csoportosítva. Ha nem is különösebben újszerűen, de helyesen és pontosan mutatja be a szerző a nyelvi jel elemeit, s meggyőzően bizonyítja, hogy a szémaalkotás nem azonosítható a fogalomalkotással. Kár, hogy ő nem különbözteti meg következetesen a denotációt a designációtól.

KELEMEN JÓZSEF a jelentés és a jelentésváltozatok kérdéseivel foglalkozik. Előadásából két gondolatot emelünk ki: egyrészt azt, hogy a szavak és szókapcsolatok szótári jelentését határozottan elkülöníti a beszédbeli felhasználás során jelentkező aktuális vagy használati jelentéstől (ellenkezőleg: KÁROLY SÁNDOR, Általános és magyar jelentéstan 24, 181), másrészt pedig azt, hogy elemzését — HADROVICSTÓL eltérően — kiterjeszti a mondatjelentéstan területére is, és felhívja a figyelmet a kijelentő mondatok kognitív, a felszólító-óhajtó mondatok volitív és a felkiáltó mondatok emotív jelentésére.

Amíg KELEMEN JÓZSEF a szó- és mondatjelentés kategóriáját lényegében és a szinkronia síkján maradva értelmezi, addig BENKŐ LORÁND ugyanezt a kérdést diakrón aspektusból közelíti meg. Arra a problémára keres választ: mik a legfontosabb szempontok az etimológus számára a jelentésfejlődések jellegének, irányának, kronológiájának megállapításában. Első helyen az etimonnak, az őseredeti alapformának meghatározó szerepét említi, de emellett nagy jelentőséget tulajdonít a szó elterjedtségének, valamint a nyelvtörténeti adatoltságának, illetőleg a felbukkanás időrendjének is. Természetesen figyelembe kell venni a jelentésváltozás szokásos irányait is, pl. azt, hogy a jelentésváltozás gyakoribb és tipikusabb, mint a jelentéstágulás, vagy hogy a jelentésfejlődés általában a konkrét felől az absztrakt, a tényleges felől a metaforikus felé halad. Bizonyos

következtetéseket történelmi-művelődéstörténeti ismereteinkből és a nyelvi analógiákból is levonhatunk. BENKŐ LORÁNDnak az a véleménye, hogy ezeknek a kritériumoknak az alkalmazása sokkal célravezetőbb, mint a némelyeknél túlburjánzó elvont spekulációk.

BALÁZS JÁNOS a szójelentés elemi alkotórészeit, a szemákat vizsgálja és osztályozza. Mint ismeretes, a francia szemantikusok a szemákat általánosakra és specifikusokra (klasszémákra és szemantémákra) osztják fel. BALÁZS JÁNOS ezt a megkülönböztetést tovább finomítja, és a prágai fonológusok archifonémájának mintájára bevezeti az archiklasszéma (vezérklasszéma) és a hüpoklasszéma (alklasszéma), valamint az archiszemantéma és a hüposzemantéma terminusokat. Az előadás második felében a jelentéselemek paradigmátikus („függőleges”) és szintagma-tikus („vízszintes”) elrendeződését tanulmányozza az egyes szófaji csoportokban. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik S. MEGGYES KLÁRA gyermeknyelvi tárgyú dolgozata is, mivel bevezetése elméletileg is jelentős fejtegetéseket tartalmaz a jelentés dimenzióiról.

O. NAGY GÁBOR azokról a módszerekről és fogódzókról nyújt áttekintést, amelyek a több jelentésű szavak egyes jelentéseinek elhatárolásakor a nyelvész rendelkezésére állnak. Az idegen nyelvű ekvivalensekkel való egybevetés, a más-más módon való definiálhatóság és a szinonimák tanúságtétele mellett fő kritériumként az ún. kontextustípusra hivatkozik, vagyis a minden egyes jelentéshez hozzátartozó és neki megfelelő szöveg-típusra, tipikus szövegekörnyezetre, amelyet elsődlegesen szemantikai, másodlagosan pedig grammatikai tényezők határoznak meg. A kontextustípus fogalma, amelyet az azóta tragikus körülmények között elhunyt kiváló lexikográfus német nyelvű jelentéstani művében részletesen is kidolgozott (vö. Abris einer funktionellen Semantik 34—7, 43—9), abban különbözik ELEKFI LÁSZLÓ predikátumfüggvényétől, H. MOLNÁR ILONA vonatstruktúrájától és TÖRÖK GÁBOR ige-függvényétől, hogy érvényességi köre a főnévre és a melléknévre is kiterjed.

Irodalomtörténész létére nem stilisztikai, hanem par excellence jelentéstani dolgozattal lépett a nyelvészhallgatóság elé TAMÁS ATTILA. Véleménye szerint a nyelvtudomány egyoldalúan fogja fel a szemantikai problémákat, mivel a jelentést kizárólag a denotáció, az ítélet, az információ és a kijelentés felől szemléli, s nem veszi figyelembe, hogy a nyelv legősbibbi, legalapvetőbb funkciója nem az ismeretközlés, hanem a cselekvés befolyásolása, a felhívás, a felszólítás. Ennek az egyoldalúságnak a megszüntetése végett a jelentés egységes kategóriáján belül el kell különíteni, és egymás mellett mint egyenrangúakat kell tárgyalni a jelölő (denotatív) és a ható (konatív) jelentéskomponenseket.

Végül FÜLPI-SZÁNTÓ ENDRE a modális logikák kategóriarendszerének a természetes nyelvi struktúrákkal való megfeleltethetőségéről beszél.

2.3. A magyar stilsztika két évtizedes útját (pontosabban: az 1954-es és az 1972-es nyelvész-kongresszus közötti periódust) SZATHMÁRI ISTVÁN mérte fel. Ez a bevezető előadás azonban jóval több volt egyszerű tudománytörténeti áttekintésnél, mivel részletesen foglalkozott a diszciplínának helyével, helyzetével, tennivalóival is.

SZATHMÁRI ISTVÁN a stilsztikát a nyelv- és az irodalomtudomány között elhelyezkedő, mindkettővel szoros kapcsolatban és kölcsönhatásban álló tudományszaknak tekinti, vagyis olyan határtudománynak, mint a biokémia vagy a szociolingvisztika. (Az ilyen átmeneti diszciplínáknak nagy és egyre nagyobb jelentőségéről, fellendülésük, népszerűségük okairól most nem szólhatunk bővebben.)

Magyarországon a hetvenes évek elején a stilsztika a szinte robbanásszerű fejlődés állapotában volt. Ennek magyarázatát — paradox módon — éppen a korábbi elmaradottságban kereshetjük: a hazai tudományos életbe alig néhány év leforgása alatt, mondhatni egyszerre zúdult be az utolsó fél évszázad külföldi szakirodalmának minden elméleti és gyakorlati vívmánya (vö. 1.2. pont). Ez szükségképpen azzal a nemkívánatos következménnyel járt, hogy a kutatókat az „embarras de richesse” érzése töltötte el: nagy volt a szemléleti bizonytalanság, ellentmondásosság (nevezhetjük akár zűrzavarnak is). Ez azonban a tudományágnak akkori stádiumában éppenséggel szükségszerű volt (ne felejtjük el, hogy néhány évvel ezelőtt ugyanez volt a helyzet az általános nyelvészetben is!). Ha e körülményeket, a hazai stilsztikának forrongó, átalakulásban levő jellegét is figyelembe vesszük, lényegében meg lehetünk elégedve a magyarországi stilsztikai kutatásoknak azzal az összképével, amely SZATHMÁRI ISTVÁN ismertetéséből élénk táru: a kézikönyvek, tanulmánykötetek, a nagyobb részlattanulmányok, cikkeik, az egy-egy költő, író stílusát elemző munkák, a stilsztikával érintkező rokontudományok adalékai egyaránt a diszciplína nyelvész és nem nyelvész művelőinek szorgalmáról és hozzáértéséről tanúszkodnak.

SZATHMÁRI ISTVÁN azonban — igen helyesen — nem éri be annak szemrevételezésével, ami mögöttünk van, hanem a „hogyan tovább?” kérdését is felveti. A „hagyományos” és a „modern” stilsztika vitájában szót emel a követendő út „abszolutizáló

kijelölése" ellen. Nekünk is az a véleményünk, hogy a stilsztika jelenlegi állapotában óvakodni kell mindenféle módszertani előtételettől, dogmatikus elzárkózástól és leszűkítéstől. Hadd „ficánkoljon”, hadd „forrja ki magát” a modern filológiának ez az ifjú és reményteljes gyermeke! Majd lehiggad, és fokozatosan kialakítja legjobb módszerét. A doktrinérkedő türelmetlenség (akár a „strukturalisták”, akár a „hagyományosok” munkájával szemben) itt és most csak kárt okozna. Tehát „virágozzék minden virág”?! Igen, de törekedjünk az irányzatok szintézisére is (vö. 32), ügyelve persze arra, nehogy a kompromisszumkeresés elvtelen, zavaros eklekticismusba torkollik.

Ennek a szintézisnek az alapját az előadó a funkcionális stilsztikában látja. Alaposan jellemzi a stilszkutatásnak ezt az áramlatát, s körvonalazza aktuális feladatait. Kitér a stíluselmzés és a műelemzés (vagy irodalmi elemzés) műfajára is, elmondja, mit kell érteni rajtuk, és hogyan viszonyulnak egymáshoz. Újból kifejti azt a gyakran hangzotatott, fontos gondolatát, hogy nincsen kétféle (irodalmi, illetőleg nyelvészeti) stilsztika, legfeljebb egyféle stilsztikának hangsúlyban eltérő két változatáról beszélhetünk (ugyanígy: Népr. és Nytud. 14: 67—8; Formateremtő elvek a költői alkotásban 536—7). Az irodalmi és a nyelvi szempontú elemzés kölcsönösen egymásra vannak utalva: „Ha bármelyik »jelleg« érvényesítése hiányzik, az elemzés csonka, elhibázott” (37). A legalkalmasabb módszernek a funkcionális stilsztikára épülő komplex elemzést tekinthetjük.

Befejezésül SZATHMÁRI ISTVÁN a korszerű stilszkutatás előtt álló teendőkről beszélt. A feladatoknak nyolc nagyobb csoportját sorolta fel; mi ezek közül az első kettőt, a szerintünk leglényegesebbeket emeljük ki: a) a teljes funkcionális magyar stilsztika megteremtése; b) a funkcionális és komplex elemzés elméletének és gyakorlatának kidolgozása.

2.4. A szekciótülések stilsztikai tárgyú előadásai közül a rendelkezésünkre álló terjedelem korlátozott volta miatt csak a statisztikai módszerekről és a képzőalkotásról szólókat fogjuk ismertetni, noha számos gondolatébresztő felszólalás hangzott el stíluselméleti kérdésekről, a stilsztika oktatásáról, a szókinés, a nyelvtan, a mondat, a mondatnál nagyobb nyelvi egységek, illetőleg a köznyelv és a folklór stilsztikájáról, s hallotunk egypár stílustörténeti és szemiotikai, valamint néhány (a kelletténél jóval kevesebb!) szövegelemző előadást is. Ezeknek szerzőitől s a mellőzött témák iránt érdeklődő olvasótól a recenzens ezúton kér elnézést.

A szépirodalmi nyelv és stílus kutatói szórványosan régebben is felhasználták a statisztika által nyújtott eszközöket, a modern stilsztika azonban az egzakt-ságra való törekvés jegyében az eddiginél sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a különböző kvantitatív eljárásoknak (vö. HANKISS ELEMÉR, a népdaltól az abszurd drámaig 257 kk.). Ennek a tendenciának köszönhető, hogy a kongresszuson öten is foglalkoztak a stílusjelenségek matematikai statisztikai megközelítésének problémáival.

NAGY FERENC a statisztikai módszer gyakorlati alkalmazását költői nyelvi példákon mutatta be, s eközben arra a lényegbevágó elméleti kérdésre is megkísérelt választ adni: miként építhető be a mennyiség mint stilsztikai jegy a nyelvi leírásba? Egy konkrét eset kapcsán elvként szögezte le azt a követelményt, hogy a gyakorisági adatokat mindig a köznyelvi standardhoz kell viszonyítani, mert csak így tudhatjuk reálisan interpretálni őket. (Tehát a magyar gyakorisági szótár elkészítése a kvantitatív stilsztikai munkálatoknak is elsőrangú érdeke, sőt részben feltétele!)

PAPP FERENC az Értelmező Szótár statisztikai feldolgozásának a lexikális és nyelvtani stilsztika céljaira való hasznosíthatóságáról beszélt. Ezután fonémastatisztikai vizsgálataiból nyújtott ízelítőt. Többek között megtudtuk, hogy szóhossz tekintetében Juhász Ferenc költeményei majdnem elérik a szakszövegek átlagát; hogy a vokális : konzonáns arány nem tekinthető esztétikai értékkritériumnak, mivel első-sorban a szóhosszúságtól függ; hogy a magyarban az *e*, az *a*, a *t* és az *n* a leggyakoribb fonémák, vagyis ezeknek sűrű előfordulásából nem szabad messzemenő stilsztikai következtetéseket levonni. Befejezésül az előadó Ady költői nyelvének fonémastatisztikai adatait ismertette; mint érdekességet említett meg, hogy az első Ady-kötet, az 1899-ben megjelent Versek statisztikailag teljesen eltér a többitől, mintha nem is ugyanaz a költő írta volna (azaz a mennyiségi felmérés pontosan egybevág a szakirodalomnak azzal az empirikus ítéletével, hogy ez még „nem az igazi Ady”).

JELENTS ISTVÁN szintén hangstatisztikai megfigyelésekről számolt be. Ő azt tanulmányozta, hogy a versszövegben egymás után következő magánhangzók hány képzési mozzanatban különböznek egymástól. Ha ezt az értéket elosztjuk a szótag-számmal, megkapjuk az egy szótagváltásra eső magánhangzó-változatosság közép-értékét, mely nyilvánvalóan nem független a műalkotás hangulatától és stílárús jelle-gétől. A szellemes és eredeti módszert a szerző Babits Mihálynak Messze... messze...

című versén próbálta ki, meggyőző eredménnyel. Kontrollként feldolgozott egy másik Babits-verset és egy prózai szöveget (egy mesterségesen verssorokra tagolt újságcikk-részletet) is.

SZENDE TAMÁS Tóth Árpád, Juhász Gyula és Szabó Lőrinc költeményei alapján végzett szövegtudományi vizsgálatokat. Az adatokból a XX. századi magyar líra egy fejlődésvonulatának körvonalai rajzolódnak ki. E fejlődési tendenciát elsősorban az egyedibb válás, a tömörítés és a dinamizmus jellemzi. A második Nyugat-nemzedékhez tartozó Szabó Lőrinc mutatói szignifikánsan eltérnek az első nemzedékbeli Tóth Árpádeitől és Juhász Gyuláéitól.

KISS ANTAL a mondattani elemeknek Tamási Áron elbeszéléseiben betöltött stilisztikai szerepét kívánta statisztikai úton felderíteni. Ennek érdekében 122 Tamási-novella első három-három mondatát vette bonckés alá tartalmi, szerkezeti, terjedelmi és sorrendi szempontból. Összefoglalásul azt állapította meg, hogy Tamási Áron csak ritkán használja ki a mondatok hosszúságkülönbségeiből adódó kontraszthatásokat, inkább az egyenletes, arányos mondatfelépítést kedveli. Szívesen folyamodik az „aprózás” eszközéhez, s ily módon ritmikus — olykor már szinte túlzottan ritmikus — mondatképleteket hoz létre.

A képkalkotás jelentőségének méltatásakor még ma is gyakran hivatkozunk CSÜRY BALINTA, aki a metaforát az emberi beszédben megnyilatkozó alkotó erők egyik legnagyobbikának nevezte (NyF. 63: 48). Ez a tétel ugyanis — mutatis mutandis — a többi képfajtára is áll (a hasonlatra kevésbé, a szimbólumra hatványozottan). Az irodalmi művek képanyagának elemzése épp ezért nemcsak az adott műalkotáshoz visz közelebb, hanem értékes információkat szolgáltat az író egyéniségéről, lelki alkatáról, világszemléletéről is. Érthető tehát, hogy a képek vizsgálata mindig is az egyik legnépszerűbb, leginkább művelt területe volt a stilisztikának. Ezt a szegedi kongresszuson is tapasztalhattuk: nem kevesebb, mint nyolc előadó (15,09%!) választotta témájaként a költői képkalkotást.

A legfontosabb szövegről, a metaforáról három előadást hallottunk. Ezek közül SZ. SEBESTYÉN ANDRÁSÉ volt a legérdekesebb, amely a módszertani újdonsággal is szolgált, hogy köznyelvi metaforák tanulmányozásából következtetett költői metaforák szerkezetére. Ebből a metaforaelméleti dolgozathoz többek között azt a megszívlelendő észrevételt kell kiemelnünk, hogy a metaforákat nem lehet adekvát módon „lefordítani”. Azzal is egyetérthetünk, amit az előadó a szavak asszociációs udvaráról mondott; kár, hogy a bevezetett új fogalmat nem határozta el egyértelműen a szemantikai mezőtől, így ezeknek viszonyát nem mindig láttuk tisztán. Ami a metafora keletkezését illeti, SZ. SEBESTYÉN ANDRÁS koncepciója lényegében helyes, de inkább csak terminológiailag új: „az általános és az egyszerű megállapítás között feszülő asszociációs híd”, „a két szó asszociációs udvarának bizonyos mértékű átfedése” stb. voltaképpen nem más, mint a hagyományos stilisztika (sőt retorika!) tertium comparationisának „felfrissítése”. — BÜKY LÁSZLÓ Füst Milán költői nyelvről beszélt, különös tekintettel metaforáira. Az előadásból azt a meglepő adatot jegyeztük meg, hogy Füst metaforáinak 96,05%-a teljes, s csak 3,95%-a egyszerű. BÜKY LÁSZLÓ szerint ez a tény Füst Milán stílusának magasabbrendűségéről tanúskodik, hiszen — mint írja — „köztudott, hogy a teljes alakú metaforáknak nagyobb a stílusi értéke” (105). Nos, ennek az állításnak éppen az ellenkezője „köztudott” (vö.: MStilV. 94—5; KM-Stil. 111; K. SZOBOSZLAY: NytudÉrt. 77: 21). Vitatható BÜKYnek az az eljárása is, hogy a *szellemek utája* szókapcsolatot egy absztrakt és egy konkrét létező metaforikus azonosításaként elemzi. Ezzel szemben két plauzibilis ellenérv hozható fel: a) a *szellem* test nélküli lény szemantikailag nem absztraktum; b) a *szellemek utája* kifejezés egyáltalán nem metafora! — ZEMAN LÁSZLÓ a természettudományi szakszókincs elemeinek stílusi funkcióit veszi szemügyre Déry Tibornak A befejezetlen mondat című regényében, amely a tradicionális líraiságot a kémiai, biológiai, orvosi, műszaki stb. terminus technicusok rétegével ellenpontozza. A műszavaknak ez a szerepe különösen a képanyagban, a metaforák és hasonlatok kvázi-szintjén érhető tetten. A természettudományos metaforika segítségével Déry egyrészt pontosabb analízisre, másrészt az ábrázolt személyek és folyamatok elidegenítésére, elvonatkoztatására törekszik.

Két előadás merítette tárgyát a szimbólum és a szimbolizmus kérdésköréből. WACHA IMRE az elvontat konkrétallal kifejező konvencionális szimbólumok (emblémák) fogalma kapcsán Petőfi jelkép- és motívumrendszereiről nyújtott alapos áttekintést, nem feledkezve meg az egyes kép és a versegész, a versstruktúra összefüggéseiről sem. A *csillag* motívum példáján mutatta be, hogyan idézi fel, hívja elő egy-egy konvencionális jelkép megjelenése a motívumcsoport többi tagját (*nap, hold, ég, felhő, vihar* stb.). — KELEMEN PÉTER Kosztolányinak egy „önkibontó” szimbólumát, illetőleg az e köré a

jelkép köré felépített verset (A hosszú, hosszú, hosszú éjszakán) elemezte. Interpretációja az időkeret (a bergsoni értelemben vett „durée”) és a motívumstruktúra összehasonlító vizsgálatán alapul, figyelembe véve a tér- és időbeli szerkezet ellentmondásosságát, valamint a költeményen végigvonuló vonzás—taszítás kontrasztot. A mű esztétikai hatékonyságát főként azzal magyarázza, hogy a potenciális motívumkapcsolatok igen nagy mértékben (68%!) realizálódnak benne, s emiatt a vers sajátos szimbólumvilágában a dologi tárgyakkal meg nem feleltethető „szabad képi tárgyak” valamint „irracionális többlet” tesznek szert.

A költői képek harmadik nagy csoportjával, a hasonlatokkal a kongresszuson három felszólalás foglalkozott. VÍGH ÁRPÁD a hasonlat rendszerének formális elemzéséről beszélt: bevezetőjében röviden vázolta, milyen módszerekkel elemezték addig a hasonlatokat, miért nem kielégítő a tematikus felosztás és csoportosítás, s miben ad többet az eddigieknél az általa kidolgozott strukturális elemzés. GÉRARD GENETTE nyomán ismertette a hasonlító szerkezet fogalmát, meghatározását és részeit, köztük az ún. formai motívumot mint konstans elemet, invariánst (ez utóbbi gyakorlatilag azonos a hasonlítás alapjával, a tertium comparationisszal). Kutatásainak elsődleges céljaként a hasonlatformák rendszerezését, pontosabban: az elméletileg lehetséges formai típusok, sémák teljes leltárának összeállítását jelölte meg (körülbelül hatezer típusról van szó). Vizsgálódásait a jövőben ki akarja terjeszteni a hasonlatok szemantikai és funkcionális aspektusára is. Kíváncsian várjuk ennek az újabb feldolgozásnak az eredményeit. Ahhoz azonban, hogy ezek a magvas gondolatok jobban elterjedjenek, okvetlenül szükségesnek tartjuk a szerző jelenlegi terminológiai apparátusának módosítását, a hazai gyakorlathoz való közelítést, mivel az idegenszerű szóhasználat nemcsak a megértést nehezíti meg, hanem könnyen félreértéseket is okozhat (pl. a hasonlat elemeinek bővítőmennyekkel való kiegészülését dimenzióknak nevezi, s a szintagmát is a szokásostól eltérő értelemben használja). Ezen kívül van még egy tárgyi ellentétünk is: a 657. lapon idézett két költői kép („A rákok, sétáló kavicsok”; „Isten hozzátok, gondolatjaim, ti | Befalazott rabok”) nem hasonlat, hanem teljes metafora. — IMRE LÁSZLÓ a hasonlatoknak gondolati, kompozíciós, jelképi, magyarázó, hangulati, díszítő, helyzetfeszítő, jellemábrázoló és szubjektív-lírai funkcióit tanulmányozta Kemény Zsigmondnak A rajongók című regényében. A bemutatott hasonlatok hol a szereplő, hol pedig az író nézőpontját tükrözik; némelyiknek kompozicionális (előrejelző stb.) vagy koncepcionális (a regény, ill. Kemény Zsigmond világszemléletére, történetfilozófiájára rávilágító) funkciója van. — Végül e sorok írója Krúdy Gyula hasonlatainak logikai-szemantikai struktúráiról tartott előadást.

3.1. Befejezésül néhány szó magáról a kötetről. A kiadvány a kongresszus anyagát két részre tagolva közli: a szerkesztők előszava (3) után előbb az együttes üléseken (5—42), majd a szekcióüléseken elhangzott előadások (43—685) olvashatók. Emiatt SZATHMÁRI ISTVÁN zárószava a kötet elejére, a 40—2. lapra került, ami nem a legszerecsesebb megoldás.

A szekcióülések előadásai a szerzők nevének betűrendjében következnek egymás után. Ez a mechanikus rendezés minden bizonnyal elejét veszi a protokollvitáknak, az esetleges sértődéseknek, arra azonban nem alkalmas, hogy a rendkívül nagy terjedelmű kongresszusi anyagot az olvasó számára áttekinthetőbbé tegye. Érdemes lett volna fontolóra venni másfajta, nem mechanikus csoportosítási lehetőségeket is, pl. a tudománysszakok vagy a tárgykörök szerinti beosztást (az előbbire l.: A magyar nyelv története és rendszere; Actes du Xe Congrès International des Linguistes; A novellaelemzés új módszerei; az utóbbira: Style in Language. Ed. by THOMAS A. SEBOK; Langue et littérature. Actes du VIIIe Congrès de la Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes), esetleg közvetve az eredeti szekcióülések napirendjét (vö.: Poetics — Poetyka — Поэтика. Warszawa—Gravenhage, 1961.; Formateremtő elvek a költői alkotásban). Így jobban kiugrott volna, mely területeken intenzívebb, eredményesebb a kutatás, illetőleg hol van visszaesés, lemaradás, pangás.

3.2. A konferencia nemzetközi jellegének megfelelően volt egypár idegen nyelvű előadás is, ha nem is sok: százhuszról hét (három németül, kettő oroszul, egy-egy angolul és franciául; itt jegyezzük meg, hogy P. M. LIZANEC, K. E. MAJTYINSZKAJA, ALO RAUN és PAOLO SANTARCANGELI magyarul szóltak fel!). Mivel azonban az anyagnak túlnyomó többsége (94,16%-a) magyar nyelvű, elképzelhető lett volna, hogy az egyöntetűség kedvéért ezek is magyar nyelven jelenjenek meg (ahogyan ez TH. A. SEBOK professzor esetében meg is történt). Az ilyenfajta nyelvi egységesítés újabban kezd divatba jönni (vö. SEYMOUR CHATMAN [szerk.]: Literary Style: A Symposium. London—New York, 1971.; ebben minden eredetileg francia stb. nyelvű előadás le van fordítva angolra).

3.3. Az eddigiekben arról számoltunk be, ami a kötetben benne van; most ejtsünk

néhány szót arról is, ami hiányzik belőle. Nagy örömünkre szolgált volna egy részletes tárgy- és névmutató (szómutatóról nem is beszélve!), ennek hiányát azonban nem lenne méltányos felrónunk a szerkesztőknek és a kiadónak, mert ez még jobban megnövelte volna az amúgy is nagy terjedelmet és átfutási időt. Nyilván ugyanebből a megfontolásból kellett lemondaniuk a kötet összeállítóinak az előadásokat követő viták közzétételéről (erre l.: *Style in Language*; *Actes du Xe Congrès...*; *Formateremtő elvek...*), sőt még a rövidre fogott vita-összefoglalókról is (vö.: *Langue et littérature*; SEYMOUR CHATMAN i. m.). Ez már jóval érzékenyebb veszteség, de ha sajnáljuk is, megértjük.

3.4. Ismertetésünk végére hagytuk a formai és nyomdatechnikai észrevételeket, nem mintha ezeket a többenél kevésbé fontosnak tartanánk, hanem inkább azért, mivel ezek a megjegyzések már nemcsak a három szerkesztőt, hanem a nyomdát, sőt a korrek-túrát végző szerzőket is illetik.

A szakirodalmi szerzői neveknek kapitálchen szedéssel való kiemelése teljesen következtelen, rendszertelen. Ennél bizony az is jobb lett volna, ha a kiadvány egyáltalán nem él a kiemelésnek ezzel az eszközzel.

Elég sok baj van a kurziválással is. Gyakran találkozunk vele olyan helyen, ahol semmi keresnivalója sincs, pl. jelentésmegadásban (399/16-7), értelmi kiemelésben (386-8 passim), az elemzett költő nevében (468/9) stb. Természetesen arra is van példa, hogy a szükséges kurziválást valamilyen okból elmulasztják, ill. másfajta, oda nem illő kiemelés-móddal helyettesítik. Láttunk álló betűkből szedett (595/26, 616/27-8), sőt ritkítással kiemelt nyelvi adatokat is (279 jegyzet, 313; ez utóbbi ráadásul címben!).

Íde kívánczok még egy - más természetű - formai apróság: miért kellett a szerkesztők nevét nemcsak a külső és a belső címlapon, hanem a belső címlap verzőjén is feltüntetni? Elég lett volna egyszer is.

Feltűnően sok a sajtóhiba. Különösen a nevekkel álltak hadilábon a szerzők (vagy inkább a gépirónók és/vagy a nyomdászok?). Emiatt helytelenül, durva betűhibával van leírva a kongresszusi kötetben DARMESTETER (287/24), HERMANN PAUL (338/8), CASSIRER (522/3), SEBEOK (574/6), TELEGDY ZSIGMOND (630/11), ZOLNAI BÉLA (647/4) és ROMAN JAKOBSON (657/11!) neve. A sajtóhibák között néhány értelemzavaró is akad, pl. 31/19: kifejezésnormák (= kifejezésformák); 365/17: korreferens (= koreferens); 392/13-4: stilsztikai (= statisztikai); 616/19: némaalkotás (= számaalkotás). Becsüszott két pontatlan hivatkozás is: NyK. LXXXIII (32/29; helyesen: LXXIII); Néprajz és Nyelvtudomány IV, 103 (190/16-7; helyesen: XIV, 104). Egyéb hibák: 230: a lap aljáról valószínűleg lemaradt az ábra; 278/27: a kiemelt vesszor utolsó szótagjáról (*IN*) hiányzik a nyomatékmaximum jele; 408: hibás az ábra, a legalsó sorban római XI helyett mindenütt IX értendő; 468-72: tördelési hanyagság folytán Bella István versének harmadik mondata tévesen előre került, az első mondat (469) elé, elszakadva ábrájától (471).

Végül szeretném felhívni a figyelmet egypár apró elírásra, tárgyi tévedésre is: 28/7: a KMStil. nem 1969-ben, hanem 1968-ban; 31/23: a JAKOBSON-tanulmánykötet második kiadása nem 1971-ben, hanem 1972-ben; 615/8: ADAM SCHAFF szemantikájának magyar fordítása nem 1957-ben, hanem 1967-ben jelent meg (az utóbbi lehet sajtóhiba is); 191/28-9: SPITZERnek egy stílustanulmánya magyar nyelven is napvilágot látott (*Helikon* 16: 319-38); 197/4-5: a novellaelemző kötet címe helyesen: A novella-elemzés új módszerei (és nem útjai); 315/16: a József Attila-idézet pontatlan; az eredetiben: „hörpintek valódi világot” (igaz, hogy ebben a formában már nem alkalmas a *való* igenév funkciójának szemléltetésére); 684/43: a (nem létező) *becsületlenség* szó helyett jobb lett volna: *becstelenség* vagy *őszintétlenség*.

3.5. A fenti kisebb hibák, hiányosságok ellenére a *Jelentéstan és stilsztika* rendkívül hasznos, mondhatni hézagpótló kiadvány. Köszönet érte a három szerkesztőnek: IMRE SAMUNAK, SZATHMÁRI ISTVÁNNAK és SZÜTS LÁSZLÓNAK, akik hatalmas munkát végeztek a kongresszusi anyag sajtó alá rendezésével. Meg vagyunk győződve arról, hogy ez az impozáns kötet nélkülözhetetlen segédeszköz, sőt munkatársa lesz mindazoknak a kutatóknak, akik e két tudományág hazai fellendítését tűzik ki célul maguk elé.

KEMÉNY GÁBOR

Keresztes László: Unkarin kieli

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1974. 180 l.

A Finnországban működő magyar nyelvi lektorok eredményes oktató munkáját olyan kitűnő nyelvkönyvek fémjelzik, mint NYIRKOS ISTVÁN Nykyunkarin oppikirja (Tietolipas 71. Helsinki, 1972) és CSÜCS SÁNDOR Unkarin alkeet (Turun Yliopiston Suomalais-Ugrialainen Kielentutkimuksen Laitoksen töitä [= TYSUgrLait.] 3. Turku, 1973) c. műve. E két könyv „gyakorló” nyelvтанár vagy lektor recenziójára vár, és ismertetést érdemel mindkét fenti sorozat magyar vonatkozású anyaga is, például a következő kiadványok: NYIRKOS ISTVÁN: Unkarin lukemisto (Tietolipas 40. Helsinki, 1965), JAKAB LÁSZLÓ: Unkarin murteet (TYSUgrLait. 2. Turku, 1970) és CSÜCS SÁNDOR Unkarin fonetiikan harjoituksia (TYSUgrLait. 4. Turku, 1974).

Az említett munkák természetesen nem helyettesíthettek egy évtizedek óta hiányzó módszeres, modern magyar nyelvtant, hiszen SZINNYEI JÓZSEF Unkarin kielioppi című, önmagában véve jó nyelvtana (Helsinki, 1912, 1950^a) érthető módon nem elégítheti már ki a mai igényeket. KERESZTES LÁSZLÓ a helsinki egyetem magyar lektoraként (1969 és 1975 között) szerzett pedagógiai tapasztalatait a legújabb magyar nyelvtani szakirodalom alkotó felhasználásával párosítva e hiány pótlására vállalkozott.

Az Unkarin kieli [A magyar nyelv] hang-, alak-, szóalkotás- és mondatnra oszlik. A négy fő fejezetet a fontosabb ige- és névszóragozási típusok jegyzéke, forrásjegyzék és tárgymutató követi.

A hangtan (Áanneoppi 13–34) a magyar magán- és mássalhangzók hangértékét és oppozícióit, a magánhangzó-harmóniát és a mássalhangzó-váltakozásokat mutatja be, majd — többek között — a helyesírás alapkérdéseivel, a szótagolással és a hangsúllyal, sőt a hanglejtéssel is e fejezetben foglalkozik. A tömör, világos fejezethez néhány megjegyzést fűzünk. — A 14. lapon írottak ellenére éppen az előző oldalon példaszóként szerepelt *no* indulatszavak és többszörös változataiban, illetőleg a *höhöhö* indulatszavak közismerten rövid *-o/ö* áll a szó végén. — Nem pontos az a megállapítás (17), hogy a magyar vegyes hangrendű szavakhoz általában úgy illeszkednek a toldalékok, mint a finnben. A finnben illeszkedés szempontjából ugyanis mély hangrendűnek számítanak a vegyes hangrendű szavak (PAPP ISTVÁN: Finn nyelvtan. Budapest, 1958². 26), míg a magyarban bonyolultabb a helyzet (vö. MMNyR 1: 97–98). A finn egyébként is jobban kedveli a mély hangrendű toldalékokat a magyarnál, például *Tampereella* ~ *Tamperehen*, *Budapestissa* ~ *Budapestissä* ~ *Budapesten*. — A *fiu* [fijú] (19, 30, 63) és a *balra* [barra] (28) zárójelben javasolt kiejtése magyarázatot érdemelt volna. A *fiu*-féle szavakban a két vokális között jelentkező szervesetlen *j*-szerű elem a finn *j* hangnál jóval gyengébb fokú, sőt köznyelvi kiejtésünk nem is alkalmazza mindentűzt (vö. MMNyR 1: 95, 109). Az egységnyi magyar *r*-rel szemben a finn *r* 2–4 nyelvezülettel képzett (21, ill. PAPP: FNyt. 15), a magyar *-rr*-ejtése sem lehet hosszabb — inkább rövidebb — a finn rövid *r*-énél. — A finn *vitja* 'lánc' *-tj*- mássalhangzó-kapcsolata valóban csak „bizonyos mértékig emlékeztet” (19) a magyar *ty* hangra, hiszen a finn *t+j* két másik — elválasztáskor külön szótagba kerülő — mássalhangzó-fonémát jelöl (vö. a magyar *c* hang bemutatásakor a finn *metsä* 'erdő' szóközépi mássalhangzójának helyes magyarázata: 21). — Az *orakor* [órakkor], illetőleg a *vegyesen* [vegyessen] hosszú mássalhangzóval való ejtése (29) nyelvjárási (vö. pl. HSz. 1972.¹⁰ 24), az *egy* [eggy] viszont csak hosszú *gy*-vel ejtendő. — A finnben ismeretlen hangok (*a*, *ty*~*gy*, *c*~*dz*, *cs*~*dzs*) képzését kitűnő ábrák szemléltetik (13–14, 19–20). Jól megválasztott példaszor bizonyítja a magyar szavak kiejtése és helyesírása közötti eltérést (30): a *gy* fonémát hét-, a *j* fonémát hatféle mássalhangzóval, illetve mássalhangzó-kapcsolattal jelöljük az írásban. (Mivel — a fentiek szerint — a *fiu* ejtése nem egészen [fijú], a hanghiányt nem célszerű a *j* fonéma egyik realizációjaként említeni.)

Az a l a k t a n (Muoto-oppi 35–87) az igék, igenevek és a névszók tö- és ragozástan kérdéseit, továbbá a névmások, a határozószók és a névutók ragozását foglalja magában. A fenti felosztásban feltűnő, hogy a szerző a névmásokat nem sorolja a névszók közé. Ez az álláspont a magyar nyelvtani szakirodalomban (vö. BENCÉDY—FABIÁN—RÁCZ—VELCSOVNÉ: A mai magyar nyelv. 1. Budapest, 1965. 38; MMNyR 1:237 stb.) kissé szokatlan, de nem kivétel nélküli (vö. pl. GÁLFFY MÓZES: Nyelvi forma—nyelvi érték. Bukarest, 1972. 49), salaktani okokból elfogadható. KERESZTES ugyanakkor szakirodalmunk példájára kezdi az igékkel a szófajok tárgyalását. Elődje, SZINNYEI viszont a névszó-ige sorrenddel a finn nyelvtani hagyományt követte (vö. SETÁLA: Suomen kielioppi. Helsinki, 1948¹⁴; HAKULINEN: SKRK; PENTTILÄ: Suomen kielioppi. Porvoo—Helsinki, 1957; Nykysuomen käsikirja. Helsinki, 1971), talán nem véletlenül. Gyakorlati szempontból

ugyanis védhető SZINNYEI eljárása: az igékkel kapcsolatos ragozási stb. nehézségek (mindenki jól ismeri őket, aki finneket magyarra tanított) a névszók problematikájának ismeretében feltehetően könnyebben leküzdhetőek. — Bár KERESZTES morfológiája rendszerszerű és részleteiben is megbízható, egyes magyar alaktani kérdések magyarázata — az állandó változásban lévő nyelvi jelenségek megközelítése — számos esetben vitára adhat okot a szakemberek körében. Alábbi alaktani vonatkozású észrevételeink viszonylag nagy száma ezzel magyarázható. — Az ikes igék egyes szám első személyű alakjáról KERESZTES megállapítja, hogy itt a személyrag „lassan *k*-vá általánosul, és az *-m* helyén sok párhuzamos alak található” (43), vö. pl. a következő igék alaki kettősségét: *utazom~k* (35), *alszom~k* (39), *emlékszem~k* (40), *eszem~k* (41; l. még 163—170 is). Véleményem szerint viszont leíró nyelvtanaink joggal marasztalják el a gondosabb nyelvhasználatban a köznyelv által is többnyire került — a 168. lapon egymás mellett álló — *eszék, iszók, alszók* típusú alakokat (vö. MMNyR 1:502; ÉKSz. XIV), sőt RÁCZ—TAKÁCS népszerűsítő nyelvtana egyenesen kijelenti: „Helytelen, hibás alakok ezek: *eszék, alszók* stb.” (Kis magyar nyelvtan. Budapest, 1974. 107). Kétségtelen, hogy a legutóbbi időkben megváltozott az ikes ragozással kapcsolatos nyelvszokás, és az egységesülés, illetőleg a liberalizálódás felé hajló nyelvi ízlésünket több-kevesebb joggal követheti egy modern magyar nyelvtan (az ikes ragozás nyelvhelyességi kérdéseiről legutóbb: LŐRINCZE: ALH 24 [1974]:384—386). Egy külföldiek számára készülő nyelvkönyv szerzőjét mégis óvatosságra kell hogy intse: a külföldit inkább arról „ismerjük fel”, hogy irodalmias magyarsággal beszél, s ne a tankönyvből tanult, de ma még félig-meddig nyelvhelyességi hibaként kezelendő igealak tűnjön fel nyelvi igényes magyar hallgatójának. — A 3. személyű ikes és ictelen személyragok közötti ingadozás példája a könyvben: *heverész* (92), illetve *levelezik* (96) a mai köznyelvi *heverészik* és *levelez* (az ÉKSz-ben már *levelezik* is!) helyett. — A feltételes mód jelen idő tárgyias ragozású többes szám első személyű *-nök/-nők* alakját a szerző nyelvjárásiának érzi (51), én a köznapri beszédben meglehetősen modernnek, mesterkéltnek, a tudományos stílusban pedig választékos, régies-irodalmias mellékváltozatnak (vö. MMNyR 1:44; RÁCZ—TAKÁCS: KMNy. 108). BÁRCZI GÉZA talán túl szigorúan ítelt, amikor a *látnök, vennök*-féle alakoknak az alanyi ragozás megfelelő *látnánk, vennénk* formáival való helyettesítését hibának minősítette (Nyelvművelésünk. Budapest, 1974. 79). A kétféle alak következetes megkülönböztetését ma már aligha lehet megkövetelni: a kissé avult tárgyias alakhoz napjainkban jöszerevével csak a filológia szaknyelve ragaszkodik (MMNyR 1:27, 510). — A névszói esetalakokat KERESZTES rendhagyó módon négy csoportba (általános, helyjelölő, egyéb és ritkán használt esetek) sorolja (73), ezzel inkább a finn nyelvtanok felosztását követi (vö. pl. PAPP: FNY. 65). — A határozószók locatívusi *-t/-tt* ragjára a *tájt, egyenest* stb. mellé nem a legserencésebb a *Marosvásárhelyt, Győrött* alakulatokat sorolni (84; vö. helyesen: 140). E határozóragos városnevek alaki felépítése ugyan hasonlít az *örömet, most* határozószókéra (vö. TESZ. *most* alatt), mégis közismerten ragos főnévnek tekintjük őket, mert a magyar nyelvtani hagyomány tulajdonnévi jellegű határozószókat nem tart nyilván (MMNyR 1:573). — A ragos határozószók csoportosítása (84—86) nem tűnik egységesnek: a felsorolt példák nagy része leíró szempontból tőszó. Ilyen szempontú egységes felosztás voltaképpen nem is lehetséges, mert a határozószók nyelvvezékünk számára tőszavak (*ott, hogy*) és — újabb határozóragok felvételével — származékszavak (*kívülről, valószínűleg*) is lehetnek. — Számos alaktani példa igazolja, hogy a szerző a tudományos mellett a gyakorlati szempontra is tekintettel van: például felhívja a figyelmet arra, hogy a feltételes módbeli igező megegyezik a főnévi igenév tövével (50), a birtokos személyragozás 1., 2. és többes szám 2. személyének vokálisa azonos a többes szám jele (70) és a tárgyrag (74) előtt álló magánhangzóval. — Kitűnő az ige, főnév, melléknév és a melléknévi igenév alapalakjainak összegezése (56—57, 75—76, 79); az itt felsorolt igei és névszói alakokat hiánytalanul tartalmazza a könyv végén található világos, szemléletes táblázatok (ige- és névszóragozási típusok: 163—170, ill. 171—175). E két táblázatból csak az nem derül ki, hogy minek alapján (vö. nyilván NS.) készültek, és mi van bennük vastagon szedve. (A könyv bevezetésében vagy az első előfordulásnál — s nem a rövidítésjegyzékben, kissé elrejtve (12) — kellett volna utalni a példaszavak melletti — egyébként nagyon hasznos — indexszámok funkciójára.) A táblázatokban néhány hiba is van. Az *elnököl* igeinek tárgyias felszólító módú alakja (*elnököld; 167*) nem használatos, viszont a *szándékszik~szándékozik* igeinek (170) van *szándékozd* imperatívusi alakja. A névszói ragozási típusok közül a *tetű:tetűt* (172) mellől hiányzik a legalább olyan gyakori *tetvet* alak, az *öz* nyelvjárási *özt* tárgyesete (174) helyett az *özet* a köznyelvi. Itt jegyzem meg: a hagyományos *passz:passzot* (74) helyében ma már a talán analogikus *passzt* formát érzem gyakoribbnak. A *lassú* középfoka a *lassabb* (172) mellett *lassúbb* is lehet. Sok gondot okoznak a 3. személyű birtokos személyraggal ellá-

tott névszóalakok, elsősorban nyelvérzékünk bizonytalankodása miatt. Mindenesetre célszerűnek látnék néhány változtatást: *férfi:férfija* helyett *férfia* (vagy *férfiája!*) az elfogadható, a művelt nyelvhasználat a *vő:veje vője* variánsát nem fogadja el (171), a *lé:leve* népies *léje* – és *lét* 'levet' – alakváltozata elhagyható (172), a *bunker:bunkere* (173) helyett jobb a *bunckerje* (vö. általában az ÉrtSz. állásfoglalását). Az egyes szám 3. személyű birtokos személyrag alakváltozatának eldöntését megkönnyíteni szándékozó szabályszerűségek felsorolása is (70–71) – objektív nehézségek miatt – egy kissé felemásra sikerült. A *-v-re* végződő főnevek birtokos személyragja nemcsak a *sáv* főnévben és a vegyes hangrendű idegen szavakban nem (mindig) a „szabályos” *-a/-e*, hanem pl. a *táv:távja, sav:sava~savja*, ill. az *alkóv:alkóvja, primitív:primitívje, detektív:detektívje~detektívje* szavakban is. A *-h* végű főnevek *-a/-e* helyett néha *-ja/-je* ragvariánsot kapnak: *sah:sahja, padisah:padisahja, oláh:oláhja, pléh:pléhe~pléhje* (vö. VégSz. és ÉrtSz.). – Végül két apró, inkább technikai jellegű észrevétel. A változatoknak mindig a gyakoribb, illetve a javasolt formáját írnám előre, így: *szavak~szók, íkret~íkert, datól~danól* (fordított sorrendben: 64, 67, 92; a fenti elképzelés később [vö. 71] a szerzőben is tudatosul). – Az alakítani (és itt-ott a hang- és szóképzéstan) példaanyagban jó néhány ritka, régies, furcsán hangzó, ill. szinte nyelvújításnak ható – tehát főlegesen – szó is van: *rivalg 'rivall', föld 'foldoz'* (46), *lég 'levegő'* (66), *sodor 'sodrás'* (67), *hamv 'por, hamu', szád 'nyílás'* (68), továbbá *íjjút* (17), *dördüt* (93) stb.

A szóalkotás (Sanaston kartuttaminen 88–107) c. fejezet előbb a szóösszetételeket tárgyalja, majd ezt a legfontosabb ige- és névszóképzőinket tartalmazó képzőtan követi. A tömör, igényes összegezéshez kapcsolódó egyik megjegyzésünk a szerző nyelvtani rendszerének szerkezetét érinti. A nyelvtanok három hagyományos összetevőjével szemben egy negyedik, a szóalkotástan felvétele – illetőleg az alaktanból való kiemelése – indokolás nélkül semmiképpen sem meggyőző. – Figyelmet érdemel, hogy a képzett szavak (különösen az igék) gyakran igeikötősek, így pl. *ébreszt(et)* (93, ill. 94) helyett *felébreszt(et)*, *javít* (97) helyett *meg/kijavít* stb. a gyakoribb, a példának is talán alkalmasabb alak (mégis: *megszáll:szálló*; 102).

A mondattan (Lauseoppi 108–162) főbb szerkezeti egységei: az állítmányi szerkezet (az igeikötők, az állítás-tagadás), az alany (az alany és az állítmány egyeztetése), a tárgyias, a határozós és a jelzős szerkezet, továbbá a tulajdonviszonyok kifejezése, a névelők, az összetett mondatok (a kötőszók), a mondathelyettesítő szerkezetek, végül a szórend. Az alcímek szerzője felsorolása, az igeikötők, a névelők és a kötőszók mondatnyi tárgyalása a szerző modern szemléletmódjának bizonyítéka. KERESZTES a magyar mondattan sok fontos és vitás kérdését alig néhány ívre sűrítve, mintaserűen ismerteti. Egyaránt kitűnőnek tartom például a *van-os* mondatokkal (113–114), az esetragok (127–143), a határozott és a határozatlan névelő (151–152), valamint a főmondati utalószók és a mellékmondati kötőszók használatával (154–155) foglalkozó részeket. Hasonlóképpen világosan felépített a minden magyarul tanulónak oly nehéz és jelentős kérdést tárgyaló fejezet: mikor használunk tárgyias igeragozást (125–126)? Jó lett volna ennek mintájára az alanyi ragozás szabályait (126) is szemléletesen, pontokba szedve megadni (vö. pl. MMNyR 2:160–161). – A könyvben egy helyütt (43) szereplő „sisäinen objekti” ('belső tárgy') a mondatban is megmagyarázatlan maradt. – A keresztnév névelős használata (vö. 148, 149) családias-bizalmas vagy népies hangulatú. Mivel éppen a kevésbé választékos társalgási nyelvben a leggyakoribb (MMNyR 1:271–272), s alkalmazása egyébként is vitatott (vö. GRÉTSY: MNy. 54:360–364, ill. PAIS: uo. 364–365 és NAGY J. BÉLA: MNy. 55:263–270), nem feltétlenül indokolt egy külföldieknek készült nyelvkönyvben példamondatban való szerepeltetése. – A szerző leszögezi: felkiáltásokban a jelző kiemelésére határozatlan névelő használatos; pl. *Az aztán egy remek film* (152). Ez a mondat nyelvhelyességi szempontból hibás, a mondat szerkezet idegenszerű. Helyesen: *Az aztán remek egy film*. Az *egy* helye ugyanis a nyomatékos jelző és a jelzett szó között van (MMNyR 1:280, 276). – A gyakorlati okokból készült Mondathelyettesítő igeves (főnévi és melléknévi igenévi) szerkezetek (156–158) c. alfejezet finn központúnak tűnik, ezért egy kicsit kilóg az egységes magyar nyelvi rendszerből. Az itt megadott finn példamondatok magyar jelentései – a kontrasztivitás érdekes példái! – alanyi, tárgyi, határozói, jelzői szerkezeteknek, illetőleg mondatrészkifejtő mellékmondatoknak felelnek meg, ezért inkább csak függelékben volna helyük.

A nyelvtan olvasása közben számos lapszéli jegyzetet tettem, olyanokat, amelyeknek felsorolása inkább lektori jelentésben volna helyénvaló. Néhányat közülük mégis megemlítek, egy esetleges – és remélhető! – második kiadásban e kis pontatlanságok könnyen korrigálhatók. A tudományos, elsősorban a matematikai nyelvben használatos *nulladik* sorszámnevet (vö. EKSz.) például legalábbis zárójelbe tennem a számnevek

élén (80). — A nőtön-nő, telis-teli típusú szavakkal szemben (88) inkább a 3. pontban szereplő *limlom*, *diribdarab*, *dímbes-dombos* tetszik számomra egy kissé onomatopoeitikus jellegűnek, ha ezekben az ikerszókban egyáltalán van valami jelentéstöbblet saját alapszavukhoz képest (de vö. BENCÉDY—FABIÁN—RÁCZ—VELSOVNYÉ: MMNy. 1:158). — A *falon* és a *fallal* közös finn 'seinállá' jelentése (73) mellett segítséget jelentene például egy zárójelbe tett 'an/mit der Wand' vagy 'on/with the wall' kiegészítés. — A könyvben a sajtóhibák száma viszonylag csekély.

Az Unkarin kieli nem fordítás, KERESZTES LÁSZLÓ finnül írta munkáját. A szerző párját ritkító finn tudását e műben nagyszerűen kamatoztatta; kitűnő nyelvismeretre vall például a különféle névmások pontos finn értelmezése (82–84). A képzésben és a mondattanban a képzett szavak, illetve a példamondatok, az igevonzatok stb. finn jelentése olyan árnyalt, hogy hasznosnak látszanék az anyag kicédulázása a készülő magyar—finn szótár számára. A két nyelv közel azonos fokú ismerete különösen a mondattanban jut nagy szerephez. Élmény például a *Nem kell/szabad/sikerült/érdemes/lehet megcsinálni* példamondatok (121) tökéletes finn fordítása. KERESZTES jól ismeri a finn nyelvtani szakirodalmat is, így nem jelent számára nehézséget például a magyar nyelvtani terminusok finnesítése: a *liioitteluaste* 'tűzfók' (77) szerencsés kifejezés, jóval találóbb, mint SZENNYEI körülírása (UnkKo. 32). A szerző rendszeresen egybeveti a két rokon nyelvet (az sem lehet véletlen, hogy a példaanyagban sok a közös, finnugor elem!), és ezzel csatlakozik a magyar—finn kontrasztív vizsgálatokat végző két kolléga, NYIRKOS ISTVÁN és CSÚCS SÁNDOR eredményes tevékenységéhez. A két nyelv egybevetése különösen hasznos a magyar tárgyas szerkezetek bemutatásakor, a tárgy (tárgy-estet) használata a két nyelvben közismerten eltér egymástól. Véleményem szerint a kontrasztív kutatásokban szükség lenne egy — mutatóval ellátott — magyar—finn igevonzat-jegyzékre; ennek feltétlenül helyet kellene kapnia a rokon nyelvet beszélők számára készülő majdnai magyar és finn nyelvtanokban.

Egy finnek számára írt nyelvtan ismertetése talán teljesebb, ha egy magyarul tudó finn anyanyelvű kutató könyvünkkel kapcsolatos benyomását is tartalmazza. KAARINA KAREMO a könyv végigtanulmányozása során a magyar nyelvi rendszerrel kapcsolatos számos kérdésére világos, pontos és elégséges választ kapott. Megállapítja, hogy e nyelvtan a magyart haladó fokon elsajátítani szándékozók számára nélkülözhetetlen segédeszköz. A finn kollégánál a szerző szerkesztőkészségét és finn stílusát elsőrangúnak tartja, s az általa észrevett nyelvhelyességi hibák (27, 36, 44, 51, 64, 74, 78) olyan jelentéktelenek, hogy a könyv felkért anyanyelvi lektorainak sem tűntek fel, csak az éles szemű nyelvművelőnek. A nyelvünket jól ismerő KAREMO tapasztalata is megerősíti azt a véleményünket, hogy KERESZTES nyelvtana nem a kezdőknek, hanem azok számára nyújt nagy segítséget, akik a nyelvtani alapok és néhány száz szavas alapszókincs elsajátítása után, a gyakorlati nyelv vagy a szépirodalom tanulmányozásakor magyar nyelvtani kérdésekben tanácsalank (a szíves szóbeli felvilágosításért maist. KAREMÓNAK e helyütt is köszönettel tartozom).

A magyar nyelvtannal ismerkedők is bizonyára élvezettel tanulmányozzák majd a remekül megválogatott, finn—magyar vonatkozású — tehát a későbbiekben, a gyakorlatban mintaként felhasználható — példamondatokat. A szerző még a példamondatokban szereplő tulajdonnevek kiválasztásakor is ellensége a személytelenségnek, e nevek általában hús-vér emberekre utalnak (145, vö. 61, 104). A könyvben megtalálhatók a legfontosabb magyar nyelvhelyességi és helyesírási tudnivalók (az utóbbiakat összegezően l. a tárgymutatóban: 178), sőt bizonyos stilisztikai vonatkozású megjegyzések is (pl. a feltételes módú igealak stílusértékéről: 110). KERESZTES nagyon helyesen szentelt különleges figyelmet azoknak a kérdéseknek, amelyek a magyarul tanuló finneknek nehézséget szoktak okozni (ezek felsorolása a bevezetésben: 5). Olyan alakítani jelenségeket is megvizsgál, amelyeknek ismerete elengedhetetlen pl. klasszikusaink olvasásakor: így — többek között — a régies és részben irodalmias hangulatú magyar múlt idejű igealakokról is említést tesz (48–49).

A könyv irodalomjegyzéke (176) valamennyi fontosabb magyar leíró nyelvtani munkát tartalmazza. A könyvet pontos és hasznos tárgymutató zárja (177–180).

Az irodalomjegyzék alapján — a szakirodalom ismeretében — megállapítható: KERESZTES LÁSZLÓ nyelvtana nem korábbi grammatikák összegezése, kivonatolása, hanem önálló, sok új és praktikus elemet, szempontot magában foglaló, modern nyelvtan. Külön értéke, hogy rendszeresen közöl összegező táblázatokat, ábrákat, sokszor jóval többet és szemléletesebben, mint — talán LOTZ JÁNOS úttörő nyelvtanát (Das ungarische Sprachsystem. Stockholm, 1939.) figyelmen kívül hagyva — a forrásul felhasznált művek. Ez az újszerű, tömör és egzakt nyelvtan — a jól megrostált példamanyaggal együtt — a gyakorlati és a tudományos szempont összeegyeztethetőségének

jó példája, nyelvünk mai állapotának egyszerű és világos leírása, a felsorolt, jelentősnek aligha tartható hibák ellenére is megbízható tükre, a legkitűnőbb magyar nyelvtanoknak (ezek listáját l. TOMPA: UngGr. 6; VEENKER: VerzUngSuff. 13–14; stb.) méltó folytatása.

ZAICZ GÁBOR

Jékel Pál—Papp Ferenc: Ady Endre összes költői műveinek fonémastatisztikája

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 64 + 179 l.

Két szempontból is furcsa könyv a JÉKEL—PAPP szerzőpáros munkája. Egyrészt azért, mert ez a mű nem azért készült, hogy a nyelvészek és irodalmárok olvassák, hanem azért, hogy a benne közölt adatokat felhasználják, alkalmazzák. Másrészt olyan helyzet elé állítja a recenzenst, hogy csak a bevezetőül szolgáló 62 lapról van lehetősége konkrét véleményt formálni, a könyv többi része ugyanis Ady költészetének fonémastatisztikáját adja versciklusokra és kötetekre bontott táblázatok formájában. E számtáblázatokról (esetleg bíráló) véleményt mondani csaknem egyet jelentene a teljes munka megismétlésével, s ez — talán mondanom sem kell — tudományos és gazdasági abszurdum.

A könyv kérdésfeltevése elsősorban az, hogy vajon egy-egy költő életművében megfigyelhető-e általános tendenciák, általános, csak rá jellemző mutatók már a legalacsonyabb nyelvi szinten. Ilyen s ehhez hasonló típusú kérdésekre csak szigorú — e könyv adatai alapján történő — irodalmi-nyelvészeti elemzések lefolytatása után lehet majd válaszolni. Ady költészetének — hazánkban első — teljes fonémastatisztikája éppen e kérdések megválaszolásához nyújt majd igen értékes segítséget.

A szerzők Ady Endre összes verseinek a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában, 1971-ben megjelent kiadását vették alapul, s néhány vers kivételével valóban feldolgozták Ady egész költészetét. A szerzők arra törekedtek, hogy olyan számítógépes programot hozzanak létre, amely jó közelítéssel (szerintük egy tízezrelék pontatlansággal) alkalmas magyar nyelven írt szövegek fonémáinak azonosítására. Ezt a célt el is érték, s csak egyet lehet velük érteni abban, hogy éppen a fonémákat, s nem a hangokat választották statisztikai elemzésük tárgyául. (Az individuális ejtési variánsok sok esetben önkényes rögzítése csak nehézségeket s pontatlanságokat, az értékelés során pedig talán még irodalmi vitákat is eredményezhetett volna.) A fonéma- és hangstatisztika közötti különbség csak mintegy egy százalékot tesz ki, elég durva közelítéssel tehát hangstatisztikát is kapunk.

A könyv törzsrészét alkotó, az egyes verskötetekre és ciklusokra vonatkozó statisztikai táblázatok felépítése a következő. Az úgynevezett Fej tartalmazza az adott kötetre vagy ciklusra meghatározott összetett adatokat, mint például az összes fonémák száma, az összes szó, az összes magánhangzó száma, a magánhangzók hangrend szerinti eloszlása stb. Az ezután következő Betűrendes mutató az idegen, a magyarétól különböző hangértékkel szereplő betűk kivételével ábécérendben közli a fonémák betűjeleit s azok előfordulásának abszolút és viszonylagos gyakoriságát. Ugyancsak a betűrendes mutatóban szerepelnek a bevezetésben bemutatott távolságmeghatározás szempontjából elengedhetetlen vektorok is. Itt jegyzem meg, hogy esetleg érdemes lett volna a [és _ jeleket a kiírószerkezeten az általuk jelölt betűkre (tehát *i*-re és *ü*-re) kicserélni. Ez egyáltalán nem nagy vagy bonyolult munka, s a feldolgozás során semmin sem változtat (a számítógép számára csak a lyukkombináció a fontos, az azonban ugyanaz marad), s ilymódon a kiírás eredménye még közelebb kerülhetett volna a nyomdaipari termékhez. A Csökkenő gyakoriság szerinti mutató nevének megfelelően közli az adatokat, valamint a kumulált darabszámot (= szumma db) és a kumulált százalékokat (= szumma%) is. Egyesek számára talán meglepő, hogy ez utóbbi táblázat szumma% rovatában nem csak legalul szerepel a 100%, hanem néhány esetben már korábban is. Így például a teljes Ady összesítő táblázatában (3) már a 60. sorszámnál (= rangnál) elérjük a 100%-ot, pedig még csak ezután következik négy fonéma, összesen 23 előfordulással. Ez a tény azzal magyarázható, hogy a viszonyítási alaphoz képest ezeknek a fonémáknak a részaránya már annyira kicsi, hogy tízezrelékben nem is lehet megadni, viszont maga a táblázat csak két tizedesjegy pontosságig adja meg a százalékos értékeket (ennél nagyobb pontosságra — az adott nyelvészeti s irodalmi szempontokat tekintve —

valóban nincs is szükség). Így adódik, hogy az összesítésben szereplő 13 db *dz* fonéma százalékban kifejezett előfordulási aránya 0,00%.

Hiányolható a könyvből a 66 dimenziós térben definiált távolságviszonyoknak és -számításoknak a 20. lapon adottnál részletesebb bemutatása. Eppen ezért nem egészen világos, hogy a szerzők miért nem használtak föl egy egyszerűbb, fonémaszálékokon alapuló modellt (amelyben például a fonémaszázalék határozná meg valamilyen módon a megfelelő vektor hosszúságát), annál is inkább, mert a százalékok, — s ezt a szerzők is említik egy helyen — éppúgy függetlenítik az adatokat a statisztikai minta nagyságától, mint azt az ő modellük teszi.

E könyv anyagának gyors elkészülte és nyomdabakerülése (az ötletet a nyomdakész, mellesleg egyenesen a számítógépről kapott nyomdakész kéziratból nem egészen öt hónap választja el) jó példát szolgáltat arra, hogyan lehet megtalálni helyes a határvonalat a precizitás és a (jó értelemben vett) nagyvonalúság között. Bármelyikük túlzásba vitele egyben a statisztikai munka csődjét jelenti. A túlzott precizitás a végtelenségig kinyújtja a munka elkészültének végső határidejét, feleslegesen bonyolítja (s egyben drágítja) a számítógépes programot, s mivel statisztikailag (különösen elektronikus számítógéppel) többnyire csak viszonylag nagy adatmennyiségeket érdemes feldolgozni, valójában nem térül meg az előkészítésbe befektetett munka, a kapott eredmények felhasználhatósági idejével kapcsolatos veszteségekről nem is beszélve. A túlzott nagyvonalúság ezzel homlokegyenest ellenkező eredményre vezet: olyan túlzott mérvű pontatlanságot hoz magával, hogy a felhasználás szinte lehetetlenné válik, esetleg teljesen értelmetlenné teszi az egész statisztikai feldolgozást is.

E könyv még egy — a számítógépesek számára közismert — tanulsággal szolgál a nyelvészek és irodalmárok számára. Egy elektronikus számítógépen elvégzett munka költségeinek viszonylagos nagysága nem jelenti azt, hogy egy másik, de pontosan ugyanazon algoritmus alapján feldolgozott adathalmaz (ugyanakkora adatmennyiséget feltételezve) gépi átfuttatása is ugyanolyan sokba kerül. Ha a program nem változik, akkor a további adathalmazok feldolgozásainak költségei egyre jobban közelebb kerülnek a tiszta gépi idő költségeihez, hiszen a legtöbbbe éppen a gépi programnak az elkészítése, folytonos javíthatása kerül. Ez — tisztán gazdasági szempontból is — az elektronikus számítógépek nyelvstatisztikában történő széleskörű alkalmazása mellett szól.

FÜREDI MIHÁLY

Опыт обратного диалектного словаря

Пособие по словообразованию. Редактор М. Н. Янценецкая. Составители: О. И. Блинова, С. И. Ольгович, В. В. Палагина, М. Н. Янценецкая. Изд-во Томского университета. Томск 1973. 170 л.

A kis alakú, szerény kiállítású (a kiadó egyetem rotaprintjén 300 példányban készült) könyvecske párját ritkítja a maga nemében: nyilván az elsők között van (ha nem éppenséggel a legelső) a szövegmutató tájszótárak sorában. Az előszóból (3.1.) kiderül, ki milyen arányban vállalt munkát összeállításából a címlap versóján felsorolt négy egyetemi docens közül (a fő szerep szemmel láthatóan a szerkesztőé volt, neki külön előadása is hangzott el a szövegmutató tájszótárak hasznáról, ennek téziseivel [1972] azonban nem sikerült de visu megismerkednünk). Az ezt követő bevezető részből («Опыт обратного диалектного словаря» и возможные аспекты использования его материалов в лингвистических исследованиях) — 4—25) kiderülnek a munka tartalmi részletei; ezeket konkrétábbá teszi a tulajdonképpeni bevezetés (Введение 26—28); ezek után jön a szótári rész (29—170. l.).

A szerzők 15.458 címszót állítottak a tergo sorrendbe a szótári rész közel másfél-száz lapján. (Sajnos, magáról a rendezés technikai oldaláról nem írnak — valószínűleg kézzel végezték el ezt a fáradságos munkát. Ismeretes, hogy hasonlóan járt el BIELFELDT [1958], előbb egyenként fordítva is átírva hallgatóival a címszókat, majd így rakatva őket betűrendbe; emlékezetes MATER szellemes ötlete, ő a rendszeren lelyukasztott címszójegyzék szalagját fordítva tette be a gépbe s így jutott el az egyes címszók for-

dított alakjához, stb.) Valamennyi címszó az Ob középső folyása mentén elhelyezkedő nagyorosz dialektusok szókincséből van merítve úgy, hogy azok egyike sem fordul elő pontosan ilyen alakban és/vagy jelentésben egyetlen nagy orosz szótárban sem. A címszók jelentős része megfelelő lexikográfiai szereléssel napvilágot látott egy e dialektusokról nemrég megjelent szótárban (1964–1967; összesen 7342 vagy 7242 címszóval), több mint a felük azonban itt szerepel először — részint az előbbi szótárhoz készülő pótkötet kézírata alapján, részint pedig az egyetem orosz nyelvi tanszékén lévő cédulaanyagból. (NB: Ez sem egészen sokaság, hogy valamely szókincs először a tergo formában lásson napvilágot — a szerzők ígérik, hogy e szavakból egy külön függelék-kötetben fognak lexikográfiailag számot adni.)

E szóvégmutato szótár ugyanis, elődeihez hasonlóan, értelmezést természetesen nem ad, tehát a korábban hagyományos tájszótárakban nem közölt szavaknak nincs hol utánanéznünk. Maga a helyesírási alak, amelyben a címszók szerepelnek, legtöbbször árukkodik a szófajról is: ige, visszaható ige (főnévi igenévi alakban: -ть, -ться), melléknév, főnév. E tömeges szófajok esetében épp ezért az összeállítók általában nem is adnak szófaji megjelölést, csupán a névmások, interieciók, határozószók, viszónyszók, számszavak előtt áll ott a megfelelő rövidítés. Hasonlóan gazdaságos, mégis példamutatóan pontos elbánásban részesültek a homonimák. Így mindenekelőtt nem is tekintették homonimáknak az eltérő hangsúllyal rögzített lexémákat, ezek nyilván valóban csak homográfok a hangsúlyt nem jelölő írásban. Így például külön szerepel a *третьёводнecь* és a *третьёводнecь* alak (sőt alattuk még a *третьёводнecь*, ill. *третьёводнecь* címszók is külön állnak; az utóbbi két alak helyesírási 2-je természetesen a [v], ill. esetleg egy zöngés gégeréshang jelzésére szolgál [vö. Селищев 1921/1968, 240, 310], az 1964–67-es szótár példáiiban [v] áll e helyt). Valóban homonimáknak számítanak viszont a más-más szófajhoz tartozó egyedek, így pl.: *пocлѧ*¹ határozószó és *пocлѧ*² viszónyszó (jelölve így: nap. ПОСЛѧ¹, предл. ПОСЛѧ² — a szófaji minősítés tehát, igen helyesen, mert nem zavarva az a tergo-rend megkívánta jobb margót, elől áll). Egy-egy címszó kaptak ugyanakkor a szófajon belüli homonimák, ám a szó elé tett emelt kereszt hívja fel rájuk a figyelmet: **бáба*, **цáба*, **кoпчáга* stb. — összesen 313 ilyen, egybeűritett pár van. Látható, hogy ez a megközelítés eltér a nálunk hagyományosnak tekinthető „homonima-álhomonima” felosztástól, ám hasznosságát, következetes alkalmazhatóságát nem lehet tagadni.

Az eddig említettekben kívül a szótár minden egyes többtagú szónak jelöli a hangsúlyát. (Ez egész természetesen és létfontosságúnak tűnhet az orosz esetében — mégis, egy olyan kiváló filológus vezetése alatt, mint amilyen MAX VASMER volt, elkészült és igen-igen drága orosz a tergo szótár egyetlen hangsúly nélkül jelent meg! [1958–1959].) A címszó elé tett emelt csillag pedig külön utal a paradigma hiányos voltára, e hiány részletezése nélkül: **гоньбá*, **дрoгá*, **голодoвкa*, **сoснoвкa* stb.

A bevezetés bizonyos szófaji áttekintést is nyújt. Eszerint az anyag kb. 28%-át tették ki az igék (4323), 11%-át a mellékevek (1713), mintegy felét a főnevek, 5%-át a határozószók (a fennmaradó néhány száz címszón egyébként, kisebb szófajok osztoznak). Ha ezt összevetjük az orosz irodalmi nyelv szótárainak hasonló alakjaival (vö. JOSSELSOHN 1965), akkor kiderül, hogy ez utóbbiakban némileg több igét, illetőleg mellékevet vettek listára (35, ill. 16%), a főnevek rovására (42%). A főnevek nagyobb arányát egy tájszótárban elég természetesen tekinthetjük. Míg a különféle cselekvések, tulajdonságok területenként hasonló számúak lehetnek, a reáliák — s ezek nevei, a főnevek — a tájnyelvben kiemelkedhetnek. Annak megmutatásában, hogy egy a tergo lista milyen hasznos lehet az orosz nyelv kutatója számára, a szerzők a bevezetésben tovább is mennek: közlik a szótárból könnyen kiolvasható tövek szerinti megoszlást az igék és a mellékevek számára, stb.

Ragadjunk ki példaképpen két apróságot a szótári részből: a) Míg az orosz irodalmi nyelvi szótárakban ilyen alig van, itt feltűnően sok a (hangutánzó, ritkán egyező) ikerszó, leginkább interiecio: *цáба-цáба*, *пpока-пpока*, *мпpока-мпpока*, *тúнка-тúнка* stb. (összesen 70 körül), ritkábban határozószó: *миркoм-ладкoм*, *мáло-мáло*, *мáло-мáленькo*, *oтпáль-oтпáль*. Zömmel gyaníthatóan állathívogatók, ill. hessegetők, így nagyob számuk a paraszti élethez közelebbi tájszótárban természetes. Figyelmet érdemelnek még a bennük előforduló „nem kanonikus fonémák” (vö. REFORMATSKIJ 1966), legalábbis ilyenekre látszanak utalni egyes helyesírási alakzatok (így például a *mnp* a bilabiális tremuláns egyezményes jele). b) Míg ezek az ikerszók egy „közönséges” tájszótárból is előbukkantak volna (legfeljebb kevésbé áttekinthetően), immár csak egy szóvégmutato tájszótárból lépnek elének egyes ritka, különös stb. szavak. (Hogy mi a „ritka”, azt az idézett két orosz a tergo szótáron kívül, annál könnyebben és jobban, a legújabb orosz a tergo szótárból lehet megállapítani [Обратный,

1974]). Csak egyetlen példát itt, a „nazális + ž” tővég: ромжа,¹ панжа, чёнжа² több változattal mindegyik. Az ilyen tőszóbeli ritkaságok valószínűleg etimológiai érdekességekkel is szolgálnak majd, nem csupán szóképzésével, ahogy a szerzők szerényen jelzik munkájuk alcímében.

Irodalom

- H. H. BIELFELDT, Rückläufiges Wörterbuch der russischen Sprache der Gegenwart. Berlin 1958
- H. H. JOSSELSON, Automatization of Lexicography. [= Lecture on the] 1965. International Conference on Computational Linguistics [New York]
- E. MATER, Rückläufiges Wörterbuch der deutschen Gegenwartsprache. Leipzig 1970
- R. GREVE—B. KROESCHE, Russisches rückläufiges Wörterbuch. Unter der Leitung von M. VASMER. Berlin—Wiesbaden 1958—1959.
- Обратный словарь русского языка. Изд-во «Советская Энциклопедия». Москва 1974
- A. A. Реформатский, Неканоническая фонетика. — Развитие фонетики современного русского языка. Москва 1966. 96—109.
- A. M. Селищев, Диалектологический очерк Сибири. Вып. 1, Иркутск 1921. — Избранные труды. Москва 1968. 223—389.
- Словарь русских старожильческих говоров средней части бассейна р. Оби. Т. I—III. Томск 1964—1967. [Отв. ред.: В. В. Палагина]
- M. H. Яценецкая, Об использовании обратных диалектных словарей в лингвистических исследованиях. — Материалы межвузовской научной конференции, посвященной 50-летию образования СССР. Вып. 5. Томск 1972. 152—153.

PAPP FERENC

The Hungarian — English Contrastive Linguistics Project Working Papers 1— 4. és 6.

Szerk.: László Dezső, William Nemser. Linguistics Institute of the Hungarian Academy of Sciences and Center for Applied Linguistics. Budapest 1972—75

1. Eltérő nyelveket, nyelvi rendszereket, illetőleg bizonyos nyelvi sajátságokat összevető kontrasztív kutatások a nyelvészeti diczeiplinák között nem rendelkeznek önálló státussal, inkább csak önálló témaköröknek tekinthetők. Mindenesetre egyszerre több ágazat témaköreinek, s nem is mindig a periférián elhelyezkedő mellékkérdések halmazának. A kontrasztív vizsgálatok ihletése kettős, eredményeit két fontos szakterület használhatja föl. Részben az idegen nyelvek oktatásának nagyobb arányú elterjedése tette szükségessé, hogy a mindenkori tanítandó és az anyanyelv olyan sajátosságait gyűjtsék fel, amelyek markánsan különböznek, s ennél fogva az oktatásban különös gondosságot tesznek indokolttá. Itt mindenekelőtt eltérésekről van szó; azt, ami egyező vagy hasonló a két nyelvben, a tanár egy egyszerű „ugyanúgy, mint”-tel el is intézheti. A nagyobb körben föllelhető egyezések, (azonosságok és nagyfokú megoldásbeli hasonlóságok) egy másik ágazatot érdekelnek, az univerzálék kutatását. Nyilvánvaló, hogy ha valamely nyelvi megoldás minden vagy több nyelvben azonos formában fejeződik ki, akkor ebben az azonoságban olyan tipológiai tény rejlik, amely az egész emberi gondolatrendszer törvényeinek és korlátainak van alávetve, következőképpen — tágabb értelemben — az ember mint faj antropológiai jellemzője.

Az említett kettős érdekelttség teremti nehézségeket az elnevezésben. Voltaképpen az összehasonlító, az összevető (komparatív) jelző kíváncsnak a kontrasztív helyére, ezt a terminust azonban a történeti nyelvtudomány már réges-rég lefoglalta. A kontrasztívval az a hiba, hogy szükségszerűen egyoldalú szembe-

¹ Az 1964—67-es szerint: 'ma inkább: *казара*, (птица) кедровка' (Томская обл., Верх-Кетский район Колпашевский район), 'esetlen, a varjúhoz hasonlító, annál kisebb, színes tollazatú madár'.

² Az 1964—67-es szótár 'часть замка рыболовного снаряда «чердак»' (Томская область, Парабельский район) szerint: 'a „cserdak” nevű halászfelszerelés zárjának része'.

állítódást sugall. Magyar nyelvterületen még nem tapasztaltam, de másutt a konfrontatív jelzővel kísérleteznek, s ez valóban szerencsésebben megfelelne a kétirányúságnak. Lotz János a kontrasztív mellett foglal állást, s inkább ebbe akarja beleértetni a közös tulajdonságokat kereső aspektust is (WP 1, 7)¹.

2. Magyarországon két nyelvvel kapcsolatban folynak szervezett formában ilyen vizsgálatok. A francia–magyar kontrasztív vizsgálatokat PERROT és SZÉPE GYÖRGY kezdeményezte, a régieket, s eddig nagyobb gárdát foglalkoztatót, a magyar-angol tárgykört LOTZ JÁNOS, aki nemcsak szorgalmazója volt a vállalkozásnak, hanem odaadó igyekezettel teremtette meg az anyagi feltételeket is hozzá. Ezekon kívül inkább szórványos, mint módszeres kutatások vannak magyar–szerb-horvát viszonylatban, főképp DEZSŐ LÁSZLÓ révén, s elvétele egyéb nyelv vonatkozásában is (KIEFER FERENC, illetőleg e sorok írója a svédvel kapcsolatban igyekeztek kezdeményezni). Az észt és a magyar közötti párhuzamokkal HAVAS FERENC foglalkozott.

A kontrasztív vizsgálatok lehetséges témáinak száma elvileg végtelen: mindig minden összevethető, amit az egyik nyelv szakterülete új megállapításként leír, s vonatkozatható egy kiszemelt másik nyelvre is; ilyenformán a nyelvtudomány új eredményeivel egyszerűen automatikusan új kontrasztív tárgykörök születnek. Nincs korlátozva továbbá az összevetendő nyelvek körét illetően. Míg például a nyelvek genezise után nyomozó történeti nyelvészet a sumérral nem foglalkozhatik komolyan, egy konfrontatív, tipológiai vizsgálat számára nincs kizárva ez a sajátos téma sem (félreértések elkerülése végett: történeti konzekvenciák nélkül, úgy, ahogy bármely nyelv bármely másikkal egymás mellé állítható). Ebből következőleg a nyelvi rendszer teljes hierarchiájának bármely része és rétege szolgálhat összehasonlítás tárgyául: a fonéma-rendszertől — elvben — akár a nyelvhasználat bizonyos szociális szabályaiig.

3. A WP 1. száma — JOHN LOTZ tollából — éppen fonológiai cikkeket fog össze. A magyar, illetve az angol (amerikai) zárhangok, réshangok, affrikáták, közös néven az obsztruens hangkapcsolataiban előforduló változatok használati szabályait állítja egymás mellé a két nyelvben. Az eredmény nem pusztán az egyes fonémák realizációjában tapasztalt szabályszerű eltérések felsorolása, hanem az az általános tanulság is, hogy a fonemikus szint mellett a fonetikai jelenségek is alkothatják önálló és jelentős tárgyát nyelvészeti vizsgálatoknak (WP 1: Contrastive study of the morphophonemics of obstruent clusters in English and Hungarian, 7). Praktikus, oktatási célok mellett a fonéma-realizációk összehasonlítása „fonemikus eredményeket” is hoz LOTZ JÁNOS másik rövid dolgozatában (WP 1: Comparison of the glides [semivowels] in English and Hungarian, 8–12): /j/ és /i/ — egy angol számára elvileg — lehetne ugyanannak a fonémának két varinása [jellegzetesen fonetikai terminusokkal, ugyanannak a fonetikai jelenségnek két szabályos alternánsa], de az angol anyanyelvű számára a *kéri* és a *kérij* jelentéskülönbsége szükséges és elégséges ismérve lesz az /i/ és a /j/ fonemikus önállóságának. A magyar anyanyelvű számára pedig — az angollal való összevetésből az a meglepő lehetőség merül fel, hogy például az *autó*, az *Európa* vagy a *tautológia* szó [w] eleme esetleg önálló, bilabiális /w/ fonéma ejtésbeli megjelenítője.

4. A magyar nyelv a témája LOTZ JÁNOS második kötetének a WP-ben (Script, grammar, and the Hungarian writing system, 1–48), mégpedig ahogy egy angol anyanyelvű közelíthet hozzá. A cím annyiban lehet megtévesztő, hogy a szerző az írás és a grammatika általános kérdéseit tárgyalja, s csak az írás esetében dokumentálja ezt a kapcsolatot a magyar nyelv példáján.

A kiindulás az, hogy a grammatikusok (az amerikai strukturalistákról van szó) az írást általában nem tekintik a nyelv részének, holott ez a felfogás ahhoz az abszurd következtetéshez vezet, hogy például a Language című folyóirat — mivel hogy megjelenési formája szerint betűk sora — nem is angol nyelvi anyag, mint Lotz erre a szemléletre gúnyorosan replikáz (WP 2, 7). Az írás és a nyelv egészének összetartozásában három aspektus van, (1) az íráskép és a szemantikai szint, (2) az íráskép és a morféma, illetőleg (3) az írás és a beszéd (folyamata) közötti viszony (vö. WP 2, Part I). Ezt az elméleti áttekintést válogatott bibliográfia zárja.

Ami mármost a magyar írásrendszert illeti, a szerző először összegyűjti a magyar írásformákban szereplő betűket, a mellékjeleket, néhány egyéb írásszimbólumot, s még a szövegrendezés általános szokásairól is megemlékezik (WP 2: 17–25).

Az írás és a beszéd megfelelésének tárgyalásában persze nem kerülhető el a magyar fonémák állományának, a magyar fonéma-rendszernek a problémája. Ismeretes, hogy a fonológia megteremtődésével olyan nyelvelírás elv jött létre, amely különb-

¹ A kiadványok (Working Papers) egyes füzetekre a WP + sorszám rövidítéssel hivatkozom.

séget tesz a jelentésmegkülönböztető értékű — nevezzük így! — hangtípusok, valamint olyan beszédbeli artikulációs egységek között, amelyek ilyen szereppel nem bírnak. A prágai fonológiai iskola eredményeinek magyarországi hatása, illetőleg LAZICZIUS működése révén — magyarországi kialakulása előtt a magyar hangállománynak olyan képe volt érvényben, amely egymás mellett, azonos értékkel tüntette föl a fonéma értékű hangtípusokat, valamint a főbb variánsokat. GOMBOCZ rendszerében ilyenformán egymás mellett szerepelt az [ŋ] és az /m/ vagy az /n/. Mellőzve volt viszont a rövidillabiális /a/, s úgy szerepelt, mint szerény „vendégmunkás” a teljes értékű magyar hangok mellett. Az új szemlélet jelentősen módosított ezen a képen. LAZICZIUS magyar fonológiája óta (1932—36) számos kísérlet történt egy teljes inventárium összeállítására. Ennek egyik utolsó változata LOTZ JÁNOSÉ. Figyelmet érdemlő újítása az úgynevezett marginális elemek vétele. Ezek olyan elemek, amelyek elvétele, egy-egy szóban fordulnak elő, ám jelentésmegkülönböztető értékűek. Így például a rövid illabiális /a/ a *passz* szóban más jelentést indukál, mint amelyet (a)-s változata kifejez. Ugyanígy az /e:/ betűnév és az /e/ mutató névmás eltérése megint csak fonemikus különbségnek felel meg. A mássalhangzók között a hagyományos rendszer elemeivel szemben meg egy félhangzó, a /w/ jelenik meg váratlanul. Ám míg a szóban forgó magánhangzók fonemikus értékűek, úgy látom, a /w/ fölöslegesen csapódik hozzá a magyar mássalhangzó fonémák állományához: nincs olyan szó, amely egy /w/ megléte által különbözne egy másik szótól. Emellett [w] csak kötött hangsorokban jelenik meg, nevezetesen /a/ után, ennek megfelelően nem egyéb, mint az /u/ kombinatórikus variánsa. Kimaradnak viszont a rendszerből a hosszú mássalhangzók. (Ezeknek a kérdését másutt tárgyaltam, itt most nem térek ki rájuk.)

LOTZ úgy találja, hogy a magyar fonémák és a grafémák, ahogy az egyedi írásszimbólumokat nevezi, nagyjában és alapvetően jól fedik egymást. Ez azt jelenti, hogy az egyes magyar fonémáknak külön jelük van, s az egységnyi írásszimbólumoknak egyetlen magyar fonéma felel meg. Kivételek persze bőségesen akadnak. A /j/-nek például három graféma felelhet meg <j>, <ly> és <y>, másrészt a zárt /e/ fonémát tartalmazó hangrendszer-változatunkban az /e/ — /e/ eltéréseinek az írásrendszerben nincs megfelelője.

A kis kötet külön fejezete az igazodások magyar eseteit gyűjti egybe, mégpedig ahogy ezek az írásformákban tükröződnek. Változataikat a mintaszövegen mutatja be egy feladatlapszerű illusztráció (37—9). Az akkomodáció speciális változata, mert fonemikus változásokat indukál, a felszólító igemód jelének szerteágazó sokfélesége a magyar ige-ötvekben. A zárófejezet ennek teremti meg a rendszerét, mégpedig különös tekintettel az írásmódban gyakorolt variációkra (The imperative in Hungarian [spoken and written], 41—7).

5. WILLIAM NEMSER külön kis kötetben (WP 3) fogja egybe a magyar—angol kontrasztív vizsgálatok körében az Egyesült Államokban eddig megjelent munkák eredményeit (Contrastive research on Hungarian and English in the United States, 1—43). Az angol—idegen nyelv módszeres kontrasztív vizsgálatok projektumai között előkelő helyet foglal el a magyar—angol összevetés. Pusztán a nagy világnyelvek, a német, a spanyol és a francia előzi meg a már elvégzett feladatok mennyiségét illetően.

NEMSER a következő két kritérium alapján tesz különbséget a munkák között: igazi kontrasztív elemzésekről van-e szó, vagypedig „hibaforrás-keresésről” (error analysis); illetőleg: melyek az elméleti s melyek a kísérleti megközelítésű tanulmányok? Az elméleti munkák közül (mint kiderül, ezeken a nyelvrendszer tényeinek és szabályainak összevetését kell értenünk) a szerző a következőket tárgyalja, illetőleg foglalja össze. LOTZ: Notes on structural analysis in metrics [Megjegyzések a metrika strukturális elemzéséhez], LOTZ JÁNOS két további dolgozata, azok, amelyek a WP 1 anyagát adták, majd NEMSER és F. JUHÁSZ kötete: A contrastive study of Hungarian and English phonology [A magyar és az angol fonológiai összevető vizsgálata], az ehhez kapcsolódó és szintén tekintélyes terjedelmű munka, OROSZ Contrastive analysis of English and Hungarian grammatical structure-je [Az angol és a magyar nyelvtani rendszer kontrasztív elemzése]. A kísérleti anyaggal dolgozó, mindenekelőtt gyakorlati problémákat megoldani hivatott munkákat összegezve ezeket úgy jellemzi, mint amelyek a bázisnyelv és a célnyelv beszédjelenségeiben igyekeznek interferenciákat találni, illetőleg ezek hiánya révén ismét csak hibaforrásokra bukkanni. Ezek közül igen figyelemre méltó MADARÁSZ idézett munkája (Contrastive linguistic analysis and error analysis in learning English and Hungarian — disszertáció, University of California, 1968). A birtokos személyragok használatának hibaarányai és a nyelvi megoldásmódok hasonlósága—különbözése között talál ugyanis összefüggést, s ezeket teszteredményekkel dokumentálja.

6. A kontrasztív nyelvi elemzéseknek a nyelvtudományban elfoglalt helye, episztemológiai megítélése — egyszerűen az elméleti vonatkozások legszélső köre — külön monográfia témája, amelynek szerzője, DEZSŐ LÁSZLÓ WILLIAM NEMSERREL együtt előadásban összegezte a legfontosabbakat. Az előadás az 1971-ben Pécsen tartott „kontrasztív nyelvészeti konferencián” hangzott el. A WP 4 anyaga négy előadás, s ezek közül az első DEZSŐ és NEMSER dolgozata (Language typology and contrastive linguistics 1—26). A cím elárulja, hogy a szerzők nyelvészeti részdiszciplínának (subdiscipline) tartják művelt területüket, s leginkább a tipológiai kutatásokkal látják egybetartozónak.

Elméleti tereprajzukban mindenekelőtt a tipológia tárgyválasztását és történetét tekintik át. Eszerint: feladata egyfelől olyan tipológiai szabályok földerítése, amelyek specifikusak nyelvek bizonyos típusaira, másrészt olyan univerzális elvek kutatása, amelyek minden nyelvre érvényesek (3—4). Hogy ez a megközelítés eddig milyen kísérleteket jelent, s milyen eredményeket könyvelhet el, külön történeti vázlat tárgya (5—6), érdekes, hogy ebben MARR helyet kap — habár természetesen mint intő példa —, de MAX MÜLLER stadialitás-elmélete nem kerül említésre, s SAPIR mellett WHORF is megérdemelte volna legalább a szerény utalást.

Ahol a tipológia leginkább „tetten érheti” a nyelvekben megnyilvánuló általánosan érvényesülő megoldásokat, a nyelvvelsajátítás (7—9), itt a szerzők az anyanyelv és az idegen nyelv elsajátításának eltéréseivel kezdve végigjárják a kérdéskör nyelvi és pszichológiai vonatkozásait.

A legizgalmasabb rész a tipológia és a kontrasztív nyelvészet összefüggése és egy ajánlott kutatási program vázlata. A kontrasztív nyelvészet követendő célja olyan elvek keresése, amelyek az idegen nyelv tanulásának a módozatait jellemzik (amelyek lehetővé teszik az idegen nyelvek elsajátítása tanulási jellemzőinek előrelátását” 11). Emellett olyan úgynevezett „átviteli” (közvetítő) szabályok fölfedezése, amelyek gyümölcsözően felhasználhatók a bázis- és a tárgynyelv tipológiai eltéréseinek áthidalásában. Elméleti feladata pedig az összetetés tárgyául szolgáló két nyelv bizonyos tulajdonságainak viszonyítása révén e két nyelv elvi sajátosságainak jobb megismerése. A kutatási eljárás néhány lehetséges változatát példák illusztrálják.

A WP 4 további tanulmányai gyakorlati, az angol nyelv iskolai tanításában fontos témakörökkel foglalkoznak: STEPHANIDES ÉVA — tájékoztatásul nyelvtanárok számára — a brit és az amerikai angol sztenderd főleg fonetikai eltéréseit írja le (Contrastive aspects of British and American English with implications for Hungarian learners of English, 27—43); NÁDASDY ÁDÁM az angol kérdő mondatok tanítási problémáit tekinti át (Interrogative sentences in English: a language teaching problem for Hungarian, 45—52), végül ismét STEPHANIDES ÉVÁTÓL olvasunk elemzést a forgalomban lévő angol társalgási nyelvkönyvek hasznavehetőségéről, amelyet a szerző tesztvizsgálatokkal ellenőrzött (A contrastive analysis of English and Hungarian textbooks of English 53—65).

7. (A WP 5 — STEPHANIDES ÉVA: A contrastive study of the English and Hungarian article — külön ismertetés tárgya.)

8. Mondat szintű prozódiai tényezők összetetésével foglalkozik VARGA LÁSZLÓ (WP 6: A contrastive analysis of English and Hungarian sentence prosody 1—14). Munkája bizonyos értelemben mintaserző és bravúros: ahhoz, hogy összehasonlítása mindkét nyelv felől nézve viszonylag teljes legyen, meg kell oldania olyan kérdéseket, amelyek az egyik nyelvben már igen, de a másikban esetleg még nem tisztázottak. Ennek a kívánalomnak egyik járulékos eredménye a grammatikai frázisok magyar hangsúly-mintáinak tipológiája; ez akkor is számottevő eredmény, ha olyan elmunkálatokra támaszkodik, mint ELEKFIÉ.

Mind a kutató nyelvész, mind a nyelvtanár számára egyik legbonyolultabb kérdés a szupraszegmentális jelenségek leírása, illetőleg megtanítása. Természetesen nem azért, mintna ezek a nyelvben kiismerhetetlenek, szabálytalanok volnának, s csak valamiféle misztikus nyelvi intuíció tenné lehetővé elsajátításukat. Sokkal inkább azért, mert ezek nyelvi alkalmazásában olykor több szabály jut szerephez egyidejűleg, egymás fölé rendezve (például szórendi szabályok és hanglejtésformák; hanglejtésminták és hangsúlyszabályok és így tovább). Leírásukat, más nyelvek hasonló sajátágaival való összetetésüket ez persze egyáltalán nem könnyíti meg.

A WP 6 először a nyelvek összehasonlításában felhasználható szupraszegmentális eszközöket ismerteti röviden (11—28): gyakorlatilag csak a hangsúlyról (fonetikai eszköze a hangerő) és a hanglejtésről (fonetikai eszköze a hangmagasság) lehet szó, hiszen az időtartamnak mindkét nyelv területén bizonyos értelemben izolált értékei vannak; ami ez utóbbiból közössé tehető, az legfőljebb a ritmus megfelelő vonatkozásai meg a beszédtempó; a ritmus tárgykörében végzett összetetés is csak igen korlátozott

lehet (a kötetben kifejezetten egyoldalú is), s a szerző nem tartotta feladatának, hogy a tempóval foglalkozzék, hiszen munkájának témája a „mondat-prozódia”, ahogy ő nevezi.

Az egyes tényezők összevetésére két nagyságrend kínálkozik: a grammatikai frázisoké egyfelől (29–74), valamint, másrészt, a mondat típusaié. Fölmerülhet elvben még egy következő hierarchikus szint, a nagyobb terjedelmű beszédszakaszé, de még ha erre ki akart volna is térni VARGA LÁSZLÓ, aligha talál alpanyagot a szakirodalomban. Az eljárás lényege az, hogy először ismerteti a hangsúlyelrendeződés fontosabb típusait a frázison belül, majd a mondaton belül. Egy ide kapcsolódó rövid fejezetben — a hangsúly ritmikai okokból történő változásainak kérdéséről az angolban — ugyanezekben a szerkezeti egységekben a hanglejtésváltozatokkal ismerkedünk meg (összefüggésben szórendi inverziókkal). A szerző ezután képezi a kettő különbségét, s ezeket mint hibaforrásokat külön is lajstromozza. Ez utóbbi eljárás a WP szinte összes kötetére vonatkozóan problematikus elvre épül.

Valamennyi összehasonlítás mögött az a kimondatlan föltételezés rejtezik, hogy a két nyelvben alkalmazott eljárások és eszközök különbsége — hibaforrás, s ahol a tanuló ilyen különbségbe botlik, ott nyomban hibázni is fog (VARGA LÁSZLÓ például egyenesen *error prediction* címszó alatt veszi sorra az eltéréseket). A köztudat és részben a köznapi tapasztalat szerint ebben nagy adag igazság van. Gyakorta azonban mégsem ez a helyzet: néha számottevő eltérések ellenére a sarkalatosan idegen megoldásmód könnyebben rögzítődik (magyar anyanyelvű könnyebben tanulhatja meg a német jelzős szerkezetek ragozási szabályait, mint egy dán; s dánban pedig azonos eljárás szerint alakulnak a jelzős szerkezetek — hogy egy felszínes, de többször megélt tapasztalatomat említsem). Továbbá, ha a különbségek foka szerint alakulna a hibázások aránya, azonos mértékű különbségek esetén azonos hibaszámot kellene konstatálnunk. Erre még nem láttam bizonyító anyagot. Arról lehet inkább szó, hogy — most az egyéni képességek közötti eltéréseket figyelmen kívül hagyva — nyilvánvalóan a pusztán különbség a maga nyers valóságában hibaforrás ugyan, emellett azonban gyaníthatóan hat egy másik törvényszerűség is, az idegen nyelv tanulásában: a nagyobb különbség inspiráló ereje a különbség produkálására.

9. A WP eddigi hat kötetében három fonológiai, egy vázlatos elméleti, két grammatikai tárgyú és — az utóbbival együtt — két prozódiai témájú tanulmány, valamint az eddigi kutatásokat történeti áttekintése — ez eddig a magyar–angol kontrasztív projektum summája. Természetesen a vizsgálatok lehetőségének csak egy része valósult meg. A jövő terveiben bizonyára ott szerepelnek — az idegen nyelv oktatásában megkülönböztetett jelentőségű — „beszédközpontú” kontrasztív kutatások, valamint elméleti kérdések (például a hibaforrás-problémakör) kimerítő tárgyalása is.

SZENDE TAMÁS

Sign, Language, Culture

Szerk.: A. J. Greimas, R. Jakobson, M. R. Mayenova, S. K. Saumjan, W. Steinitz, S. Żółkiewski. Mouton, The Hague—Paris, 1970, 723. l.

Az 1970-ben megjelent kötet lényegében két szemiotikai konferencia anyagát tartalmazza: az egyiketVarsóban tartották 1965-ben, a másikat Kazimierzben 1966-ban. Valójában tehát mintegy tíz évvel ezelőtt megszületett tanulmányokról van szó, melyek egy akkoriban még viszonylag új, sajátos céljait és feladatait kereső, módszereiben még bizonytalanok tudományról, a szemiotikáról voltak hivatottak keresztmetszetet adni. Arra a kérdésre, hogy mi is a szemiotika, a kötet nem ad választ. Annyit már 1965-ben is tudunk, hogy a szemiotika a jelrendszerek tudománya, és hogy a természetes nyelvek is egyfajta jelrendszert képviselnek. A szemiotikáról ennél többet tulajdonképpen kötetünkből sem tudunk meg. A szemiotika sajátos feladatai és módszerei tisztázatlanul maradnak (igaz, ez még a mai szemiotikai kutatásokra is vonatkozik). Kötetünk tanulmányainak olvasása közben óhatatlanul felmerülnek bennünk olyan kérdések, hogy vajon a szemiotikának vannak-e egyáltalán különleges feladatai, és hogy vajon nem csupán a különféle, már régebben ismert tudományágazatok (az irodalomtudomány, a nyelvészet, a zene- és filmtudomány, a folklór, stb.) összefoglaló neve minden sajátos tartalom nélkül. A cikkek tekintélyes része mintha csak új terminológiai köntösbe öltöztetne rég ismert jelenségeket és összefüggéseket. A szemiotika sokszor

minden belső tartalomtól megfosztott név csupán, funkciója csak külsőséges, divatjellegű. A nyelvészben a fent említett kérdéseken kívül bizonyára (és tegyük hozzá: joggal) felmerül a következő kérdés is: mit nyer a nyelvtudomány azzal, ha a nyelvet egyfajta szemiotikának rendszernek tekinti, vagyis ha a nyelvtudomány egy tágabb tudomány, a szemiotikának részévé válik? A kötetünkben szereplő nyelvészeti jellegű cikkek erre a kérdésre semmiféle választ nem adnak. Sőt inkább az az önkésztünk, hogy e cikkek bármilyen nyelvészeti antológiában szerepelhetnének, a szemiotikához csak annyiban van köziük, hogy a természetes nyelvi jelrendszerrel foglalkoznak. Érdemes e helyen megjegyeznünk, hogy bár a kötet címkeinek megírása óta eltelt tíz év szemiotikai kutatásai sem hoztak a nyelvelmélet számára használható eredményt, számos más tudományban új utat nyitottak a kutatás számára (gondolunk itt az irodalomtudományon kívül elsősorban a képi és hangjelrendszerekkel foglalkozó tudományokra és a folklórra). Ezekben a tudományokban a szemiotika majdnem hogy azonosul a strukturalizmussal: náluk a strukturalizmus a szemiotikát jelenti vagy fordítva, a szemiotika azonos a strukturalista megközelítésmóddal. E téren már a kötetünkben is számos cikk tesz tanúságot a strukturalista-szemiotikai módszerek előnyeiről.

A kötet tíz nagyobb egységből áll. Az első általános kérdésekkel foglalkozik (General Topics). Az ide sorolt cikkek közül a szemantikai kutatásairól ismert francia nyelvész A. J. GREIMAS írása („Sémantique, semiologiques et sémiologies”) érdemel figyelmet. GREIMAS különbséget tesz szemantikai, szemiotikai és szemiológiai rendszerek között. Felfogása szerint a szemiotika a kifejezés (expression), a forma tudománya, a szemiológia pedig a tartalom (contenu), a jelentés. A szemantikaelmélet tulajdonképpen a szemiotika és szemiológia összekapcsolása. GREIMAS cikke nem is annyira e terminológiai kérdések tárgyalása miatt érdekes, hanem mindenekelőtt azért, mert a gyűjtemény cikkei közül talán legvilágosabban mutatja a szemiotika fogalma körüli bizonytalanságokat. Az általános kérdésekkel foglalkozó munkák közül utalunk még ROMAN SUSZKO tanulmányára, mely a nyelvészet és logika kapcsolatával foglalkozik (Remarks Concerning the Relations between Linguistics and Logic). A szerző a bevezetőben fájlatja, hogy a nyelvtudósok nem foglalkoznak a nyelvészet és logika közötti kapcsolatok kérdéseivel. SUSZKO cikkének megírása óta azonban lényegesen megváltozott a helyzet. Ma a logikusok és nyelvtudósok közös erőfeszítéssel kutatják a nyelv rejtelmeit. Ez a szoros kapcsolat azonban nem annyira a matematikai logika és a nyelvtudomány, mint inkább az analitikus filozófia és a nyelvtudomány között alakult ki. SUSZKO tanulmánya így ma már csak történeti érdekesség.

A kötet második részében a jelentés kérdéseivel foglalkozó tanulmányokat találunk (The Problem of Meaning). Meg kell jegyeznünk, hogy a határ e rész és a következő, vagyis harmadik rész között (Nyelvi modellek) sokszor önkényesnek tűnik. Így például véleményünk szerint E. V. PADUCSEVA és I. BELLERT—W. ZAWADOWSKI cikkei inkább a második részbe tartoztak volna. A második rész cikkei közül tulajdonképpen egyik sem nyújt sokat. J. KURYLOWICZ csak tézisekkel szerepel (Metaphor and Metonymy in Linguistics), A. A. ZALIZNJAK cikke is tézisszerű (A propos de la division des déinences nominales russes en parties significatives), megállapításai nem mindig érthetők. H. HIZ cikke érdekes kérdéseket vet fel (Disambiguation — vagyis többértelmű szerkezetek egyértelművé tétele), de megállapításai egy-két kivételtől eltekintve ma már közhelynek tűnnek.

A harmadik rész és három, ma is figyelemreméltó dolgozatot tartalmaz. Az egyik A. K. ZSOLKOVSKIJ és I. A. MELCSUK tanulmánya, amely az azóta már nemzetközileg is ismertté vált „gondolat-szöveg”-modellt körvonalazza. (A cikk 1969-ben némi változtatással angolul is megjelent, majd újabb változatban és ismét angolul 1974-ben.) A modell legteljesebb kifejtését Melcsuk nemrég megjelent könyvében találhatjuk. (Opit' teorii lingviszticeszkijh mogyelej „Szmyszl — Tyekszt”. Nauka, Moszkva, 1974). A ZSOLKOVSKIJ—MELCSUK-féle elmélet ismertetésére itt nem térhetünk ki, annyit azonban érdemes itt megjegyeznünk, hogy a moszkvai nyelvészek elmélete a mai jelentés tan legjelentősebb vívmányai közé tartozik, ismerete minden, a jelentés tan kérdéseivel foglalkozó kutató számára nélkülözhetetlen. A nyelvi modellekről szóló rész másik értékes cikke JU. D. APRESZJANÉ, aki a szintaktikai módszerek fontosságát hangsúlyozza a szemantikai leírás szempontjából. (Opiszanyije szemantiki csez szintakszisz). Ezt a módszert fejlesztette azután tovább a szerző nemrég megjelent könyvében (Leksziceszkaja szemantika. Nauka, Moszkva, 1974), melyben szintaktikai kritériumokat használ fel a szinonímia egyes fajtáinak vizsgálatánál. Az APRESZJAN által használt kritériumok nemcsak általános elméleti szempontból fontosak, a szerző megfigyelései az orosz nyelv szemantikai rendszerének megismerése szempontjából is értékes adalékokat szolgáltatnak. E. V. PADUCSEVA cikkében a matematikai logika

szerepét vizsgálja a természetes nyelvek szemantikájának szemszögéből (Language of Mathematical Logic Viewed as a Semantic Model of Natural Languages). Az e cikkben felvetett gondolatok némelyike (pl. a tagadó mondatok elemzése) ismét felbukkan a szerző nemrég megjelent könyvében (O szemantike szintakszisa. Nauka, Moszkva, 1974). PADUCEVA az elsők közé tartozott, akik a természetes nyelvek szemantikájának leírásánál a logikai módszerek fontosságát hangsúlyozta. A nyelvi modellekről szóló részben szerepel S. K. SAUMJAN dolgozata is (Semiotics and the Theory of Generative Grammars). SAUMJAN a generatív grammatikát szemiotikai rendszernek tekinti. Elképzelése szerint a generatív grammatikának nem szükséges közvetlenül valamely természetes nyelvet generálnia, mint ahogy azt CHOMSKY gondolja, hanem felépíthető olyan generatív grammatika is, amely egy univerzális szemiotikai nyelvet generál. A természetes nyelvek generálására szolgáló szabályok tulajdonképpen leképezési szabályok, amelyek az univerzális szemiotikai nyelvet valamely konkrét természetes nyelvre képezik le. A kötetünkben levő cikkben SAUMJAN bemutatja modelljének főbb vonásait. Tudjuk azonban, hogy a SAUMJAN-féle modellnek számos hátránya van. Ezek közül a legszembetűnőbb talán az a körülmény, hogy SAUMJAN univerzális szabályai közül egy adott természetes nyelv generálásánál a legtöbb elő sem fordul. Hibája a SAUMJAN-féle elméletnek az is, hogy az univerzális szemiotikai nyelvről a konkrét természetes nyelvre való átmenet teljesen önkényes: a szabályok alakja nem árulja el, hogy alkalmazhatók-e valamely természetes nyelvben. SAUMJAN tanulmányából, és későbbi cikkeiből, könyveiből sem, nem tűnik ki mi az előnye az általa javasolt generatív elméletnek más generatív (vagy nem generatív) elméletekkel szemben. Elégkétséges tehát, hogy a nyelvész számára egy ilyen általános (ha tetszik: univerzális) szemiotikai rendszer valaha is hasznos eszközzé válhat.

A kötet negyedik része a Nyelvpszichológia címet viseli. E részben összesen két cikket találunk. Az első cikk, mely sajnos túlságosan rövidre fogott ahhoz, hogy az olvasónak nyújthasson valamit, E. WEIGLÉ, akit egyéb írásaiból jól ismerünk. Az általa kifejlesztett úgynevezett „deblokkoló” módszer érdekes eredményekre vezetett az afatikusok nyelvének vizsgálatánál. A második cikk szerzői R. M. FRUMKINA és A. P. VASZILJEVICS. A szerzők a szógyakoróság néhány kérdésével foglalkoznak (Nyekotorije voproszi vozpriyatija verojatnosztyej szlov), pontosabban azzal, hogy a szógyakoróság hogyan függ össze a megértéssel. A probléma érdekességéhez nem fér kétség, a cikk azonban a statisztikai nyelvészeti cikkeknel gyakran megtalálható hibába esik: a felhasznált szógyakoróságok megbízhatatlanok, és a szerzők a statisztikai módszereket nem alkalmazzák kellő óvatossággal.

TH. A. SEBEOKnak zoosemiotikai cikke az egyetlen tanulmány a kötet ötödik, hasonló címet viselő részében. Úgy véljük, hogy az állatok „nyelvének” tanulmányozásánál már nagyobb szerepe van a szemiotikának, mint az emberi nyelvének. SEBEOK tanulmánya is ezt látszik bizonyítani.

A következő, hatodik rész hosszú címet visel: Nem nyelvi szemiotikai rendszerek rekonstrukciója és leírása (The Reconstruction and Description of Non-linguistic Semiotic Systems). Az e részben szereplő két cikk közül csak V. V. IVANOV és V. N. TOPOROV tanulmányáról teszünk említést (K szemiotyiceszkomu analizu mifa i rituala na bjelorusszkom materyiale). IVANOV és TOPOROV cikke a kötet legterjedelmesebb és talán legérdekesebb tanulmánya. A szerzők nemcsak részletesen elemzik a bjelorussz mítoszokat és rítusokat, hanem elemzésük eredményét formális rendszerbe is foglalják, amely — a szerzők állítása szerint — része lehet egy a mítoszok és rítusok leírására alkalmas univerzális szemiotikai rendszernek. A cikk gondos áttanulmányozása, úgy véljük, minden kételkedőt meggyőzhet arról, hogy a szerzők által alkalmazott módszer, mely némi rokonságot mutat C. LÉVI-STRAUSS elméletével, sok új eredményt hozott, amely végül is egy módszer helyességének egyik legalapvetőbb kritériuma.

A film szemiotikájával foglalkozik a hetedik rész. Az itt szereplő cikkek címeiből már megtudjuk, hogy a film szemiotikája mivel is foglalkozik: a denotáció szerepe a filmben, a konnotáció és denotáció kapcsolata a filmben, a metafora és metonímia és a film, a film mint nyelvi rendszer, EJZENSTEJN generatív poézise, a film szemantikája EJZENSTEJN műveiben. A film szemiotikájának művelői a nyelvészetből kölcsönzik szakmai szókincsüket, de itt valódi párhuzamokról és nem csupán képes beszédről van szó. Érzésünk szerint a cikkek ugyan túlságosan általánosak (valószínűleg a film „szemiotikája” még kevésbé foglalható pontos szabályokba, mint a természetes nyelveké), de sejtetni engedik azokat a gazdag lehetőségeket, melyek itt még szemiotikai szempontból kiaknázásra várnak.

A nyolcadik részt átugorva (mely egyébként furcsa módon más-más címet visel angolban, franciában és oroszban: The Semiotics of Visual Art — La sémiotique de

peinture — Szemiotyka iszkussztva) néhány szót kívánunk még szólni a két utolsó részről, melyet ma talán a szövegelmélet címszó alatt lehetne összefoglalni. Ezek a kötetben Az irodalom szemiotikája, illetőleg Az idézet problematikája címet viselik (az utóbbiban a zenei idézetről is szó esik). Az irodalom szemiotikája itt többé-kevésbé azonos azzal, amit ma irodalmi strukturalista szövegelméletnek neveznénk (megkülönböztetve a nyelvészeti szövegelmélettől). Sajnálatos módon kötetünkben strukturalista elemzések helyett itt is, éppúgy mint a kötet többi részében, a legtöbb cikk általános kérdésekkel foglalkozik, amelyek néha annyira általánosok, hogy semmitmondókká válnak. Pedig talán éppen az irodalom szemiotikája terén nyújthatott volna a kötet többet, hiszen a film, a folklór és a képzőművészetek szemiotikája mégis csak újabb kutatási területnek számított a hatvanas évek közepe táján, míg az irodalmi szemiotika már akkor is bizonyos hagyományokra tekinthetett vissza (gondolunk például JAKOBSON, LEVIN, RUWET és mások munkájára). Kár, hogy a szövegelmélet egyik ismert francia kutatója, ROLAND BARTHES, nem fejt ki részletesebben tézisszerű megállapításait (La linguistique du discours). Mit lehet öt oldalon erről a problémáról mondani? Ugyanilyen tézisszerű CLAUDE BREMOND tanulmánya is, amely a narratív egységek egymásutánja és azok funkciójának kombinációival foglalkozik (Combinaisons syntaxiques entre fonctions et séquences narratives). JU. K. SCSEGLÖV, T. TODOROV és D. M. SZEGAL strukturalista elemzései viszont (Petronius, Dhoderius de Laoclos és Mandelstam egy-egy művének alapján) a kötet értékes tanulmányai közé tartoznak.

Az idézet néhány szövegelméleti szempontját tárgyalja ANNA WIERZBICKA Leírások vagy idézetek? c. tanulmányában. A szerző felfogása szerint, ha valamely *A* kifejezés egy bizonyos kontextusban nem helyettesíthető egy vele egyébként szinonim *B* kifejezéssel (szemantikai és nem stilisztikai okok következtében), akkor *A* idézetet rejthet magában. WIERZBICKA ilyen módon magyarázza, hogy miért helyes „Az igazi művész soha sincs megelégedve művével” mondat szövegében „Az igazi művész elment (nevetett, elaludt, stb.)” mondatokkal, amelyeket furcsának érzünk. WIERZBICKA cikke nyelvészeti szempontból is érdekes és ha nem is oldja meg az „idézet” minden problémáját, sok olyan gondolatot vet fel, amelyen érdemes elgondolkoznunk. Az orosz nyelvre vonatkozóan az idézet nyelvészeti problémáit B. SZ. SVARCKOFF mutatja be (O nyekotorih lingviszticesszkih problemah szvjazanih sz citaciej (na matyeriale russzogo jazika)). SVARCKOFF cikke azonban inkább anyaga miatt érdekes, elméletileg nem annyira világos, mint WIERZBICKÁÉ. Az idézetekről szóló rész többi tanulmányát túl általánosnak érezzük, ezért nem is kívánunk itt velük foglalkozni.

Mielőtt összegeznénk véleményünket, úgy véljük, érdemes két általános kérdést röviden érintenünk. Az egyik: miért van az, hogy a nyelvészet — kötetünk tanúsága szerint (az azóta megjelent szemiotikai munkák is ezt látszanak igazolni) — nem tartozik a szemiotika sajátos területei közé? Más szóval, amíg a kötetünkben is szereplő különféle tudományágazatokban a szemiotikai kutatás értékes eredményeket tudott és tud felmutatni, addig a nyelvészet terén meggyőző szemiotikai munka nem született. A kérdés valószínűleg azzal függ össze, hogy a természetes nyelveknek már régóta van elmélete és strukturalista elmélete is már vagy félévszázada. A szemiotikai kutatások fellendülése idején (közelítőleg kötetünk cikkeinek keletkezésekor) a természetes nyelveknek már volt egy rendkívül fejlett elmélete: a generatív grammatika. A generatív grammatikában a hatvanas évek vége felé már felbukkantak a pragmatikai szempontok (a szemantika ekkorra már régen beépült az elméletbe), és ma már nem állunk túlságosan messze egy pragmatikai elmélet megalkotásától. A generatív grammatikán kívül számos más elmélet is hozott gyümölcsöző eredményeket a nyelvtudomány számára. A nyelvész, ha úgy kívánta és ha lehetőségei megengedték, már a hatvanas években felhasználhatta az elméleti nyelvtudomány eszköztárát és módszertanát. Más volt azonban a helyzet a zene- és filmtudományban, a képzőművészetekkel foglalkozó tudományágazatokban, sőt talán még az irodalomtudományban is. Ezeknél nem volt a nyelvészeti elméletekhez hasonló mélységű és fejlett módszertanú elmélet. Náluk az elméleti igényű kutatás a szemiotika címszó alatt kezdett kibontakozni, és ezeken a területeken a szemantika ma is mélyebb értelmet takar, mint a nyelvészetben.

A másik kérdés: azt mondtuk, hogy véleményünk szerint a szemiotika mint önálló tudomány még nem találta meg sajátos módszereit és feladatait. Mint a jelrendszerek összefoglaló tudománya még csak gyermekcipőben jár. Részben ennek a körülménynek köszönhető, hogy a nyelvészetet nem tudta eddig új szempontokkal gazdagítani. Ezzel azonban nem kívánjuk azt mondani, hogy a jövőben sem várhat a nyelvészet indíttatást, új belátásokat vagy akár új módszereket a szemiotikától. Ahhoz, hogy erre egyáltalán sor kerülhessen, a szemiotikának az eddigi nyelvelméleteknél lényegesebben gazdagabb vagy pedig más, de hasonló mélységű elméletté kell válnia.

Nem kívánjuk kétségbe vonni egy mindenféle jelrendszert átfogó tudomány létjogosultságát. Egy ilyen tudomány nyilvánvalóan a nyelvész számára sem lehet közömbös.

Összegezve tehát véleményünket: a kötet sokat ígér, de keveset ad. A tanulmányok tekintélyes része semmitmondó. Néha egy-egy tanulmány túl rövid ahhoz, hogy valamit mondhasson, gyakran azonban egy tekintélyesebb terjedelmű tanulmány is csak üresjáratokból és közhelyekből áll. Tudatában vagyunk annak, hogy a tanulmányok megírása óta eltelt tíz év alatt sok érdekes és értékes szemiotikai munka született és talán nem egészen helyes a hatvanas évek közepe táján született munkákat mai szemmel szemlélni és mai tudásunk alapján megítélni. Véleményünk szerint azonban a jelen esetben mégiscsak az a döntő, hogy egy könyv mit tud nyújtani a mai olvasónak. A kötet értékes tanulmányai közül is jó néhány azért túlhaladott, mert újabb és részletesebb munkák állnak rendelkezésünkre (gondolunk itt például MELCSUK, ZSOLKOV-SZKIJ, PADUCSEVA, APRESZJÁN, WIERZBICKA munkáira). A kötetet akkor forgathatjuk haszonnal, ha áttekintő képet kívánunk kapni a hatvanas évek szemiotikai kutatásainak problémáiról, a kutatás szintjéről és eredményeiről. A szemiotikai irodalomban nem jártas nyelvész pedig megtudhatja a kötetből, hogy a szemiotikai módszerek nagyobb haszonnal alkalmazhatók a film, a képzőművészetek és az irodalom területén, mint a nyelvészetben.

KIEFER FERENC

Papers in Interdisciplinary Speech Research

Proceedings of the Speech Symposium Szeged, 1971. Szerk.: J. Hirschberg, Gy. Szépe, E. Vass—Kovács) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 366 l.

A Szegeden, 1971 augusztusában tartott beszéd-szimpozion világosan megmutatta, milyen széles körre terjedt ki az elmúlt negyedszázadban a beszéd kutatása. Nemcsak különböző részdiszciplínákról van szó, hanem ezek együttműködéséről, egymással való összefüggéséről is. A beszéd-kutatás interdiszciplináris jellege egyben arra is fényt vet, mennyire komplex jelenség maga a beszéd. A kötet — külön formai tagolás nélkül — a beszédnek és a beszédvizsgálatnak úgyszólván minden aspektusára vonatkozólag tartalmaz friss, korszerű eredményeket. „Up to date” jellegét csak fokozza, hogy közli a szimpozion kerekasztal-beszélgetésének teljes anyagát, amelyben a beszéd-kutatás jövő perspektíváiról esik szó.

A beszéd-kutatás hagyományos területe továbbra is a beszéd ejtés-fiziológiai, akusztikai és perceptív aspektusainak vizsgálata. A szimpozion anyaga mindhárom részterületen számos újdonsággal szolgál. LADEFOGED, DE CLERK és HARSHMAN (Parameters of tongue shape. 147—8) olyan vizsgálatokról számol be, amelyekben a szerzők röntgenfilmre vették a nyelv artikuláció közbeni mozgását (ez korábban még a legjobb kontraszt-anyagokkal is nehézségbe ütközött). SAWASHIMA és USHIJIMA (The use of the fibroscope in speech reserch. 229—32) a gyógyászatban most elterjedő metódust alkalmazták a gége beszéd közben való megfigyelésére: szálóptikát bocsátottak a kísérleti személy gégejébe, ahonnan a mozgás eseményeit filmre vették (az eljárással képet kaphatunk a hangszalagok állásának módosulására vonatkozólag a mássalhangzók egyes csoportjainak ejtése közben). SUBOSITS ISTVÁN és KEMÉNY FERENC elektromiografikus méréseikről számolnak be, a hangátmeneteket vizsgálták (Electromyographic investigations of sound connection. 133—8).

A beszéddel kapcsolatos kutatások mindezideig — úgy is mondhatnánk — legnagyobb talánya, hogyan képes a fül a különféle értékek között fluktuáló hangjelenségekből (analóg tényezőkből) diszkrét, definitív típusokat „kihallani” (digitális módon értékelni). Az akusztikai jellemzők mindenesetre jellemző értékek körül mozognak, amelyek statisztikai módszerrel meghatározhatók (vö. L. POLS—H. TROMP, Analysis of Dutch vowel spectra. 205—6). Az akusztikai paraméterek meghatározása a mai beszédakusztika legaktuálisabb feladata, az automatikus beszédfelismerés és a mesterséges beszéd problémáinak megoldása szempontjából bir nagy jelentőséggel. (I. E. PAULUS, Automatische „Cluster”-Analyse von Sprachdaten. 203—4; H. SEIDEL—E. PAULUS, Hauptkomponentenanalyse von Sprachdaten. 235—8; H. MANGOLD, Zur Verdichtung von Sprachspektren. 167—70). J. SELVAGGI és J. DE CLERK cikke (Dynamic effects of a constriction on the eigenvalues of the vocal tract employing Webster's wave

equation. 239–44) kidolgozza a beszédképző csatorna alakváltoztatási szabályszerűségeinek matematikai leírását.

Jelentős helyet foglal el a kötetben a beszédnek mint a nyelv alkalmazási szférájának kérdése. SZÉPE GYÖRGY és KOVÁCS EMÓKE (Linguistic structure — speech structure. 269–72) a beszéd szintjeinek mibenlétét és egymáshoz való viszonyát világítják meg új fényel, DEME LÁSZLÓ (Units and levels in speech. 55–6) a nyelv szerkezete és a beszéd szerkezete közti összefüggéseket tárgyalja kivonatossan. WACHA IMRE a beszéd „zenei” elemeit foglalja rendszerbe (System und Zusammenhänge der text-phonetischen Ausdrucksmittel. 295–9). TERESTYÉNI TAMÁS a beszédnek a kommunikációs rendszeren belüli helyzetével foglalkozik (Sprechkunde in der Massenkommunikation. 273–4). Speciálisan magyar téma LOTZ JÁNOS cikke (The Hungarian vowels: Inventory and system. 163–6), amelyben a magyar magánhangzórendszer újrafogalmazásának lehetőségét veti fel, és VALACZKAI LÁSZLÓÉ (Vergleich der Realisierung ungarischer und deutscher e-Laute. 289–90), amely kontrasztív fonetikai tárgykör is egyben.

Az alkalmazott beszédkutatás tárgykörét legnagyobb hányaddal a beszéd- és hallászavarok vizsgálata képviseli. BARTÓK JÁNOS egy skizofrén beszélő hanganyagát interpretálja (On phonetic features in schizophrenic speech. 23–6). HIRSCHBERG JENŐ (Klinische und akustische Analyse von pathologischen Säuglingstimmen. 117–26) diagnosztikailag felhasználható akusztikai eljárásról mutat be. Süket gyerekek beszéd-készségének vizsgálata nyomán mutat rá MÁRTONY JÁNOS az artikulációs mozgások és a hallásélmény párhuzamaira (Pitch range of deaf children. 171–4), szó esik a pseudo-glottisz (műtét utáni) kialakulásáról (A. SAFRÁN—I. LÁSZLÓ, Die Pseudoglottis, ihre Formen und Herausbildung. 225–9), valamint egyes betegségek specifikus hangjelenségeinek kérdéséről (pl. A. NOVÁK, The voice of children with Down's syndrome. 197–200; L. RENDI, Beobachtung der Eigenheiten der Stimmgebung bei den Downschen Kranken. 217–20).

A szimpozionon LOTZ JÁNOS és SZÉPE GYÖRGY vezetésével kerekasztal foglalkozott a beszédkutatás jövőjének kérdésével. A gyűjtemény kétségkívül legizgalmasabb fejezete ennek az anyaga (315–41). Az egyes tudósok, összesen tizenhárman, a holnap kutatási perspektíváit illetően maradéktalanul egyetértésüknek adtak hangot a beszédkutatás szükséges komplexitását illetően. Elsősorban az automatikus beszéd felismerés és a mesterséges beszéd témakörében várnak átütő eredményeket az elkövetkezendő tíz évben. Egyhangúlag a kölcsönösen egymásra vonatkoztatott vizsgálati eljárások alkalmazása mellett törtek lándzsát (tehát a beszédfiziológiai eredmények ellenőrzésére a mesterséges beszéd alkalmazásánál, a mesterséges beszéd kialakításában elért eredmények kontrolljaként pedig percepció tesztek felhasználásánál javasolják); különösen hangsúlyozzák a szintézis útján való elemzés fontosságát.

Mind a jelen eredményeinek felmérése, mind a jövő útjainak megszabása szempontjából nemzetközi jelentősége van a kiadványnak. Különös öröm, hogy viszonylag röviddel a konferencia után napvilágot látott az anyag. Kissé sajnáljuk viszont, hogy a szerkesztők nem vonták össze témakörönként is az előadások leírt változatát, az olvasó így könnyebben tájékozódna.

SZENDE TAMÁS

Ladislav Gáldi: Contributions à l'histoire de la versification roumaine

La prosodie de Lucian Blaga. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 205 l.

Váratlanul megszakadt alkotó tevékenységének utolsó két évtizedében GÁLDI LÁSZLÓ különös szenvedéllyel fordult a verstan és a stílusztika művelése felé; páratlanul sok oldalú életművében még ezen belül is sajátos egységet képviselnek román prozódiai tanulmányai. Már az Eminescu költői stílusáról írott művéből (Bukarest 1964), de még inkább most ismertett könyvéből kiderül, hogy a program jellegű első tanulmányban (Esquisse d'une interprétation fonctionnelle du vers ALH 3:373–409), majd a további kutatásai során felmerült kérdésekről írott cikkeiben (pl. Littérature comparée et métrique comparée en Europe Centrale: ALitH 5:207–13; Le vers libre est-il libre? Omagiu Rosetti 1965. 265–70.) tulajdonképpen a saját verselemző gyakorlata során felmerült problémák elméleti jellegű megoldására törekedett. A recenzens nem titkolhatja azt az

érzését, hogy ezeknek a rendkívül magas követelményeknek igazában csak megfogalmazó-juk tudott megfelelni: az átfogó világirodalmi tájékozottság, a nyelvésztől elvárható adekvát megközelítési módszerek alapul szolgáltak ahhoz, hogy a végsőkig kifinomult művészi érzékenységű kutató behatoljon egy-egy költő belső műhelyébe és végigjeljelemezze a vers születését és szerkezetét.

Az erdélyi székely Lucian Blaga (1895–1961) a XX. századi román költészetnek egyik legkiemelkedőbb egyénisége. Elvitathatatlanul nemzeti költő, a román hagyományok folytatója, de egyben merész újító és kísérletező, aki fokozatosan hasonlított át költészetébe elsősorban a német expresszionizmus (George, Trakl, Dehmel), de nem kevésbé az amerikai Walt Whitman formanyelvét. Különösen meggyőzőek GÁLDI azon elemzései, ahol az irodalmi hatást nemcsak a gondolati ihletésben, hanem a metrikai megoldásban is kimutatja.

GÁLDI LÁSZLÓ tudósi hitvallásához tartozott az irodalomtudomány és a nyelvészet egységének, a klasszikusan értelmezett filológiának az eszményítése; ennek a kötetnek valóban az az egyik nagy tanulsága, hogy a verstani és prozódiai kutatásokban a két társtudomány szétválaszthatatlanul összeforr. Könyvének zárszavában a szerző maga utal rá, hogy Blaga sajátos prozódiját nem elszigetelt jelenségként szemléli, hanem a román irodalom és vers történetébe ágyazottan. Éppen ez a tárgyalásmód a záloga annak, hogy kitűnjék Blaga versalkotásának sajátossága, harmóniája és eredetisége, mindez rámutat arra, hogy a román költő művészsége legalább olyan bonyolult, mint az a kor, amelyet kifejezni hivatott (187).

GÁLDI már 1953-ban funkcionális verstanának elvi kifejtése során nyomatékosan rámutatott arra, hogy egy-egy műalkotás igazi értéke csak akkor ismerhető fel, ha ezt az eszmei mondanivalót (a tartalom) és a művészi kifejezés (a forma) szerves egységként tekintjük. Jelen könyve egyik legfontosabb kicengésének is ezt tekinti. Blaga versformálása egyáltalán nem másodlagos fontosságú, nem valami járulékos elem, hanem költészetének belső oldalához tartozik, ez a költő mondanivalójának nem egyszerű hordozója, hanem integráns része (188). Ugyanez a gondolat, de talán még plasztikusabban már az első oldalakon is kifejtésre kerül: „a költői üzenetnek elválaszthatatlan része a forma; neki jut az a feladat, hogy a beszélő egyik kommunikációs csatornájaként meghatározott közölnivalót továbbítsa” (9).

Valóban, a könyvet éppen azért tekinthetjük a magyar verstani kutatások fontos eseményének, mert a rendkívül gondos, olykor talán túlságosan is aprólékosnak tűnő metrikai elemzések mindig azt a célt szolgálják, hogy a költő mondanivalóját jobban és mélyebben megértsük. Bár a Blaga által gazdag változatosságban művelt formai megoldások (mértékek, versszak-formák, rímképletek, ütemszerkezetek stb.) feltárása önmagában is komoly teljesítmény, a szerző szándékától mi sem állt távolabb, minthogy ezek leltárszerű felsorolására korlátozza feladatát. Erre vall, hogy könyve elején Blaga tiz, illetve húsz legjellemzőbb prozódiai formájának kronológiailag is rendezett tipológiáját mutatja be (9–15). GÁLDI nyilván azért választotta a sürítésnek ezt a módját, mert így bizonyos, másképpen elkerülhetetlen ismételtetések kikerülhetett, sőt sikerült az olvasó figyelmét arra irányítani hogyan, mikor és milyen költői hatások érdekében nyúl a román költő a iambushoz vagy a trocheushoz, milyen sajátos feladatok szolgálatába állítja a hendekaszillabát vagy a polimetrikus megoldások lüktetését.

Az elemzésnek ez a módja különösen érdekessé válik, amikor a szerző azt vizsgálja, hogy Blaga visszatérő témáinak (a misztikus világképből származó vak isten, az elmúlás gondolata stb.) meg-megújuló feldolgozásai során a metrikai megoldás hogyan változik meg vagy milyen formák maradnak változatlanok. Sok egyéb tényező mellett ez a vizsgálat egyben Blaga költői útjának egyes állomásait is megmutatja.

Központi helyet foglal el a könyvben annak a vizsgálata, hogy élete különböző alkotói szakaszaiban Blaga hogyan használta fel a szabad verset. GÁLDI nyomatékosan rámutat, hogy a költőnek a román prozódia megújításában betöltött szerepét helytelen lenne a szabad vers mesteri kezelésére korlátozni, de ez nem mond ellent annak, hogy Blaga művészi fejlődésének egyes szakaszai szabad versformáihoz is köthetők. Az elemzés e területen kettős irányú. Ismét bizonyítást nyer, hogy a szabad vers távolról sem valamely szervesetlen alakulat, szabad voltáról legfeljebb olyan értelemben beszélhetünk, hogy az egyéni megoldásoknak, művészi variációknak szinte kimeríthetetlen változatosságával szolgál. A szabad vers végigkíséri Blaga egész munkásságát: fellépésekor és első alkotói szakaszában újító törekvéseihez természetszerűen kínálkozik ez a forma; az érett művész a szabad vers adta lehetőséget használja fel arra, hogy a vele elérhető ritmikai feszültség és lüktetés révén juttassa kifejezésre nem kevésbé nyugtalan gondolat- és érzelmvilágát; az alkotói útjának végére ért költő letisztult nyelve visszatér

a román népköltészet és a klasszikus formák forrásához, de a szabad vers virtuóza ebbe is belefoglalja a már kivított eredményeket.

GÁLDI LÁSZLÓ könyvének felépítése rendkívül egyszerű és áttekinthető: az első zsenyéktől a posztumusz kötetekig sorra veszi az egyes versciklusokat és nagyobb drámai műveket, a fejezetek címei is jobbra az eredeti Blaga kötetek címével azonosak. A könyv célját kijelölő rövid Bevezetés a már említett prozódiai tipológiát is magába foglalja (7–15), a tárgymutató előtt pedig a tömör Összefoglalás (187–9) zárja a mű érdemi részét. A megfelelő fejezetekben összefoglaló képet kapunk róla, hogy a tárgyalt verskötetben vagy alkotói periódusban melyek Blaga költészetének legsajátosabb jegyei. GÁLDI különös gonddal ügyel arra, hogy kiemelje az újonnan megjelenő tematikai és stílusjegyeket, de ugyanakkor rámutat ezeknek az egész életműben elfoglalt helyére, továbbá nem mulasztja el azt sem, hogy felhívja az olvasó figyelmét az ismétlődő, megváltozó vagy visszatérő motívumokra. A témához illő hasonlattal élve, a könyv végigkomponált dalformára emlékeztet.

Bármennyire értékesek legyenek is ezek a részleges összefoglalások, számomra a legnagyobb élményt azok a műelemzések jelentették, ahol a szerző az elemzett verset vagy versrészletet atomjaira bontja le és szinte anatómiai pontossággal vizsgál minden olyan tényezőt, amely a művészi összfoglaláshoz a maga eszközeivel hozzájárul. Így veszi számba nemcsak a prozódiai eszközöket, hanem az elemzett alkotásban felhasznált nyelvi elemeket is. Nem elégszik meg a metrikai alakzatok és képletek bemutatásával, hanem a hangszimbolikának, a megválasztott szóképzési elemeknek, a szokatlan szókapcsolatoknak, a vers mondattani szerkezetének költői hatásfokát is bemutatja. Nagyon nehéz eldönteni, hogy Blaga alkotása során mindebben mennyi volt a valóban tudatos választás és mennyi a tudat szintjéig nem jutott költői intuíció, bizonyos azonban, hogy az ihletett tolmácsolás nyomán a román költő művészete sokkal szemléletesebben bontakozik ki előttünk.

Könyvének utolsó bekezdésében GÁLDI LÁSZLÓ nem titkolt megilletődéssel tisztelgés Lucian Blaga emléke előtt. Szomorú párhuzam, hogy ez a recenzió egyben tisztelgés is a könyv szerzőjének emlékezte előtt. Önkéntlenül is felvetődik a gondolat, hány hasonló mű maradt megiratlan, mekkora úrt hagyott ennek az egészen ritka, megismételhetetlen kutatói egyéniségnek a korai elvesztése.

BAKOS FERENC

Nyelvtörténeti monográfiák a középoszmánli korszakról

Suzanne Kakuk: *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles*

Les éléments osmanlis de la langue hongroise

Bibliotheca Orientalis Hungarica, XIX. Akadémiai Kiadó és Near and Middle East Monographs. Columbia University, Mouton, The Hague, The Netherlands, 1973. 660 l.

Georg Hazai: *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert*

Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsány

Bibliotheca Orientalis Hungarica, XVIII. Akadémiai Kiadó és Near and Middle East Monographs. Columbia University, Mouton, The Hague, The Netherlands, 1973. 498 l.

Az ismertető két monográfia szerves folytatása annak a több évtizedes szisztematikus munkának, mely a budapesti egyetem török filológiai katedráján NÉMETH GYULA irányítása alatt évtizedekig folyt. A nemzetközi turkológiában általában a modern, ill. a XIX. század török nyelve állt az érdeklődés homlokterében, nyelvtörténeti síkon pedig az arab-írások emlékeiből rekonstruálható ó-oszmánli.

NÉMETH GYULA az arab-perzsa szavakkal túlsúlyolt oszmán-török irodalmi nyelv kutatásával szemben már a huszas években célul tűzte ki az igazi török nyelvi anyagot hordozó török nyelvjárások kutatását. Ehhez neki tápot főleg T. KOWALSKI macedóniai szövegei adták, melyeknek speciális hangalakjai különösen felkeltették figyelmét. Elképzésében ezek a jelenségek már összekapcsolódtak a török-korban Magyarországon

beszélt török idioma problémájával. KOWALSKI deli-ormáni nyelvjárás-rendszerező tanulmánya szolgált mintául a balkáni nyelvjárások feltérképezésének munkájához, és ezért ide küldte nyelvjáráskutatásra a 30–40-es években tanítványait, HALASI—KUN TIBORT és ECKMANN JÁNOST.

Később — mikor vidini (1931–38), bulgáriai (1954), szerbiai (1966) és albániai (1956) kutatóútjai során felfedezte és tisztázta a nyugat-ruméliai nyelvjárás csoport különállását, már kirajzolódott előtte, hogy nem a kelet-ruméliai csoport adja a kulcsot a magyarországi török nyelv megfejtéséhez. Így tanítványainak háború utáni generációját már a nyugat-ruméliai lelőhelyekre vitte magával, ill. küldte kutatásra.

Ugyanakkor NÉMETH GYULA oktatómunkája során végig nagy súlyt helyezett az átírási emlékek nyelvtörténeti elemzésére. Ha GEORGIEVITS török szövegeinek HEFFENING-féle feldolgozása — az Auflag 1942. évi elége miatt — akkor közvetlenül nem is hatott a török nyelvtörténeti kutatásra, de NÉMETH GYULA — tiszteletpéldány birtokában — évekig elemezte és többször újraértékelte HEFFENING megállapításait és a szövegek értékét a nyelvjárástörténeti kutatás számára. E munkájának iránymutató állomásai BALASSA török szórványainak feldolgozása és a nyugat-ruméliai nyelvjárás csoport történeti kulcsmunkája, ILLÉSHÁZY „Nyelvmeester”-nek prezentálása.

Tanítványainak háború utáni gárdája már a középoszmáni problematika, ill. az oszmán-török nyelvjárástörténet ismeretének teljes fegyverzetében szállhatott síkra. A nyelvi anyagok széles távlatú nyelvtörténeti perspektívában való értékelésére évtizedeken át LIGETI LAJOS irányította a kutatók generációinak figyelmét és teremtette meg a méltó kiadás lehetőségeit.

KAKUK ZSUZSA tanulmánykötete két főrészből áll: Az első rész tartalmazza a török hódoltság kori magyar hivatalos és magániratokban előforduló oszmán-török szavak teljes corpusát 1040 szócikkben. Az egyes szócikkek tartalmazzák az illető szó legkorábbi és további előfordulásait, alakváltozatait, szerepét a balkáni nyelvekben, oszmán-török szótörténeti adatait (és esetenként a szó eredetét).

Mivel a nemzetközi turkológiában a fő figyelem természetszerűleg a szóanyag középoszmáni nyelvtörténeti eredményeire irányul, így a magyar ismertetőre hárul az a feladat, hogy a gazdag szóanyag magyar társadalom- és művelődéstörténeti jelentőségét is kiemelje.

Ritkán lehet a nyelvtudományban egy nyelvi hatás időbeli kereteit megközelítőleg olyan pontosan meghatározni, mint a magyarba került oszmán-török szavak esetében. E török szavak javarésze a hódoltság 150 éve alatt jutott nyelvünkbe, illetve került említésre magyar irodalmi műben. Ez az időbeli keret tette lehetővé, hogy a szerző a korszak teljes szóanyagát egy corpus-jellegű műben felölelhessen. A szerző roppant nagy anyagot bűvárolt át, az erdélyi fejedelmek, a főúri családok, a budai basák kiadott hivatalos és magániratait, levelezését, irodalmi műveket stb. E bő anyagból több évtizedes munkával összegyűjtött 13 000 tétel szolgált alapanyagként a corpus 1000-nyi címszavához (illetve a perifériális anyagot is ideszámítva kb. 15 000 tétel 1200–1300 címszavához)¹.

E gazdag szóanyag készen tárja a kor társadalomtörténetének kutatója elé a török hatás teljes vetületét. Az iratanyag összetétele természetszerűleg elég vegyes: hivatalos irat, magánlevelezés, irodalmi mű, stb. és így az iratok szerzői is változatos képet mutatnak: fejedelem, főúr, polgár, de lényegében a társadalmi szint nem bontja rétegekre a szóanyagot, hiszen egyrészt az iratok szerzői itt is, ott is deákok és a török közigazgatási és katonai hatóságok mindennapi nyelvhasználatában nemigen lehetett különbség.

Az írók közül talán csak Zrínyit lehetne e csoportba vonni a közvetlen érintkezés vonalán, de az ő térségében gyakran inkább szerb-horvát közvetítéssel kell számolnunk. A Thököly emigráció vagy Mikes levelei török környezetben jöttek létre, tehát kategorizálás szempontjából aligha kezelhetők magyar jövevényszavak gyanánt. A társadalmi környezet kérdése inkább a szavak utóéletében merül fel, mert míg a köznyelvből a szavak javarésze eltűnt, addig többje megmaradt egyes vidékek nyelvhasználatában.

KAKUK ZSUZSA monográfiája természetesen megkülönböztetés nélkül foglalja magában mindannyit, hiszen akár az általános használatú szó, akár a hapax legomenon

¹ Vö. Die osmanisch-türkischen Elemente der ungarischen Sprache als Denkmäler der osmanisch-türkischen Sprache: Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker, Protokollband der XII. Tagung der PIAC 1969. Berlin, 1974. 274. l.

többé-kevésbé egyaránt tükrözi, vagy tükrözheti a török szavak magyar ajkon reprodukált hangállapotát.

KAKUK ZSUZSA e szavak magyarérdekű osztályozását jövevényszavak és idegen szavak szerint több dolgozatában elemezte, legrésztetesebben az 1974. augusztus 22–24-én Budapesten tartott etimológiai kongresszuson elhangzott előadásában. E dolgozatban általában 700–800 közszeről tesz említést, ez a szám azonban csak a szavak két fő kategóriáját foglalja magában, kb. 450 közigazgatási és katonai műszót, és 250 tárgyi jellegűt.² Az előszóban említett 1040 tétel nyilván a teljes keret, az 1200, illetve a számotatóban is szereplő 1300 adat fennmaradó kb. 500 szava nyilván a perifériális tételeket, a hapax legomenonokat foglalja magában. (Míg a török hangtan számára bizonyító erejű a kb. 600 személynév és 250 helynév, addig ez magyar szempontból teljesen kihagyható a számításból.)

Az etimológiai konferencián tartott előadásában KAKUK ZSUZSA pontos statisztikai felmérést adott a magyar érdekű jövevényszavak gyakorisági paramétereiről, ami érdekes bepillantást enged a nyelvhasználat mechanizmusába.³

Az oszmánli jövevényszavaink utóéletének érdekes jellegzetessége, hogy a kölcsönszavak kb. 70–80%-át kitevő török közigazgatási és katonai terminusok javarésze a hódoltság után hamarosan kipergett nyelvünkől, úgyhogy később — amikor a török kor jellemzéséhez szükség lett rájuk — idegen (főleg német) irodalmi forrásból ismét átvettünk belőlük egyeseket.

Társadalom- és kultúrtörténeti szempontból érdekes összehasonlítás adódhat a magyar, illetve a balkáni nyelvek török kölcsönszavai között. A hatás arányáról fogalmat ad, ha a szerb-horvátba került és jórészt élő ötszörös mennyiségű szókinccset a kb. 800 magyar közszóval összehasonlítjuk, melyekből mindössze egy-két tucat nyert szilárd polgárjogot a magyar köznyelvben. Az időtényezőn kívül ez az arány is tanúsítja a balkáni uralom teljesen más hatásfokát, ahol a hosszú együttélés mennyiségből minőségbe csapott át. E hatásban nagy szerepet játszott az is, hogy a XIV–XV. század fordulóján egy évszázadig Edirne volt a török főváros, azonkívül, hogy a Balkán továbbra is állandó felvonulási bázis maradt, a szultán hadainak jelentős kontingensét is onnan toborozta.

E kérdés-komplexummal kapcsolatban felmerül a nyelvészeti szóhasználat kérdése, hiszen oszmán-török kölcsönszavainkat inkább „idegen szó” terminussal kell illetnünk. KAKUK ZSUZSA taglalja a török szavak e túlnyomó jellegét, és a jövevényszavaktól való megkülönböztetésképpen még le is fordítja a franciából hiányzó terminust (Fremdwort) — „mot étranger”-nek, sőt még a perifériális használatú hapax legomenonokra is külön műszót használ (527. l.).

KAKUK ZSUZSA témáján kívül esik a társadalmi-gazdasági problémák szókinccseli visszatükröződésének kérdése, de a szerző így is — a közvetlen átvétel és szerb-horvát közvetítés tárgyalása során — voltaképp erre a kérdésre is kitér. Egy igen érdekes fejezetben fejtegeti, hogy miként lehet nyelvi ismérvekkel igazolni a művelődéstörténeti hatás fokát és tartósságát (541–545).

Az oszmán-török nyelvtörténet kutatásának a középoszmánli vizsgálata az utóbbi időkig mostohagyermek volt. Míg az oszmánli kutatása az arab írásos emlékek alapján jelentős fejlődést ért meg, addig csak az utóbbi évtizedekben vált általánossá az a felismerés, hogy az idegen ortográfiával írt török szövegek, illetve szavak elég szilárd alapot nyújtanak a XVI–XVII. századi török nyelv hangállapotának rekonstruálásához.

A középoszmánli korszak nyelvészeti vizsgálatára igen alkalmasak a magyar nyelv oszmánli jövevényszavai, hiszen e korszak keretei, 150 év éppen egyes hangtani jelenségek lezajlásának is szokásos időtartama lehet. LIGETI LAJOS volt az, aki évek hosszú során át a szerző figyelmét e magyar szókinccstörténeti szempontból olyan értékes anyag török nyelvtörténeti szempontú feldolgozására irányította és ösztönözte.

A török hangtan vizsgálata szempontjából egyáltalában nem jön számításba a szavak használatának gyakorisága. (A hapax legomenonnál legfeljebb a közlő egyéni sajátja hathat esetenként zavarólag.) Az egyetlen átirásos emléket feldolgozó tanulmányokkal szemben e vegyes, változatos anyagnak az az előnye, hogy az egymásmellettség révén pregnánsan kidomborodnak az irodalmi, köz- és népnyelvi alakok és így közvetlen összehasonlításra is van lehetőség.

² Pl. Die südslavische Vermittlung bei den osmanisch-türkischen Lehnwörtern der ungarischen Sprache: Actes du I^e Congrès International des Études Balcaniques et Sudest-Européens 6. Sofia, 1968, 763. l.

³ Idegen szó, kihalt szó, jövevényszó (A magyar nyelv oszmán-török átvételei alapján (NytudÉrt. 89: 163–164).

A szerző érdeme, hogy éppen ezen egyedi vizsgálattal szemben újszerű módszerrel a jövevényszavakat rendszerben használja fel nyelvtörténeti vizsgálatra. Azóta ezt a módszert mások is átvették, legutóbb St. Stachowski alkalmazta sikerrel a szerb-horvát nyelv oszmán-török kölcsönzéseinek tanulmányozásánál.

Az 1000 szó szótárilag ugyan nem nagy mennyiség, tárgyi és hangtani diapazonja azonban elég széleskörű nyelvszerkezeti megállapítások levonására. Tekintettel arra, hogy az egy nyelven belüli korszakolás fő ismérvei a hangtani változások, a szerző kitűzött célként az anyagot elsősorban a hangtani változások vizsgálatára használta fel.

A latinbetűs szöveg hangtani kiértékeléséhez elsősorban a jövevényszót, idegen szót vagy glosszát hordozó környezet ortográfiájának megállapítása szükséges. Bár a szövegek nyelve egyöntetűen magyar, azonban a használt ortográfia egyrészt a műveltségi kör, másrészt a tájegység eltérése révén nem egyöntetű. Mindenesetre a szerző helyes kritériumok alapján megbízható következtetéseket von le.

Ezután a szerző szembeállítja az oszmán-török és az átvétevő nyelv fonémarendszerét és az ortográfiai és fonematikai megfelelésekből egyöntetű morfológiai következtetésekre jut. Kitűnő segítséget nyújt ehhez a magyarba átkerült török szókészletet is magában foglaló balkáni (elsősorban szerb-horvát) nyelvi, fonematikai sémák szembeállítása. Ugyanakkor ezekből a párhuzamokból nyilvánvalóvá válnak az átvétel hangtani korlátai; különösen megmutatkoznak ezek a magyarban hiányzó veláris *ɨ* (437–440), vagy a balkáni nyelvekből hiányzó palatális labiálisok hanghelyettesítés megoldása esetében (441–443). A nyelvi háttér határozott lerögzítése módot nyújt pl. a nyílt és zárt *e* szétválasztására (443–444). Szerző megállapításai tanulsággal szolgálnak mind a magyar, mind a szerb átvételek hangalkata szempontjából, és egyben kidomborodik a magyar ortográfia több előnye a hangjelölésben.

A szerző egymás után vizsgálat tárgyává teszi a labializálódás, palatalizálódás változatos eseteit, kiemelve, hogy e nyelvallapotra kölcsönösen jellemző a labiális harmónia hiánya a szövegeken, alapszóban képzőben egyaránt.

A tanulmány komoly eredménye, hogy a történeti hangtani következtetések segítségével biztonságosan szétválasztja a különböző nyelvi rétegeket, az irodalmi nyelvi, köznyelvi és népnyelvi formákat.

Mind nyelvszerkezeti, mind történeti szempontból alapvető fontosságú a nyugat-ruméliai jellegű kölcsönzések rétegének kiválasztása, melyek a maguk összességében kiváló adalékok szolgáltatnak a balkáni nyelvjárások NÉMETH GYULA által rendszerbe sorakoztatott jegyeinek nyelvi hátteréhez: a felgyűjtött anyagból világosan kirajzolódnak a szövegben a magas nyelvallású hangok között az *-i* egyeduralma (453), a középső nyelvallású labiálisok zártabbá válása (447, 453), vagy a *k, g* palatalizálódáson keresztül affrikátába hajló tendenciája (474–477).

A palatális labiálisok részleges velarizálódásának tanúsága ugyan nem egyértelmű, mert fennállhat a szerb-horvát közvetítéses átvétel lehetősége (531), de az *ó, ű* esetleges jelenléte többnyire a kísérő jelenségek tanúságát is igényli. A szerző csokorba köti a nyugat-ruméliai sajtásokat (529–534) és összegezi az anyagból adódó konkrét eredményeket.

Az utóbbi évtizedekben KNEZSA és HADROVIC kutatásai nyomán a szerb-horvát kölcsönzésekben kitisztuló körképhez újabb jelentős adalék KAKUK ZSUZSA anyaga. A közvetett átvételek nyelvi tanulságainak rendszerezése a tanulmányban újabb fontos állomás a szerb-horvát és magyar nyelvi kapcsolatok kérdéskomplexumához. A határozottan szerb-horvát közvetítést tanúsító nyelvi jegyek mellett így kirajzolódnak a közvetlen és közvetett átvételek hangtani határkérdései; a palatális labiálisok említett velarizálódása, vagy a *k, g* palatalizálódása és alveolarizálódása általában szláv nyelvi hatásra látszik utalni, de ezek a sajtások nyugat-ruméliai török nyelvjárási sajtások is egyben; a nyugat-ruméliai nyelvjáráscsoport több évszázados nyugat-balkáni „elkülönülése” mindkét alternatívát feltételezhetővé teszi. A szerző világosan taglalja a délszláv közvetítés kérdését, bár ez nem a dolgozat feladata, de csak ezzel az eljárással tudja elkülöníteni a délszláv közvetítésű alakokat (534–545).

A középoszmánli sajtások szétválasztásához jó segítséget nyújtott az eddig feldolgozott, de összességében még ki nem értékelt főleg latin- és görögbetűs anyag, melyet a Corpus minden címszavában gondosan figyelembe vesz. (Örmény írásos anyagból, glosszákból eddig még csak kevés került komoly feldolgozásra, mégpedig a közelmúltban megjelent publikációkban, úgyhogy ezek még nem voltak tekintetbe vehetők a Corpus 4–5 éve lezárt anyagával való összehasonlítás céljára.)

De a jövevényszóanyag legértékesebb tanulságainak levonásához a legfőbb és legmegbízhatóbb eszközt a szerző balkáni helyszíni nyelvjáráskutatásai szolgáltatták. KAKUK ZSUZSA 1956–58. három nyarán át Bulgáriában, majd 1964-ben Jugoszláviában

vizsgálta a balkáni török nyelvjárásokat, eredményeit számos nyelvjárastanulmányában publikálta, és kitűnően hasznosította oszmánli jövevényszavaink vizsgálatához.⁴

Ami a morfológiát illeti, KAKUK ZSUZSA ugyan elemzi a szuffixumok előfordulásait (507—515), bár ez a dolgozatnak az anyag természetéből kifolyólag nem feladata.

Külön kiemelendő a magyaron kívül a kötetben közölt török, arab, perzsa, szerbhorvát, bolgár, albán, görög, román szómutató, mely török kölcsönszavaink értékes anyagát könnyen hozzáférhetővé, azaz hasznosíthatóvá teszi a magyar kutatók és az egész balkáni filológia számára.

Összefoglalólag meg kell állapítanunk, hogy KAKUK ZSUZSA monográfiája a XVI—XVII. századi oszmán-török jövevényszavaink teljes corpusát nyújtja és e jövevényszavakból átfogó képet nyújt a középoszmánli korszak nyelvallapotára, korzakra meghatározó hangtani ismerveire, de egyben a hódoltságkorban a magyarságot ért török társadalmi-történeti hatás összképéhez is jelentős hozzájárulást jelent.

Az oszmán birodalom európai hódításai és az ennek következtében megélnékül diplomáciai kapcsolatok az európai udvarokban előtérbe állították a török nyelvismeret fontosságát. Így van ez a háborús állapotban álló bécsi császári udvarban, a fenyegető veszélyt elhárítani igyekvő lengyel udvarban (Podoliát éppen 1672-ben foglalja el a török), és a Portával állandó közvetlen kapcsolatban álló erdélyi fejedelmi udvarban.

Az oszmán birodalom hanyatló korszakában a diplomáciai kapcsolat fokozódásának köszönheti létrejöttét HARSÁNYI NAGY JAKAB „társalgási könyve. Ezen 1672-ben Kölnben megjelent, „Colloquia Familiaria Turcico-Latina” c. kézikönyv török szövegeknek és synoptikus latin fordításának kritikai kiadását bocsátotta most közre HAZAI GYÖRGY német fordítás és a török nyelvi anyag tüzetes modern nyelvészeti feldolgozása kíséretében.

Ami a Nyelvmester létrejöttének körülményeit illeti a keleti nyelveket is oktató nagyváradi gimnázium tanáraként működő HARSÁNYI 1651-től a brandenburgi választófejedelem szolgálatába kerül és hét évet tölt diplomáciai szolgálatban az oszmán birodalomban. Ebben a rendkívül adatdús, életszerű közvetlenséggel szerkesztett nyelvmesteri könyvében kimerítő tájékoztatást ad a török birodalom életéről. A diplomáciai szolgálatra Isztanbulba induló követ beszélgetéséből élénk táruul az oszmán birodalom egész államapparátusa, katonai szervezete, az udvar belső felépítése, de ugyanakkor könnyed stílusban írt részletes beszámolót kapunk a török mindennapi élet fontos állomásairól: az esküvőről, a körülmétekről, a temetésről, és objektív nyilatkozatot a mohamedánok jótulajdonosságairól is. A könyv aktualitását fokozzák a mindkét oldalon folyó háborús előkészületekre a lengyel határvidék elleni tatár becsapásokra tett utalások.

Ez a tárgyválasztás és a közvetlen hang — mely bármely modern társalgási zsebkönyv díszére válna — biztosíték egyben arra, hogy a terjedelmes kézikönyv anyaga kitűnően alkalmas a köznapi nyelv tanulmányozásához, és egyben olyan anyagot tartalmaz, melynek egy része bekerült az oszmán birodalommal háborús állapotban levő szomszédos népek nyelvébe is. Így értékes összehasonlító anyagot nyújt a magyar nyelv, meg a balkáni nyelvek oszmán-török kölcsönszavaihoz is.

A mű terjedelmére jellemző, hogy 16000 szót tartalmaz GEORGIEVITS kb. 600 és a Balassa-szövegek 250 szavával szemben. Meglepő, hogy ennek a rendkívül gazdag anyagnak a feldolgozására eddig nem került sor. Kereshetnénk ennek okát esetleg abban, hogy a mű már a maga idejében nyomtatásban is megjelent (1672-ben Kölnben), vagy talán azért, mert a nyelvmester a középoszmánli korszak végéről való. Valószínűbb talán azonban, hogy ez a kutatás kezdeti stádiumának általános jellemzője, miképpen a régészeten is a gazdag leletanyagban bővelkedő fejedelmi sírok álltak az érdeklődés középpontjában, úgy az oszmanisztikában is az újoszmánlival szemben a pregnáns jegyeket viselő óoszmánli emlékek felé irányult a kutatók figyelme.

Amikor az érdeklődés alig néhány évtizede az átírások emlékek felé fordult, akkor is elsősorban a kuriózumok, az egyes nyelvemlékekben előforduló „különleges” hangtani, ill. morfológiai jegyekre vadásztak a kutatók és nem az emlékekben rejlő nyelvallapot egészére, de ez nem is csodálható, hiszen az új- és az óoszmánli korszaknak még a pontos határai sem rajzolódtak ki.

⁴ Le dialect turc de Kazanlyk. AOH 8 [1958] Die türkische Mundart von Küstendil und Michailovgrad. ALH 11 [1961] Le dialect turc d'Ohrid en Macédonie. AOH 2 [1972].

A kutatás ezen hiányosságának végső alapokára találón mutatott rá HAZAI GYÖRGY: a középoszmánli korszak elhanyagolása voltaképp azon alapult, hogy az oszmánlit általában „stabil” nyelvként kezelték, amely hosszú évszázadok során alig változott. Ezen mostohán kezelt átmeneti korszak fontosságát indította a szerzőt arra, hogy HARSÁNYI Colloquia familiaria c. nyelvmesterével folytassa a régibb, de sokkal rövidebb átírást emlékek eddigi feldolgozásait. Választásának egyik fő indítéka az volt, hogy e bő anyag általánosabb és szilárdabban adatolt megállapítások levonását teszi lehetővé, és ennek során kitűnően alkalmazható a statisztikai módszer.

A feldolgozás első stációja a szótári számbavétel, mely a kommentárokból szereplő anyaggal együtt kb. 80 oldalt tesz ki (201—278). Szerzőnek azonban sem célja, sem feladata a szókincs feldolgozása. A szócikkekben való eligazodást megnehezíti, hogy a minimális ortográfiai eltérések külön szócikket kapnak (pl. *ş* — *ș*, azaz *Ń*), addig a derivátumok és ragozott alakok megkülönböztetés nélkül automatikusan a tömorféma alá vannak sorolva. Ebből adódik, hogy az emlékekben szereplő szavak száma nem azonos a szójegyzék címszavainak mennyiségével. (Az ortográfiai eltérések közötti eligazodást egyébként külön index megkönnyíti). A szócikkek szerkezeti felépítésének kereteit alighanem a computeres feldolgozás lehetőségei szabták meg, amire a 278. lapon levő jegyzet is utal. De feltehetőleg nemcsak technikai okok határozták meg a derivátumok és esztragos alakok egybesorolását (hiszen e tekintetben nem tesz megkülönböztetést a szerző a tanulmány értekező részében sem), hanem az az alapfelgondolás, hogy a munka célja a hangtani rendszerezés, melynél a kötött morfémák funkcionális eltérése nem bír érdekel.

Az értekezés jelentéstani kérdéseket természetesen egyáltalán nem tárgyalt és a szókincs kérdéssel sem foglalkozik, hiszen a korszakolás kérdésében a szókincs semilyen (ill. minimális) támpontot sem nyújthat, t. i. HARSÁNYI nyelvnek szókincse és az új-oszmánli között eltérések voltaképp nincs (vö. 458. l.).

A szerző az értekező rész kilenczetedét a hangállapot rendszerének rekonstruálására fordítja. Mivel a mű helyesírási rendszerében HARSÁNYI magyar voltából és németországi szolgálatából kifolyólag a magyar és német ortográfiai rendszer dominál, HAZAI GYÖRGY részletesen tárgyalja e két ortográfiai rendszert tükröző eseteknek és fonéma-rendszerüknek a törökhöz viszonyított eltéréseit, melyek az ortográfiából kikövetkeztethető hanghelyettesítéseket indukálnak. Ugyanakkor leleplezi az arab írásképek hatásának e két rendszert keresztező izoglosszáját (vö. 325—326). Újszerű eljárással kiküszöbölt a nyomdabetűk sérüléseiből származó nyomtatási tökéletlenségekből adódó hibás alakokat, az egyponthos *ó* és *ú*-t. A statisztikai valószínűségszámítás ilyen kérdésben is sikerrel alkalmazható.

A szerző sorba veszi az ortográfiának a várható hangállapottól eltérő eseteit, a magánhangzóknál a velarizáció, a zártabbá-nyitabbá válás eseteit, a labializálódást és delabializálódást, a mássalhangzóknál a zöngésedés és zöngétlenedés eseteit minden hangkörnyezetben és minden pozícióban. E kérdések taglalásának az ad különös nehézséget, éppen a közelfekvő új-oszmánli hangállapot viszonyának pontos elhatárolása érdekében, hogy ki kell szűrni a különböző ortográfiai formalitások előfordulásait, az esetleg megőrzött archaikus vonásokat (33. fej.), és a nyelvjárásnak tűnő alakokat. E kérdések eldöntése igen nagy jelentőségű az emlék nyelvének térben való pontos behatárolása kérdésében.

Az esetleges nyelvjárás elemek több feltevést tesznek lehetővé. Egyrészt HARSÁNYI hétéves törökországi tartózkodásának helymeghatározását, másrészt esetleg az isztanbuli köznyelv összetevőinek kérdése is felmerülhet. Különösen súlyosan esnek latba a nyugat-ruméliainak tűnő hangalakok (l. különösen a labiális vokálisok fejezetét, 6. fej.). A kérdés tisztázása az ortográfia helyértékeinek pontos megállapítását (3/a) és a fonémakészlet precizizozását tette lehetővé (39. fej.).

A morfológiai kérdések tisztázása a mű egyik legrészletesebb és legfontosabb része, a szerző mindenestre elhagyja a mai köznyelvi vonásokkal egyező jegyek vizsgálatát és teljes figyelmét a palato-veláris, és labiális-illabiális illeszkedés alapvető, korszakmeghatározó vizsgálatára fordítja.

A palato-veláris harmonia érvényesülésének esetei különösen az arab-perzsa jövevényszavak esetében vezettek tanulságos megállapításokhoz (41. fej.). A labiális illeszkedés eseteit a szerző a történeti fejlődés fázisait tükröző táblázatos szemléltetéssel mutatja be és statisztikai számításai százalékosan megfoghatóvá teszik a korszak illeszkedési állapotát (43. fej.). Ez a statisztikai felmérés módját ad olyan finom fejlődési árnyalatok felderítésére is, hogy az illabiális illeszkedés a labiállal szemben tempóbeli előnybe került az új-oszmánli felé való előrehaladásban.

A kötött morfémák illeszkedésének, az *E*, *I*, *Ü* osztályú affixumok felsorolásából

és az illeszkedés hiányának táblázatos bemutatásából áttekinthető és számszerűen ellenőrizhető kép tárul elénk (48–51. fej.). Rendkívül tanulságos az igei személyragok és a birtokos személyragok morfológiai fejlődésének kifejtése (53. fej.). E kézzelfogható szemléltetésből közvetlenül adódik a kérdés megoldása, azaz, hogy a labiális-illabiális illeszkedés az emlék korában még nem zárult le.

A szerző elemző munkája során végig figyelemmel kíséri az eddig kiadásra került, illetve feldolgozott emlékekből leszűrhető eredményeket, és ez széles háttérrel biztosít precíz statisztikai megállapításainak.

Különösen szilárd bázist biztosítanak szerzőnek az elmúlt két évtizedben folytatott nyelvtörténeti kutatásai, különösen a cirill írásos török szövegek terén, valamint balkáni nyelvjárástanulmányai.⁵

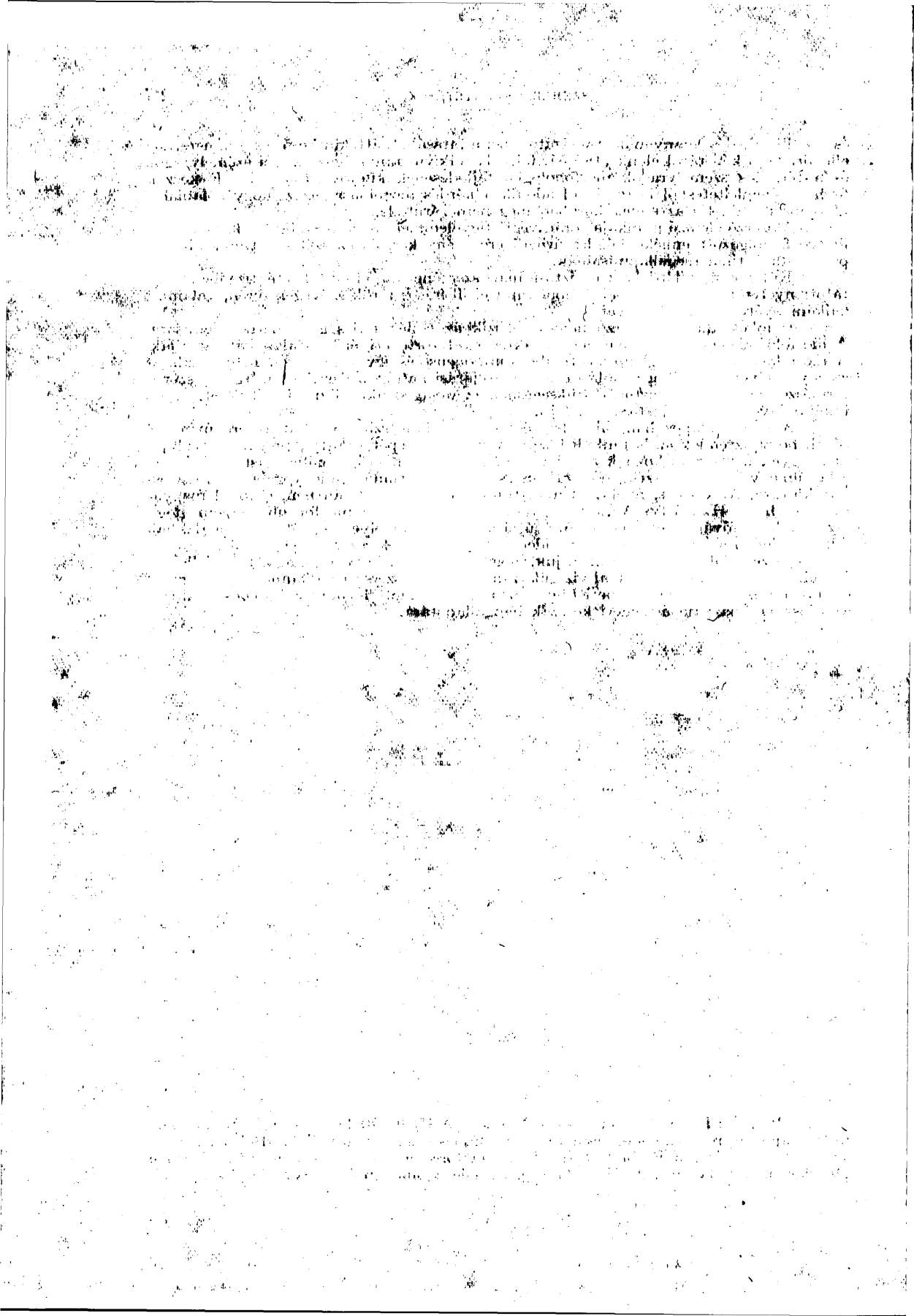
Indokolt, hogy a szerző nem törekszik az emlék teljes grammatikai leírására. A morfológiai fejezetek lényegében csak a nyelvtörténeti érdekű alakokat taglalják. A morfológia a nyelv legkonzervatívabb komponense és így rövidtávon nem alkalmas az egy nyelven belüli korszakolásra, sőt nyelvjárási kategorizálásra sem. Így a szerző természetszerűen nem tartotta szükségesnek az anyag szinkronikus kiértékelését, ennek inkább inventáráját adja (58–87. fej.).

A szerző alapos hangtani elemzése szinkronikus szinten azzal az eredménnyel zárul, hogy az emlék az isztanbuli köznyelv korabeli képét nyújtja, pregnáns nyelvjárási jegyek nem mutatkoznak a szövegben. Ezt az alapvető megállapítást nyilván az a körülmény is alátámasztja, hogy HARSÁNYIT követi minősége lényegében a főváros-hoz kötötte. Az elszórt, nyelvjárásiak tűnő néhány jegy talán nem is azzal magyarázható, hogy HARSÁNYI Anatólia egyes vidékein maga is megfordult, hanem hogy Isztanbul, a főváros, elfoglalása óta újjátelepítés színhelye, és különösen a dzseláli felkelés ideje óta a Kelet-Anatóliából ideözönlő menekültek rezervoárja is volt.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy HAZAI GYÖRGY a hangállapot jellemző jegyeire kiterjesztett statisztikai vizsgálati módszer rendszerszerű alkalmazásával egzakt eredményt nyújtó nyelvtörténeti következtetéseket tudott levonni a középoszmánliból az újoszmánliba való átmeneti korszak hangállapotára.

SCHÜTZ ÖDÖN

⁵ Pl. lásd: Les dialectes turcs du Rhodope. AOH 9–10 [1959–1960] Monuments linguistiques osmanli-turcs en caractères cyrilliques dans les recueils de Bulgarie. AOH 11 [1960] Zu einigen Problemen der Lehnwortforschung in den osmanisch-türkischen Mundarten des Balkans. AOH 18 [1965]. L. még a bibliográfiát: NyK 76 [1974]: 223.

TARTALOM

KOMORÓCZY GÉZA: A sumer—magyar nyelvrokonítás [Die sumerisch—ungarische Sprachvergleichung]	3
GHENO, DANILO: A erza-mordvin névutók áttekintése [Aperçu des postpositions en Mordve-Erza]	39
HONTI LÁSZLÓ: Az osztják személyjelölő szuffixumok történeti áttekintése [A Historical Survey of Suffixes Marking Person in Ostyak]	71

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

RITTER, RALF-PETER: Uralisch *kuńc(ə) 'leuchtend, hell'	121
ZSIGMOND GÁBOR: A néprajz és a nyelvtudomány kapcsolatai a XIX. század derekán [Relations of Ethnography and Linguistics in the Middle of the Nineteen Century]	127
KEMÉNY GÁBOR: Stilisztika és statisztika [Stilistique et statistique]	135

SZEMLE — ISMERTETÉSEK

KÁLMÁN BÉLA: Bárczi Géza 1894—1975	149
VERES PÉTER: B. O. Dolgih 1904—1971	152
ZAICZ GÁBOR: Kecskeméti István 1937—1975	156
KORENCHY ÉVA: Vaszilij Iljics Litkin 80 éves	160
MAYRHOFER, MANFRED: Aulis J. Joki: Uralier und Indogermanen	162
KÁLMÁN BÉLA: Congressus Quartus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus anno 1975. Pars I.	164
H. LABORC JÚLIA: Lakó György: Sajnovics János	167
MÁRK TAMÁS: Havas Ferenc: A magyar, a finn és az észti nyelv tipológiai összehasonlítása	169
ZAICZ GÁBOR: Günter Johannes Stipa: Mordwinisch als Forschungsobjekt	174
VOIGT VILMOS: László Vikár—Gábor Bereczki: Cheremis Folksongs	177
KÁLMÁN BÉLA: Honti László: System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda	179
CSEPREGI MÁRTA: Két eidei nyenyec nyelvten	180
KEMÉNY GÁBOR: Jelentés a stilisztika	184
ZAICZ GÁBOR: Keresztes László: Unkarin kieli	193
FÜREDI MIHÁLY: Jékel Pál—Papp Ferenc: Ady Endre összes költői műveinek fonémastatisztikája	197
PAPP FERENC: Опыт обратного диалектного словаря	198
SZENDE TAMÁS: The Hungarian—English Contrastive Linguistics Project Working Papers 1—4. és 6.	200
KIEFER FERENC: Sign, Language, Culture	204
SZENDE TAMÁS: Papers in Interdisciplinary Speech Research	208
BAKOS FERENC: Ladislav Gáldi: Contributions à l'histoire de la versification roumaine	209
SCHÜTZ ÖDÖN: Nyelvtörténeti monográfiák a középoszmánli korszakról	211

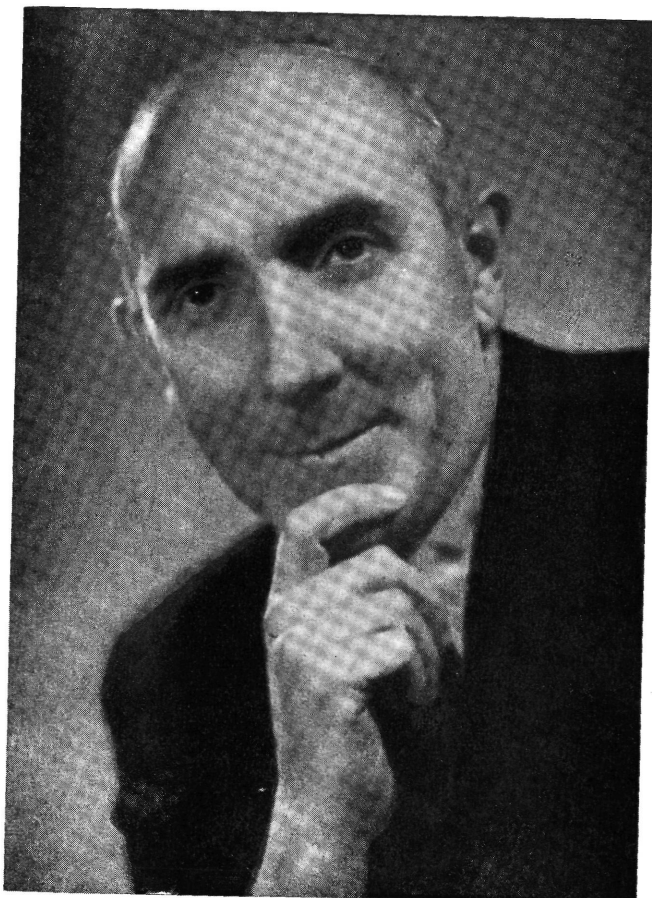
A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója. Műszaki szerkesztő: Agócs András
A kézirat nyomdába érkezett: 1976. I. 29. — Terjedelem: 19,25 (A/5) ív

76.2737 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

EMLÉKKÖNYV LAZICZIUS GYULA

SZÜLETÉSÉNEK NYOLCVANADIK ÉVFORDULÓJÁRA

Richard Dyer

MUNKATÁRSAINKHOZ

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítése érdekében vegyék figyelembe a következőket:

- 1. A kéziratokat szabványos papírlap egyik oldalára gépeljék.*
- 2. Egy lapra legfeljebb 30 sort, soronként legfeljebb 60 betűt írjanak.*
- 3. A kézirat szövegében a következő jelzéseket használják: — kurzív (nyelvi adatok jelölésére), — — — ritkított (értelmi kiemelésre), = félkövér (alcímek betűtípusaként), — kapitälchen (a szerzők nevének kiemelésére).*
- 4. A kézirat géppel írott szövegében az utólagos javításokat, a fonetikai jeleket tintával vagy golyóstollal írják.*
- 5. A folyóiratok és sorozatok kötetszámát arab számmal írják. A kötet-szám és lapszám közé kettőspontot tegyenek.*

Ára: 24,— Ft

Előfizetési ára egy évre: 40,— Ft

INDEX: 25.666

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST